



UNIVERSITEIT GENT

FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN

VAKGROEP COMMUNICATIEWETENSCHAPPEN

(Tim Sanders)

**EEN KRITISCHE ANALYSE VAN DE BERICHTGEVING
OVER DE KOSOVO-OORLOG IN HET VRT – JOURNAAL**

PIETER DESLOOVERE

*SCRIPTIE TOT HET BEHALEN VAN DE GRAAD VAN LICENTIAAT
IN DE COMMUNICATIEWETENSCHAPPEN*

PROMOTOR : PROF. DR. E. DE BENS

COMMISSARISSSEN : Lic. L. HAUTTEKEETE en Lic. A. DEPREZ

Ook al is dit de eerste pagina in mijn thesis, het is de allerlaatste die ik typ. Straks, met één simpele muisklik, rolt het resultaat van een klein twee jaar onderzoek en vier jaar studeren uit mijn printer. Het geeft een opgelucht gevoel: eindelijk, die thesis is af. Soms heeft het me bloed, zweet en tranen gekost. Maar het was boeiend om te doen en ik ben trots op mijn eindresultaat. Het zou nooit mogelijk zijn geweest zonder de hulp van enkele bijzondere mensen, die ik hier nu graag wil bedanken.

Eerst en vooral mijn promotor Prof. Dr. Els De Bens. Altijd stond haar deur wijd voor me open. Ik hoefde maar binnen te springen met mijn vragen, een afspraak maken was zelfs niet nodig. Op elk moment van de dag was “de Kosovo-man” welkom. Ook al vertoefde ze soms in het buitenland, ze nam mijn geschreven stukken vooraf even door. Haar kritisch advies en gouden tips gaven me meer inzicht en kon ik nuttig gebruiken. Bedankt professor om mijn promotor te zijn.

Verder een grote ‘dank je wel’ aan Lieve Desmet, wetenschappelijk medewerkster aan onze vakgroep. Ondanks haar drukke bezigheden met haar doctoraal onderzoek rond de evolutie van 50 jaar televisie, was afspreken met haar geen enkel probleem. Onze ontmoetingen elke dinsdagnamiddag begonnen een traditie te worden. Iedere keer was er een leutige discussie of hadden we onthullende gedachtewisselingen. Bedankt Lieve, voor het nalezen van mijn thesis, het vele verbeterwerk en je leerrijke kritische opmerkingen. De inzichten die je me gaf in televisieonderzoek zullen me zeker bijblijven.

Mijn onderzoek zou nooit mogelijk zijn geweest zonder het beeldmateriaal dat ik kreeg van de VRT en de uitstekende medewerking van het VRT-archief. Na wat lang aandringen en het niet willen opgeven, stemde de chef Beeldarchief Lieve Van Der Straeten uiteindelijk toe. Ik was een volhouder en mocht komen kopiëren. Ik sprong een gat in de lucht. Maar het echte werk moest dan nog beginnen. Dagenlang heb ik op de VRT gekopieerd. Ik kon er wel mijn tent opslaan en gaan kamperen. Op de archiveringsdienst waren Alex Hetwer, Lucas Vereertbrugghen en Linda De Leeuw mijn steun en toeverlaat in het helpen doorkluwen van het gigantisch beeldarchief. Met hun hulp vond ik de juiste beelden die ik voor mijn

onderzoek nodig had. Elke ochtend lagen de VHS-cassettes in enkele winkelkarretjes voor me klaar. Op het einde kon ik bijna geen cassette meer zien. Bedankt allemaal, medewerkers van het VRT-archief!

Niet alleen het VRT-archief, ook enkele VRT-journalisten vond ik bereid mee te werken aan mijn onderzoek. Bedankt Jan Balliauw, Carl Voet, Rudi Vranckx, Stefan Blommaert en Tim Pauwels voor jullie tijd en medewerking. Jullie werkervaringen van op het terrein gaven me een beter inzicht over hoe het is om als journalist in oorlogssituaties te werken. Bedankt voor jullie tips en kritische opmerkingen.

Bijzondere dank heb ik ook voor enkele buitenlandse professoren gespecialiseerd in de thematiek van oorlogsjournalistiek. Eerst en vooral Prof. Rune Ottosen (Faculty of Journalism, Library and Information Science, Oslo College). Dankzij hem kreeg ik enkele papers rond oorlogsjournalistiek en onderzoek rond de Kosovo-oorlog in enkele Scandinavische landen. Prof. Nicholas J. Cull (University of Leicester) en Prof. Philip M. Taylor (Institute of Communication Studies, University of Leeds) voor hun commentaar op mijn eigen ontwikkeld continuüm rond censuur en vrijheid voor media in oorlogstijd.

Ook mijn vrienden ben ik een bedanking verschuldigd. Zonder jullie zou het leven alvast een stuk saaier zijn. Het missen van de cafébezoekjes, plezante uitstapjes of de leuke babbels zal ik zeker goed maken. Tenslotte wil ik mijn ouders speciaal bedanken. Ze gaven me de kansen en middelen om me volledig op mijn studies te concentreren. Ondanks de vele ‘stille’, afwezige weekends die ik jullie bezorgde, wanneer ik in Gent op kot bleef, zakten jullie regelmatig af naar Gent. Jullie vele bezoekjes apprecieerde ik echt. En telkens brachten jullie een aangename verrassing mee! Het volle vertrouwen en de welgekomen schouderklopjes die ik wel eens nodig had zal ik nooit vergeten. Bedankt ma en pa! Als laatste een dankwoordje voor mijn broer, Stijn. Hoewel de afstand Antwerpen – Gent niet zo groot is, zag ik je niet zoveel. Af en toe kon je me wel verrassen met een van je korte, blitse bezoeken aan Gent. Was het niet ‘s morgens vroeg, dan zeker laat op de avond. Het deed deugd om je telkens nog eens te zien. Bedankt!

Gent, mei 2004

Pieter

WOORD VOORAF

INLEIDING	7
------------------	---

HOOFDSTUK 1: MEDIA EN OORLOG	10
-------------------------------------	----

<i>1.1 Media, censuur en propaganda</i>	11
---	----

<i>1.2 Media in oorlogstijd: vertellen ze ons de waarheid?</i>	15
--	----

<i>1.3 Oorlogsverslaggeving: welke strategieën zijn mogelijk?</i>	27
---	----

1.3.1 ‘Totale’ gesitueerde censuur	35
------------------------------------	----

1.3.2 Selectieve censuur	36
--------------------------	----

1.3.3 ‘Embedded journalism’	38
-----------------------------	----

1.3.4 Selectieve vrijheid	39
---------------------------	----

1.3.5 ‘Totale’ gesitueerde vrijheid	41
-------------------------------------	----

<i>1.4 Televisie en oorlog: een aparte problematiek?</i>	42
--	----

<i>1.5 Berichtgeving over de Kosovo-oorlog: censuur alom?</i>	44
---	----

1.5.1 Het rapporteren van de Kosovo-oorlog: welke strategie volgen?	44
---	----

HOOFDSTUK 2: HISTORIEK KOSOVO-OORLOG	47
---	----

<i>2.1 Een stukje terug in de geschiedenis...</i>	47
---	----

<i>2.2 Kosovo niet betrokken in de Dayton – akkoorden van 1995</i>	53
--	----

<i>2.3 Van 24 maart tot 10 juni 1999: 78 dagen oorlog voeren</i>	55
--	----

<i>2.4 De ‘etnische zuivering’: een handig excuus van de NAVO om militair in te grijpen?</i>	57
--	----

HOOFDSTUK 3: DE NAVO-COMMUNICATIE	61
<i>3.1 De informatiepolitiek van de NAVO: ‘Bomb local, speak global’</i>	61
<i>3.2 Mediastrategie van de NAVO: het ‘Media Operation Centre’</i>	66
<i>3.3 NAVO-woordvoerder Jamie Shea: de mediaster van het hoofdkwartier?</i>	70
<i>3.4 Analyse van het NAVO-frame</i>	76
3.4.1 ‘Framing’ analyse: theoretische achtergrond	76
3.4.2 Het Mediaframe	79
3.4.3 Framingtheorie : stof tot discussie	81
3.4.4 Omschrijving van het NAVO-frame	85
HOOFDSTUK 4 : DE KOSOVO-OORLOG IN HET VRT-JOURNAAL	90
<i>4.1 Onderzoeksopzet en methodologie</i>	90
<i>4.2 Kwantitatieve ontleding van de Kosovo-berichtgeving</i>	96
<i>4.3 Is er sprake van een NAVO-frame in het VRT-journaal?</i>	100
<i>4.4 Het kwalitatief aspect: een stereotiepe voorstelling van de verschillende actoren?</i>	103
<i>4.5 Krijgen we een genuanceerder beeld naarmate het conflict vordert?</i>	108
<i>4.6 Reactie van enkele journalisten van de VRT-nieuwsdienst</i>	110
<i>4.7 Kritische reflectie op ons eigen onderzoek</i>	117
HOOFDSTUK 5: VERGELIJKING MET DE BERICHTGEVING OVER DE KOSOVO-OORLOG IN DE VLAAMSE DAGBLADPERS	123
HOOFDSTUK 6: ONDERZOEK IN HET BUITENLAND	126

BIJLAGEN

- Bijlage 1: uitwerking van het NAVO-frame
- Bijlage 2: de geselecteerde Kosovo-items voor ons onderzoek
- Bijlage 3: codering volgens vijfpuntenschaal van de items als Navo-frame gecodeerd
- Bijlage 4: vragenlijst interviews met VRT-journalisten
- Bijlage 5: interviews met VRT-journalisten Carl Voet, Jan Balliauw, Stefan Blommaert en Tim Pauwels (via mail)
- Bijlage 6: operationalisatie van de 11 categorieën actoren

Kosovo / Kosova. Amper 1500 km van ons verwijderd, slechts een peulschil. Maar een gebied waar zich onmenselijke taferelen hebben afgespeeld. Slechts enkele jaren na de Bosnische oorlog in 1992 was het opnieuw raak in de Balkan. Op 23 maart 1999 gaf Javier Solana, de toenmalige secretaris-generaal van de NAVO, het startsein voor een luchtcampagne tegen de Federale Republiek Joegoslavië. Na de mislukte onderhandelingen in Rambouillet was er volgens de Contactgroep en de internationale gemeenschap geen andere oplossing mogelijk. Vanaf dan werden we dagelijks overspoeld door de media met berichten als ‘Oorlog in Europa’, ‘NAVO-landen bombarderen Belgrado’, ‘Raketten treffen hart van Servië’, ‘De Balkan staat opnieuw in brand’ ... Toch bleef het voor de meeste onder ons een ‘ver-van-ons-bed-show’. Hoewel men oorspronkelijk sprak van een Kosovo-conflict of Kosovo-crisis, was dit ongetwijfeld een oorlog. Hoe was het mogelijk dat er in het Europa van de 21ste eeuw nog oorlog kon zijn? Wat was de aanleiding voor dit conflict en wat waren de motieven? Wat dreef de mensen om dergelijke gruweldaden te begaan? De haatgevoelens, verdrukking, uitbuiting en nationalistische ideeën zitten er al diep ingeworteld. Daarom is het noodzakelijk even de historische registers open te trekken en een sfeerbeeld alsook een zekere basis mee te geven om dit complex kluwen beter te kunnen begrijpen. Precies een tijdbom die al een lange tijd aan het tikken was en plots in 1999 noodgedwongen ontplofte.

Hoewel de NAVO duidelijk een onderscheid maakte tussen burgerdoelwitten en militaire doelwitten, was het haar bedoeling om enkel de militaire doelwitten te treffen. Onvermijdelijk werden ook heel wat onschuldige burgers getroffen, *‘collateral damage’* zoals dat genoemd wordt. Daarnaast bombardeerde de NAVO ook essentiële industrieën voor de Joegoslavische economie met alle ecologische gevolgen.

Deze studie spitst zich toe op de media. Hoewel internationale studies van televisie en krant hebben aangetoond dat de berichtgeving niet zo neutraal verliep en hoofdzakelijk het NAVO-frame volgde, is dit de eerste studie in Vlaanderen die nagaat hoe **televisie** dit conflict versloeg. Via een kwantitatieve en in beperkte mate kwalitatieve analyse onderzochten we de berichtgeving op het *VRT-journaal*. Het vertrekpunt voor ons onderzoek was het Vlaamse krantenonderzoek (De Bens et al, 2003). In onze studie namen we hetzelfde meetinstrument over om later, op basis daarvan, een vergelijking tussen krant en televisie mogelijk te maken.

We hebben bewust voor het medium televisie gekozen. Kranten zijn al regelmatig aan een kritisch onderzoek onderworpen, terwijl dit bij televisie eerder schaars is. Ongetwijfeld zit de problematiek rond het bronnenmateriaal hiervoor iets tussen. Een krant is makkelijk terug te vinden en raadpleegbaar, terwijl je voor een beeldarchief onmiddellijk afhankelijk bent van de desbetreffende zender. Een krantenonderzoek voor de Vlaamse pers (De Bens et al., 2003) bestond ondertussen al, wat een reden te meer was om het medium televisie te onderzoeken. Wij verkregen slechts toelating om een beperkt aantal reportages te analyseren. Vooral problemen rond auteursrechten lagen hier aan de basis.

Zowel een kwantitatief als een kwalitatief gedeelte in onze analyse was opnieuw een bewuste keuze. Met een puur kwantitatief onderzoek op zich zeg je eigenlijk niets. Een onderzoek wordt pas interessant wanneer je op zoek gaat naar de onderliggende ideeën of motieven. Het kwalitatieve gedeelte omvat enkele reacties van VRT-journalisten die in Kosovo en omstreken hebben gewerkt. Dit vonden we een interessant aanvulling vanuit de praktijk op ons theoretisch onderzoek.

Maar in onze studie beginnen we eerst met een schets over de problematiek van media en oorlogstijd. De oorlogsverslaggeving is aan een hele evolutie onderhevig geweest. Aspecten zoals censuur, propaganda en mogelijke strategieën in oorlogstijd komen aan bod. We vragen ons af of media in oorlogstijd wel de waarheid kunnen vertellen en met welke elementen oorlogsverslaggevers al dan niet mee rekening moeten houden tijdens de uitoefening van hun job. Bij gebrek aan een theorie over de verschillende soorten censuur en vrijheid, hebben we een eigen continuüm opgesteld. Verschillende voorbeelden komen aan bod, van de Vietnamoorlog tot aan de recente Irak-crisis. Op het terrein worden journalisten af en toe geconfronteerd met heel wat beperkingen in hun doen en laten. Kritische en onafhankelijke berichtgeving wordt soms bijzonder moeilijk gemaakt en waarbij zelfs het leven van een journalist af en toe in gevaar is.

De hoofdvraag van ons onderzoek blijft echter: Hoe werd de berichtgeving over de volledige Kosovo-oorlog op de openbare omroep VRT aangepakt? Welke tactiek voerde de nieuwsdienst? Hoe was het om als televisiejournalist van de VRT de berichtgeving te verzorgen? Daarbij hebben we de volgende hypothesen onderzocht:

- (1) De berichtgeving over de Kosovo-oorlog in het VRT-journaal in het jaar 1999 volgde in hoofdzaak het NAVO-frame.
- (2) Naarmate het conflict vorderde, werd de berichtgeving genuanceerder.
- (3) In het VRT-journaal vinden we voornamelijk stereotiepe voorstellingen van de belangrijkste betrokken actoren en gebeurtenissen.

Als laatste gingen we op zoek naar bestaand buitenlands televisieonderzoek specifiek over de Kosovo-oorlog. Zoals eerder al aangegeven bleek dit heel schaars te zijn. Van de studies die we wel gevonden hebben geven we telkens een kritische visie op hun methodologie en manier van werken. In beperkte mate vergelijken we onze resultaten met hun bevindingen.

'In times of war, there is always intense pressure for reporters to serve as propagandists rather than journalists. While the role of the journalist is to present the world in all its complexity, giving the public as much information as possible in order to facilitate a democratic debate, the propagandist simplifies the world in order to mobilise the public behind a common goal' (Ackerman & Naureckas 2000, p.97)

In dit eerste hoofdstuk is het de bedoeling om wat dieper in te gaan op de moeilijkheden, probleempunten en beperkingen waarmee journalisten worden geconfronteerd in oorlogsgebieden en oorlogssituaties. Aspecten zoals censuur, propaganda, mogelijke strategieën in oorlogstijd komen aan bod. We vragen ons af of media in oorlogstijd wel de waarheid kunnen vertellen en met welke factoren oorlogsverslaggevers al dan niet rekening moeten mee houden. Uiteindelijk nemen we een kijkje bij de berichtgeving over de Kosovo-oorlog. Hoe ging het er daar aan toe? Welke strategie of tactiek werd er gehanteerd om dit conflict te verslaan? Wat maakte de berichtgeving over de Kosovo-oorlog zo uniek?

Zijn media in 'vredestijd' dan zo anders in vergelijking met 'oorlogstijd'? Maken ze in oorlogstijd gebruik van een andere tactiek? Volgens Carpentier (1999) en Herman & Chomsky (1988) is dit niet zo. In 'gewone' omstandigheden voldoen media ook niet altijd aan hun voornemen om objectief te berichten. Herman & Chomsky ontwikkelden het '*propaganda model*'. In dat model worden de media gezien als machtsinstrumenten met als enig doel:

'[to] mobilize support for the special interests that dominate the state and private activity. [...] Media function as central mechanisms of propaganda in the capitalist democracies and suggests that class interests have multilevel effects on mass-media interests and choices.' (Herman en Chomsky, 1988: p. xi en 2)

Keeble (2000) en Combs (1993) daarentegen zien eerder een specifieke rol weggelegd voor media in oorlogstijd. Media geven de indruk aan het publiek alsof zij een actieve rol spelen in de oorlogsvoering:

'The populist press, serving as the propaganda arm of the state, helped create the illusion of participatory citizenship. Moreover, the media play other important roles in the new militarist societies by engaging the public in a form of glamorised, substitute warfare. Instead of mass active participation in militarist wars, the public is mobilised through the consumption of heavily censored media (much of the censorship being self-imposed by journalists) whose role is to manufacture the spectacle of the warfare. People react to this propaganda offensive with a mixture of enthusiasm, confusion, contempt, apathy and scepticism. (Keeble, 2000, p.62)

Het onderscheid tussen oorlogstijd en vreedstijd mag ook niet al te sterk worden gemaakt. In oorlogstijd beschrijven media vaak enkel het dominante discours (Van Zoonen, 1991: 25). Er is niet alleen een beperking tot het weergeven van dat soort discours, maar aan bepaalde perspectieven wordt meer gewicht toegekend dan aan andere (McNair, 1988: 196). Daarmee verdwijnt automatisch de 'neutraliteit' of 'onpartijdigheid' van de media. In de betrokken landen zelf is deze toestand nog problematischer. Censuur en propaganda tieren er welig en het vijandsbeeld komt zoveel mogelijk negatief in het daglicht te staan. De vijand is tenslotte de agressor en de grote boeman. Terecht kunnen we ons de vraag stellen wie precies de vijand is of als vijand moet worden gezien. Dit kan zowel een persoon, een land of een instelling zijn. Met de strijd tegen het terrorisme na de aanslagen van 11 september 2001, kreeg het begrip vijand een mentale invulling:

'The enemy in this case is not a territorial state. It is the larger global resentment against the way the world is being run.' (Tehrani, 2002, p.59)

We zijn er ons van bewust dat, afhankelijk wie dit concept hanteert, het begrip vijand een wisselende invulling kan krijgen.

1.1 Media, censuur en propaganda

Elk conflict wordt op twee fronten gestreden: enerzijds het slagveld en anderzijds de publieke opinie via propaganda –en censuurtechnieken. Propaganda is geen gemakkelijk concept om te definiëren. Het probleem is vaak hoe je precies bewijzen van propaganda moet beoordelen. Voor de concrete uitwerking van het begrip propaganda maken we gebruik van de definitie

opgesteld door De Rouck (2000: 10), terwijl voor het begrip censuur we steunen op de omschrijving van het International Centre against Censorship Article 19 (1988: 10):

'Propaganda is een complex gegeven dat zowel voorkomt in oorlog als in vreedstijd, bij autoritaire regimes als in democratieën. Het is een activiteit die erop gericht is meningen van een publiek te vormen door vooral te spelen op emoties, op gevoelens van haat en angst. Propaganda is een communicatief fenomeen dat vele definities kent, precies omdat het zo moeilijk valt te omvatten.' (De Rouck, 2000, p.10)

'Censorship ...is the systematic control of the content of any communications medium, or of several or all of the media, by means of constitutional, judicial, administrative, financial or purely physical measures imposed directly by, or with the connivance of, the ruling power or a ruling elite. It may or may not be accompanied by violence, it may or may not be total, it may or may not include propaganda.' (International Centre against Censorship Article 19, 1988, p.10)

Uit beide definities blijkt dat censuur en propaganda duidelijk niet enkel worden gebruikt in tijden van oorlog. Gekleurde informatie kan worden verstrekt door het systematisch toepassen van censuur, terwijl propaganda meestal vermomd wordt als informatie en moeilijk te doorprikken valt. Het ligt voor de hand dat wij in ons onderzoek ons vooral gaan toespitsen op propaganda in oorlogstijd.

Propaganda beschikt over een kracht om mensen achter een bepaalde zaak te doen scharen. Het probeert ideeën te verspreiden met als enig doel te beïnvloeden en ervoor te zorgen dat mensen overgaan tot actie. Om dit doel te bereiken moet de waarheid plaats maken voor een overdreven, verkeerd voorgestelde of zelfs leugenachtige berichtgeving. Het tracht dus bij de vorming van een mening eerder in te spelen op het menselijke instinct en de emoties dan op de rede en het verstand:

'The ultimate goal of propaganda is to get the respondents to fake a particular course of action. Many definitions of propaganda postulate that the goal of propaganda is to change the respondents' beliefs, or to persuade the respondents to accept some proposition as true. But these goals are secondary to the ultimate goal, which is always to get respondents to do something.' (Walton, 1997, p.394)

Als voorbereiding in een conflict spelen media een cruciale rol. Zij moeten het publiek overtuigen en bespelen zodanig dat de massa de kant kiest van de regering of machtsleider. Media worden door hen als handig overtuigingsmiddel gebruikt maar ook vaak misbruikt.

‘The very proximity of news organisations rooted in and broadcasting or publishing to a society affected by conflict, and in particular by political violence, makes them important players in the battle for hearts and minds in a war of weapons and words, of politics and pictures.’ (Cooke, 1998, p.3)

Het is de taak van mediamanagers om in oorlogstijd te zoeken naar een balans tussen het geven van informatie aan journalisten om het thuisfront stil te houden en het gebruik van de media voor propagandadoeleinden (De Rouck, 2000). Vaak gaat propaganda dan nog hand in hand samen met censuur. Door het achterhouden van informatie krijgen propagandaboodschappen een grotere overtuigingskracht. Ottosen (1997) onderscheidt een viertal stadia van een militaire campagne waarin media de hoofdrol spelen als voorbereiding ‘to soften up’ de publieke opinie voor de gewapende interventie. Deze vier stadia bestaan uit de voorbereidingsfase, de verantwoordingsfase, de uitvoeringsfase en tenslotte de nasleep van de oorlog:

The Preliminary Stage	during which the country concerned comes to the news, portrayed as a cause for “mounting concern” because of poverty/dictatorship/anarchy
The Justification Stage	during which big news is produced to lend urgency to the case for armed intervention to bring about a rapid restitution of “normality”
The Implementation Stage	when pooling and censorship provide control of coverage
The Aftermath	during which normality is portrayed as returning to the region, before it once again drops down the news agenda

Figuur 1.1: key stages of a military campaign (Ottosen, 1997)

Deze vier stadia zijn vooral vanuit de mediatieke hoek bekeken. Ook de gerenommeerde onderzoeksjournalist Phillip Knightley (2001) maakt een verdeling van vier fasen. Hij

hanteert zijn indeling weliswaar meer vanuit de invalshoek van politici en de manier hoe zij een oorlog voorbereiden.

1. The Crisis	The reporting of a crisis which negotiations appear unable to resolve. Politicians, while calling for diplomacy, warn of military retaliation. The media reports this as “We’re on the brink of war”, or “War is inevitable”
2. The demonisation of the enemy’s leader	Comparing the leader with Hitler is a good start because of the instant images that Hitler’s name provokes
3. The demonisation of the enemy as individuals	For example, to suggest the enemy is insane
4. Atrocities	Even making up stories to whip up and strengthen emotional reactions

Figuur 1.2: Four stages in preparing a nation for war (Knightley, 2001)

Knightley merkt terecht op dat wij als mediagebruiker vaak geconfronteerd worden met een dilemma. Het is bekend dat sommige verhalen totaal verzonnen en leugens waren¹, maar andere verhalen kunnen wel waar zijn. De moeilijkheid bestaat er nu in om het verschil te zien. Knightley is van oordeel dat je het onderscheid tussen informatie en propaganda niet kan zien. Volgens hem is dit verschil te subtiel om direct te identificeren. Daarnaast spelen de verschillende methodes van media en militairen ook een rol. Media hebben een gebrek aan geheugen. Reportages voor televisie bijvoorbeeld moeten tegen een deadline gemaakt worden en hebben een vluchtig karakter. Het leger daarentegen kan als gevestigd instituut rekenen op haar kennis en jarenlange ervaring wat meteen een meerwaarde betekent voor het plannen van hun mediastrategieën:

‘One difficulty is that media have little or no memory. War correspondents have short working lives and there is no tradition or means for passing on their knowledge and experience. The military, on the other hand, is an institution and goes on forever. [They] learned a lot from Vietnam and these days plans its media strategy with as much attention as its military strategy. [...] The Pentagon and the British Ministry of Defence have manuals that are updated after every war and serve to guide the way in which they will handle their relationship with the media in wartime.’ (Knightley, 2000, 20 maart)

¹ Denken we maar aan het verhaal van de baby’s in Koeweit tijdens de Golfoorlog van 1991.

In het boek van Taylor (1992) raadt Knightley ons als enige bescherming aan om al het oorlogsnieuws met enig scepticisme te benaderen. De geschiedenis heeft ons geleerd dat het recht zich zeer zelden aan één kant bevindt (Taylor, 1992: 24). Knightley is duidelijk bezorgd om de toekomst van de oorlogsjournalistiek. Hij citeert o.a. de Britse oorlogshistoricus Alistair Horne die beweert dat *'Kosovo [...] turned out to be the most secret campaign in living memory.'* Knightley maakt zich zorgen omdat de NAVO-informatie strategie succesvol was vooral bij de belangrijkste knelpunten:

'The truth, concealed from all but the most persistent journalist, was that NATO not only bombed civilian targets accidentally, but it also bombed them deliberately.'
(Knightley, 2000)

We hebben daarnet kennis gemaakt met de concepten censuur en propaganda, wat ze precies betekenen en over welke kracht ze beschikken. Nu gaan we dieper in op de andere elementen dan propaganda en censuur, andere problemen die media en specifiek journalisten kunnen sturen tijdens conflicten. Deze zijn o.a. de moeilijkheden waarmee de journalist op het werkveld te kampen heeft zoals het aantal bronnen, de toegang tot bronnen en de betrouwbaarheid ervan. Daarnaast zijn er nog problemen rond de macht waarover overheden en militairen beschikken om de informatie in hun voordeel te sturen en tenslotte is er de evolutie van het medium zelf.

1.2 Media in oorlogstijd: vertellen ze ons de waarheid?

'In tijden van oorlog is de waarheid het eerste slachtoffer', is een bekende frequent geciteerde uitspraak van de Amerikaanse senator Hiram Johnson, voor het eerst in 1917 uitgesproken. (Carpentier geciteerd in: UIA departement politieke en sociale wetenschappen, PSW-papers (Ed.), 1999, p.11). Oorlogsjournalistiek is geen statisch gegeven. Elk conflict zorgt voor een nieuwe impuls voor de ontwikkeling van de verslaggeving. Maar elk conflict stuurt ook de media zodat wij als kijker van dat conflict een vertekend beeld opvangen. Kort halen we de problemen aan waar een journalist in tijden van oorlog mee wordt geconfronteerd: de toegang tot bronnen, de betrouwbaarheid ervan, het aantal bronnen en de geschiedkundige kennis van de regio. Niet alleen de persoon van journalist is van belang, ook de overheden en militairen weten goed om te springen met informatie in oorlogstijd. Het gebruik van censuur –en

propagandatechnieken is hen zeker niet nieuw. Als laatste komt de evolutie van het medium waarvoor de journalist werkt aan bod. Deze speelt ook een cruciale rol, vooral in de manier hoe oorlogsverslaggeving gebeurt. Live-reporting, ontwikkelingen van het internet en het ontstaan van *the global village* hebben een invloed op hoe men een oorlog verslaat.

Het ontstaan van **de oorlogsjournalist** wordt gesitueerd in de 19^{de} eeuw, maar sindsdien is zijn verslaggeving aan talloze veranderingen onderhevig geweest. Berichtgeving verzorgen in oorlogsomstandigheden is uiterst moeilijk. Vaak is die geheel of gedeeltelijk ondergeschikt aan de militaire en politieke belangen van het land of landen in kwestie (Carpentier, 1999: 11). In de informatiemaatschappij van vandaag is elke oorlog een dubbele oorlog. Naast de ‘echte’ oorlog woedt ook de ‘media’ oorlog (Taylor, 1997: 119). Wapens communiceren en communicatie is een wapen. De informatie wordt op allerhande manieren gemanipuleerd: bepaalde invalshoeken worden overbelicht terwijl andere gebeurtenissen, meningen en getuigenissen in de doofpot worden gestopt. Dit uit zich door het tonen van o.a. veel beelden van oorlogsslachtoffers. Censuur en propaganda zijn volgens Servaes (1992) vaak gebruikte middelen die de werking van media hinderen: er is een inperking van de toegang tot informatiebronnen en de media worden als handig kanaal gebruikt om militaire acties op het thuisfront te legitimeren. Journalisten zijn niet meer in staat om tijdens oorlogsomstandigheden het klassieke principe van ‘*check and double-check*’ toe te passen (Servaes, 1992: 115-116). Meestal bestaat er geen tweede bron om de waarheid te verifiëren. De betrouwbaarheid van het materiaal wordt in vraag gesteld. Journalisten kunnen nauwelijks of niet controleren of het nieuws correct is ofwel vervaardigd is voor propagandadoeleinden. Is het dan überhaupt mogelijk dat een journalist op een onafhankelijke manier objectief zijn berichtgeving kan verzorgen? Of is dit eerder een illusie? Er wordt zoveel gesproken over het begrip ‘objectiviteit’. Wat bedoelt men daar nu precies mee? Volgens sommige mediacritici is objectiviteit in de journalistiek onmogelijk omdat journalisten politieke actoren zijn en geen neutrale waarnemers. Ze staan onder commerciële druk om nieuws te verkopen en hun bazen te bekoren (Ward, 1999: 3). Contradictorisch genoeg is men niet in staat om het begrip objectiviteit te omschrijven. Er is gewoonweg geen definitie van objectiviteit. Vaak wordt het dan vervangen door onpartijdigheid, een evenwichtige weergave van de feiten en het onbevooroordeeld handelen. Maar meestal doen journalisten een beroep op de ‘spiegelfunctie’ van de nieuwsfeiten. Hiermee wordt bedoeld dat men pogingen onderneemt om de werkelijkheid te weerspiegelen zonder een aanzet te zijn of een aanleiding te vormen voor verdere mogelijke acties (Seaton, 2003: 45). Maar specifiek in oorlogstijd of bij

gewapende conflicten is deze spiegelfunctie aan limieten onderhevig. Kijkers en lezers krijgen dan vaak beelden die door een kleine elite worden verstrekt, die alle informatie controleert (De Rouck, 2000: 11). Toch is dit volgens ons geen doeltreffende manier om objectiviteit te definiëren. Gjelten omschrijft wat je alvast niet onder objectiviteit moet verstaan. Een nauwkeurige weergave van feiten houdt een zekere verantwoordelijkheid in. Hij past het toe op de Bosnische oorlog:

'Any news reporting of Bosnia that ascribes equal guilt to all sides is quite simply incorrect. [...] Objectivity in this sense does not mean a kind of even-handedness, giving one paragraph to the atrocities of one side, one paragraph to the other side, one paragraph to atrocities of the third side. [...] There is, I think, a tendency in media to balance competing political forces or competing political pressures.'
(Gjelten geciteerd in: Strobel 1997, p. 104).

Daarmee weten we nog niet wat Gjelten dan wel verstaat onder objectiviteit. Ward (1999) geeft volgens ons een alvast een betere invulling van dit moeilijk te definiëren begrip. Vooral zijn invalshoek lijkt ons interessant. Journalistiek mag volgens hem niet worden ingedeeld in aan de ene kant het objectieve nieuws en aan de andere kant een subjectieve opinie. Objectiviteit benader je als een continuüm:

'Objectivity is a comprehensive ideal that can justify the more specific values of fairness, accuracy and accountability to the public. [...] At one end of the continuum are stories that stay close to the facts, such as reports about car accidents, fires and petty crime. In the middle are stories that contain context, judgements, interpretations and assessments of the significance of events, such as reports about protests, government decisions and social issues. At the other end of the continuum are stories about highly complex topics such as civil wars, foreign lands and political intrigue. In such cases hard facts are in limited supply, interpretation is king and the objectivity of a story may be debatable.' (Ward, 1999, p.5)

Wanneer journalisten toegang krijgen tot het terrein zelf, moeten ze vaak rekenen op de goodwill van de strijdende partijen. Doordringen tot de diepste linie van de vijandelijkheden houdt zekere risico's in. Of een redactie al dan niet beschikt over het nodige geld om een journalist naar het front te sturen, is waarschijnlijk nog het meest van al doorslaggevend

(Webster, 2003: 58). Oorlogen worden steeds kostbaarder om te bezoeken. Vooral voor freelancers en voor media met kleine budgetten wordt het moeilijker om een journalist naar het front te sturen. Dat is een reden om sommige oorlogen te mijden omdat de kosten zich niet verhouden tot de nieuwswaardigheid (Karskens, 2001).

'Een journalistenvisum voor de Democratische Republiek Kongo tijdens de onlusten in 1998 kost 250 dollar, cash te betalen aan de Chargé d'Affaires op de ambassade in Den Haag. Bij de grenspost aan de rivier de Kongo tussen Brazzaville en Kinshasa spannen grensautoriteiten samen met de bootsmannen, die journalisten voor ruim 100 gulden per persoon overzetten en voor de dienstdoende douanier nog eens 25 gulden verlangen. Dan volgt de verplichte aanschaf van een persaccreditatie: 100 gulden. [...] Afgelegen streken in Afrika en Azië zijn soms uitsluitend met dure vierwiel aangedreven auto's bereikbaar, waarvan de kosten tot 200 à 300 dollar per dag kunnen oplopen.' (Karskens, 2001, p.337)

Toch moeten we ons cruciale vragen stellen over het uiteindelijke resultaat dat je als kijker of lezer van een conflict via de media krijgt². Journalisten hebben vaak de neiging zich te beperken tot het geven van feiten. Informatie over de achtergrond van het conflict wordt vaak verwaarloosd. Zelf beschikken ze niet over de nodige kennis van de regio of over de historische gebeurtenissen die er ooit hebben plaats gevonden. Kennis hebben van de geschiedenis van het gebied waar het conflict heerst, levert vaak extra inzichten op. Zonder achtergrond en duiding vorm je als mediagebruiker vaak een verkeerd beeld.

'Media tend to focus on today's 'story'. But there is a larger frame in which the events take place. To facilitate a broader understanding – in contrast to simply justifying what happens – we need a frame of reference in time and space, analyses of the root causes behind the events. Any conflict holds an incompatibility, some attitudes and some behaviour. What you see on the screen is mainly behaviour.' (TFF, 1999)

Redacties hebben hier een grote verantwoordelijkheid. Terwijl elke redactie wel een financieel, economisch of zelfs een sportverslaggever heeft rondlopen, hebben ze meestal geen

² In dit onderzoek is het zeker niet de bedoeling om het effect bij de kijker te gaan meten. Een publieksonderzoek over hoe de kijker de verslaggeving over de Kosovo-oorlog heeft ervaren werd niet uitgevoerd.

oorlogsdeskundigen in dienst. Als het dan fout loopt met de berichtgeving, dan trekken ze zelden het boetekleed aan (Karskens, 2001).

Ook al zijn vandaag de dag de mogelijkheden en de snelheid van communicatie enorm toegenomen – wat een zegen is voor de sector – toch mag het morele en intellectuele aspect niet uit het oog worden verloren. Dat is vooral belangrijk voor de journalisten zelf. Hun job wordt meer en meer technologisch gestuurd en puur als een doorgeefluik aanzien. Het gevaar dreigt dat men niet meer weet waarom men aan journalistiek doet. De journalist heeft nog altijd een verantwoordelijkheid naar het publiek toe. De informatie waarover hij of zij beschikt moet op een begrijpbare en klare manier aan de massa worden gegeven. Soms gebeurt het dat deze ‘missie’ botst met de snelheid om informatie te verspreiden. Voor de journalist betekent dit een afweging, zoeken naar een verzoening tussen de eisen van het publiek en de snelheid om informatie te geven. Soms komt men tot frappante situaties zoals de genocide van 1994 in Rwanda. Verder, bij de evolutie van het medium zelf, gaan we dieper in op deze concrete case.

In oorlogssituaties heeft een journalist niet alleen af te rekenen met problemen op het werkveld zelf, ook **de overheden en de militairen** gebruiken speciale technieken om de berichtgeving te sturen. Bijna elke informatiebron, perswoordvoerder of politicus, heeft op de één of andere manier cruciale belangen in het conflict en wil daarom enkel informatie geven die gunstig is voor hun eigen strategieën en tactische doeleinden (Nohrstedt et al, 2000: 384). Dit is logisch want het is van kapitaal belang dat alle betrokken partijen zoveel mogelijk in het nieuws komen. Oorlogspropaganda zorgt voor een polarisatie tussen de ‘*good guys and the bad guys*’, tussen het goede en het kwade (Nohrstedt et al., 2000: 384). Het zorgt voor een zwart-wit berichtgeving van het conflict. De gebruikte discours laten maar twee mogelijkheden toe: ofwel is men ‘voor ons’ ofwel ‘tegen ons’. Pogingen of visies die een derde weg willen uitgaan – die een afstandelijk, neutraal of kritisch standpunt verdedigen – worden doelbewust onderdrukt (Nohrstedt et al., 2000: 384).

Zijn het de regeringen die hun beslissingen baseren op de mediaberichtgeving en televisiebeelden of voeren de media een ‘campagne’ in dienst van de overheid? Is de informatie die door regeringen en militaire machtshebbers wordt verspreid dan alleen maar pure propaganda? Dit klopt niet altijd, zegt Arnett (1994). Hij citeert de bekende oorlogscorrespondent Malcolm Browne die het volgende schreef:

' [...] Vertrouw vooral op je eigen bronnen en kijk uit dat men jou niet gebruikt voor propagandadoeleinden. Leer jezelf aan om voortdurend alert te zijn, maar ga er niet bij voorbaat van uit dat alle informatie van de overheid onjuist is. Door berichten na te trekken, kom je soms tot de plezierige ontdekking dat men de waarheid heeft verteld.' (Arnett 1994, p. 72)

Het overladen van de kijker of luisteraar met een reusachtige hoeveelheid aan feiten die in alle soorten geuren en kleuren wordt gebracht, leidt ertoe dat men de greep op de media verliest. Dit kan een bewuste strategie zijn van de regeringen of de militairen. Essentiële informatie kan verstopt zitten tussen een overgewicht aan onbelangrijke feiten (Höijer et al, 2002: 4).

Oorlogen hebben voor media een zekere nieuwswaarde en daarnaast zijn ze boeiend en fascinerend om te volgen. Oorlog is dramatiek, wekt de aandacht van het publiek en media kunnen ermee scoren. Dit is niet zo voor de beleidsmensen die soms tot vervelens toe met hun handen in het haar zitten. Voor hen zijn oorlogen of crisissen stressvolle tijden:

'For policy-makers crises are worrying and stressful times but for media they are moments of opportunity. CNN has never regained the ratings it achieved during the Gulf War.' (Shea, 1999, p.143)

Het zoeken naar een verzoening tussen de eisen van het publiek en de snelheid om informatie te geven kent ook zijn gevolgen voor de politieke en militaire leiders. Door de live verslaggeving staan ze onder enorme druk en moeten ze veel vlugger beslissingen kunnen nemen. Tijd om lang na te denken is er niet. Terwijl media met een deadline werken en tegen die tijd een verhaal moeten hebben, hebben de beleidsmakers hoofdzakelijk nood aan het volledig verhaal vooraleer ze een uitspraak kunnen doen:

'You can't beat CNN – media do not require full story to report but policy-makers need full story before they can react – the critical time lag.' (Jamie Shea geciteerd in: Priebe 2000, p. 21)

Hun woordvoerders passen zich aan deze ontwikkelingen aan. Povel, Nederlands Information Officer van de NAVO, vertelt vanuit zijn eigen ervaring bij de NAVO tot welke consequenties dit kan leiden:

'The media no longer need spokesmen to present them with the facts. They are fully able to find out those facts themselves and often much faster than spokesman ever can. 24 hours TV means that every event, every incident can be dissected, analysed and commented upon. After watching a conflict 24 hours a day on TV, even the shortest conflict in human history (78 days) can seem to the average viewer to be lasting an eternity.' (Povel, 2000, p.2)

Dit heeft niet alleen negatieve gevolgen voor de politieke en militaire leiders. Volgens de voormalige staatssecretaris van de VS, James Baker, is er ook een positief effect verbonden aan *'twenty-four-hour global news coverage'*: mondiale televisie kan je gebruiken om sneller en onmiddellijk in dialoog te staan met buitenlandse leiders (Kalb, 1996: 7). Baker maakte tijdens de Golfoorlog van 1991 gebruik van CNN om telkens het laatste Amerikaanse ultimatum op een vlugge manier aan Saddam Hoessein bekend te maken (Neuman, 1996: 2). Uiteindelijk is dit een dubbeltje op zijn kant. Ook de Irakezen lieten de kans niet links liggen om via CNN het Amerikaanse beleid onder vuur te nemen.

Naast de journalist zelf, de overheden en militairen zijn we toe beland aan het laatste element die de berichtgeving kan sturen, namelijk **de evolutie van de media** zelf. In het laatste decennium kenden de verschillende media een enorme explosie: de klok rond wordt er nieuws gegeven, elke dag komen enorm veel internet sites bij, er zijn radio talkshows, een brede waaier aan ontspanningsprogramma's, ... Het dorp dat de wereld is, *the global village*, breidt zich meer en meer uit. Dit allemaal dankzij het ontstaan van een virtuele gemeenschap en de ontwikkelingen van het internet:

'[...] hopscotch the world with a few clicks of the mouse. Send an e-mail from Omaha to Ouagadougou. Scan the day's news from Bombay or Brasilia. Watch the legislature of your state discuss tax policy or the parliament of a distant country debate war and peace. It's all there, as close as if it were just down the street in your village. Anyone with a computer and access to the Internet can skitter across the Web to seek or

deliver information. The quantity of material is vast, and its quality is uneven. What the public will do with it is still unknown.' (Seib, 2002, p.2)

Daarnaast zijn ook de mogelijkheden van live verslaggeving enorm toegenomen. Via satellieten en videofonie worden foto's en verhalen in *'real time'* doorgestuurd. Het publiek krijgt hierdoor het gevoel alsof ze zelf op de plaats van het gebeuren aanwezig zijn. Uit onderzoek blijkt dat kijkers zich veel meer zullen herinneren van een gebeurtenis of een conflict wanneer het nieuws gevisualiseerd wordt in vergelijking met een nieuwsanker die alleen zijn tekst voorleest (Graber, 1990 en Brosius, 1991). Mensen geloven dat ze via televisie een volledig beeld krijgen van de werkelijkheid. Dit is slechts schijn, ze beleven enkel een televisie-werkelijkheid. Het is niet omdat iets live te zien is dat het daarom ook correct is. Vaak vergeten ze heel wat informatie of begrijpen ze niet alles (Gunter, 1987 en Neuman, 1976). Een mogelijkheid om dit euvel van slechte herinnering op te lossen is o.a. precies het gebruik van live verslaggeving.

'A reporter at the scene of the news telling the story to viewers without 'irrelevant' pictures may be remembered better and be perceived as attention grabbing, credible or emotionally involving, since the story is reported from the authentic scene of the news in real time.' (Snoeijer et al., 2002, p.87)

Hoewel vorige onderzoeken telkens de relatie onderzochten tussen het beeldmateriaal, hetgeen de kijkers te zien krijgen, en de nieuwsteksten werd er tot nu toe nog geen onderzoek verricht naar de verschillende effecten tussen de snelle *'live praatjes'* en de klassieke journalistieke verslaggeving. Live verslaggeving eist dat journalisten in een korte tijdspanne ter plaatse moeten zijn. Tijd om dieper te graven naar het waarom en het hoe om tot een grondige analyse te komen is er meestal niet. Bij gebrek aan een degelijke historische achtergrond, zoals voordien al aangegeven, zijn journalisten dan ook niet in staat om eventuele verbanden te leggen tussen vroegere gebeurtenissen en hetgeen zich op dat moment afspeelt. Het krijgen van inzichten door het leggen van die verbanden zorgt er ook voor dat een journalist het conflict beter begrijpt. Zijn inzichten kan hij dan overbrengen naar het publiek toe. Maar vaak blijft de verslaggeving beperkt tot het geven van feiten en het beschrijven van de situatie waarin de journalist zich bevindt:

'The numbers of TV crews are huge, the money is awesome, the competitiveness ruthless. Television has become a 24-hour slog with the result that while many of today's TV reporters may have all the traditional dedication and intrepidity of their predecessors, they cannot use it. They are tied to the satellite dish on the hotel roof ready to deliver "live spots" and so are unable to explore in depth the stories they are supposed to be reporting.' (Swain, 2003, p.29)

Live reporting zorgt er ook voor dat het publiek aan het scherm gekluisterd blijft. Het gevaar is dat men afglijdt naar meer emotionele verslaggeving. Denken we maar aan de beroemde reportage in 1985 van BBC-journalist Michael Burke over de hongersnood in Ethiopië. Deze beelden veroorzaakten een shock in het Westen. Emotionaliteit in een reportage zet vaak aan tot het ondernemen van actie. Onmiddellijk nam Bob Geldof het initiatief om iets te doen voor de Ethiopische bevolking wat uitmondde in de actie 'Live Aid'. Maar het kan nog erger. Door tijdsgebrek is het vaak onmogelijk om een tweede bron te raadplegen als bevestiging, wat soms leidt tot het geven van verkeerde feiten. Dit was o.a. het geval met de aanslagen van 11 september 2001. Kort nadat de twee vliegtuigen in de Twin Towers waren gevlogen, werd het nieuws verspreid dat de Palestijnen hierachter zaten en de schuldigen waren. Later bleek dat men het bij het verkeerde eind had en werd dit ontkend (Van Waesberghe, 2004).

De Vries (1995) merkt terecht op dat de media een zwak hebben voor verhalen over menselijk leed. Als één van de strijdende partijen in staat is om media te overspoelen met gruwelijk beeldmateriaal en vreselijke getuigenissen zal dit zeker een invloed hebben op de verslaggeving en de becommentariëring. Toch stelt hij zich nog vragen tussen de relatie politiek en media:

'Als de media de politiek van de internationale gemeenschap kunnen 'sturen', dan bestaat omgekeerd ook de mogelijkheid van instrumentalisering van de media door belanghebbende partijen, die zo hun militaire of politieke doelen proberen te bereiken' (De Vries 1995, p. 6).

Inspelen op de emoties van het publiek kan een grote kracht hebben. Het zet de regeringen ertoe aan om te handelen. En zij maken dan ook gretig gebruik van de morele onschuld als legitimatie voor hun acties. Iedereen is wel vertrouwd met het 'CNN-effect' (Livingston, 2000): emotionele beelden van menselijk leed, mensen met geamputeerde ledematen in Sierra

Leone, verkrachte vrouwen in Bosnië en stervende kinderen in Ethiopië. Beelden die in ons geheugen gegrift staan en druk uitoefenden om tussenbeide te komen. Anderen zoals Bagleiter (geciteerd in: Strobel 1997, p. 85) spreken eerder over een ‘diplomatische pingpong match’ tussen de wereldleiders wanneer die gebruik willen maken van de media om tijdens een internationale crisis berichten met elkaar uit te wisselen. Ridgeway (geciteerd in: Strobel 1997, p. 4-5) spreekt zelfs over een ‘CNN-curve’: de behendigheid van CNN om humanitaire acties, waar eventuele gesneuvelde Amerikaanse soldaten aan deelnamen, te herinneren door schrijnende beelden uit te zenden van verhongering en andere ellende. Het doel hiervan is enkel maar om gevoelens op te wekken dat die Amerikanen sneuvelden terwijl ze anderen probeerden te helpen. Ze moeten herdacht worden als ‘militaire hulpverleners’. Die curve kan zowel een ‘push -’ en een ‘pull – effect’ hebben. Het ‘push – effect’ houdt in dat media een zodanig krachtige druk kunnen uitoefenen op een regeringsleider die dan ‘gedwongen’ wordt om in te grijpen, het ‘pull – effect’ daarentegen heeft betrekking op het ‘gedwongen’ terugtrekken van troepen vooral wanneer bijvoorbeeld de kosten voor die operatie te hoog oplopen.³ We kunnen ons vragen stellen of elke tussenkomst wel gerechtvaardigd was en of er geen andere bedoelingen achter schuilden:

‘[...] we act because we have a picture of what we believe is right, and because we want others to enjoy the rights and dignity of our civilisation, rather than because we have a clear idea of what we can realistically achieve in those countries where we are acting.’ (Shea, 1999, p. 201)

De snelheid waarmee media bepaalde toestanden brengen en het effect die ze kunnen veroorzaken bij o.a. emotionele gebeurtenissen moet volgens ons gerelativeerd worden. Het voorbeeld bij uitstek is de genocide van 1994 in Rwanda. De eerste cruciale maanden van de genocide kwamen nauwelijks of niet aan bod. Pas op het einde van de slachtpartijen toonden de verschillende media massale aandacht. De echte omvang, die ruimschoots onderschat was, kwam later aan het licht. Uit een kwantitatieve analyse van de Vlaamse dagbladpers bleek dat de kranten onvoldoende op de hoogte waren van de genocide (Van Belleghem, 1999). De journalisten wisten niet wie verantwoordelijk was voor de organisatie en het uitvoeren van deze gruwel. Je zou denken dat, ondanks ons koloniaal verleden, onze media beter

³ Een voorbeeld van een ‘push-effect’ is het gedwongen optreden van George Bush tijdens de onlusten in Somalië van 1992, een voorbeeld van een ‘pull-effect’ is de terugtrekking van die troepen uit Somalië na bekendmaking van de onnoemelijke hoge kost voor die operatie.

geïnformeerd zouden zijn over de precieze toestand in de regio. Niet dus, de berichtgeving over de genocide was onjuist, onvolledig en manipulatief. De Bens (2001) stelt zich hierbij enkele cruciale vragen:

'Zijn er bij onze journalisten geen Afrikakenners meer, hebben zij geen tijd meer om te investeren en nemen de Belgische journalisten het officiële discours van de nieuwsagentschappen en van de bewindslui over? Het was pas veel later, wanneer de genocide niet meer genegeerd kon worden dat de internationale en Belgische pers erover berichtten, veel te laat en vaak nog op een verwarde manier. De Rwandagenocide blijkt een zwarte vlek in de internationale berichtgeving van de Belgische media.' (De Bens, 2001, p.213)

Als we kijken naar Kosovo dan zitten we met een tweedeling: Milosevic streed hoofdzakelijk vanuit strategische objectieven, terwijl de westerse alliantie vocht vanuit haar eigen morele perspectieven. Morele factoren hebben een grote mobiliserende rol, maar democratieën nemen maar vrede met een kleine kost. De publieke opinie eist dan ook dat er zo weinig mogelijk slachtoffers vallen, met andere woorden ze willen een *'zero casualty war'*. Dit lijkt ons een boeiende thematiek voor verder uitgebreid onderzoek maar waar we jammer genoeg niet verder kunnen op ingaan.

Toch uit De Wijk (2000) zijn twijfels om media tijdens oorlogen, specifiek dan gericht op Kosovo, te geloven. Hij geeft ons twee redenen: als eerste stelt hij vast dat je enkel ter plaatse aan de lijve kunt ondervinden wat de gevolgen waren van de oorlog. Welke waren de omstandigheden waarin zowel Kosovaren en Serviërs moesten leven? Met welke problemen werden ze geconfronteerd? Hoe kun je jezelf inleven in zo'n situatie? Ten tweede wil hij met eigen ogen zien of zijn waarneming en zijn beeld die hij via de media gekregen heeft al of niet objectief was. De indrukken die je had, kun je nachecken op hun waarheid. Wat moet er geloofd worden over de informatie die de NAVO ons gaf? Was het allemaal pure propaganda? Kloppen de indrukken die je kreeg via de vele internet sites?

Een ander aspect van evolutie van het medium is dat de nieuwsberichtgeving hoofdzakelijk gedomineerd wordt door het Westen. Denken we maar aan het monopolie van televisiezenders als CNN en BBC World. Op de één of andere manier slagen ze er telkens in om bij vele conflicten aanwezig te zijn. Dit lijkt volgens ons een zorgwekkende evolutie.

Uiteindelijk bepalen zij wat de kijker te zien zal krijgen en vaak wordt alles gezien door een westerse bril. Recent is dit monopolie doorbroken door o.a. een zender als Al-Jazeera. Deze zender probeert alles van de andere kant te bekijken. Het ideale zou zijn een mengeling van beide zenders. Trouwens, heel wat verslaggevers kennen een enorme macht toe aan de media. Ze beweren de mogelijkheid te hebben om *'to move and shake governments'* (Cohen, 1994: 9). Onderzoek heeft uitgewezen dat vandaag de dag media een belangrijke rol spelen. Niet voor niets worden ze de vierde macht van het land genoemd (Priebe, 2000). Media zijn één van de meest invloedrijke bouwstenen van onze maatschappij. Dat werd o.a. bevestigd door de studie van *'Chapel Hill'* in 1972 over het opstellen van agenda's. Dat het de media zijn die de agenda van het publiek bepalen bleek een baanbrekende gedachte (McCombs & Bell, 1996). Het omgekeerde, de invloed van het publiek op de media, werd niet onderzocht. Maar we stellen ons vragen of dit wel concreet te meten valt. We zien vooral problemen rond het doeltreffend operationaliseren van het concept 'invloed van het publiek'. Anderen zoals Chomsky & Herman (1988), Hammond & Herman (2000) en Robinson (2001) zijn nog niet zo overtuigd van de macht waarover media zouden beschikken. De invloed van media is vrij miniem en beperkt zich slechts tot een elite:

'[...] other commentators, and much media theory, continue to downplay or deny the possibility of the media shaping or influencing government policy-making. In its most totalizing formulations, the 'manufacturing consent' school of thought maintains that, almost without exception, the media functions primarily to mobilise support for the policy preferences of dominant elites.' (Robinson, 2001, p.524)

Het probleem tussen beide visies stelt zich vaak in de manier hoe je het effect van media kan meten en de manier waarop dit gebeurt. Specifiek bij internationale conflicten en oorlogsomstandigheden is er een grotere consensus te vinden over de werking van media. Media spelen een cruciale rol zowel bij de start van een conflict als bij het voeren van de oorlog zelf (Webster, 2003: 57). Voor Arno (1984) zijn media verre van ondergeschikte spelers, maar:

'[...] the ebb and flow of international conflict is taking on more of the character of social drama and becoming less of a simplified, culturally independent game of strategy.' (Arno, 1984, p.231)

Uit het voorgaande is gebleken dat media in oorlogstijd worden gestuurd. Ze hebben niet de mogelijkheid om te gaan en te staan waar ze zelf willen. Media volgen oorlogen omdat ze een zekere nieuwswaarde hebben en daarnaast zijn ze meeslepend en fascinerend om te volgen. Oorlog is dramatiek, wekt de aandacht van het publiek en media kunnen daarmee scoren. Dat betekent niet dat een oorlog op zich al voldoende is om media-aandacht te krijgen. Heel wat andere factoren zoals de intensiteit en de omvang van het conflict, de plaats en toegang tot de regio en wie de strijdende partijen zijn, bepalen of er al dan niet over bericht wordt. Journalisten worden geconfronteerd met beperkingen zowel uit militaire, politieke als mediatieke hoek. De leiders, zowel politieke als militaire, hebben de keuze uit een aantal mogelijke strategieën om de media naar hun hand te zetten. Ze maken gebruik van hetgeen wat voor hen het beste uitkomt. Ons onderzoek spitst zich toe op het conflict in Kosovo. Eerst laten we de soorten strategieën aan bod komen. Daarna ondernemen we een poging om na te gaan welke soort of soorten strategieën men volgde tijdens het Kosovo-conflict.

1.3 Oorlogsverslaggeving: welke strategieën zijn mogelijk?

In de loop van de geschiedenis hebben zich heel wat journalistieke mentaliteitsveranderingen voorgedaan. Hoogtechnologische communicatiemogelijkheden creëerden nieuwe vormen van verslaggeving. Nieuwe methoden om de vrije nieuwsgaring en de verspreiding ervan te beperken werden meer gevarieerd en de oorlogsjournalist riskeerde meer en meer zijn leven tijdens het uitoefenen van zijn beroep. We gaan eens na welke soorten strategieën politieke en militaire leiders kunnen gebruiken.

De gedachte dat een journalist als onpartijdige waarnemer een conflict gadeslaat wordt door heel wat media professionals gekoesterd (Thussu & Freedman, 2003: 5). Ze veronderstellen dat verslaggevers in staat zijn om hun eigen ideologische achtergrond van zich af te schudden en waakzaam te zijn voor wat de oorlogvoerders in petto hebben. Dat betekent ook dat journalisten bekwaam zijn om kritisch te zijn tegenover zowel de politieke als militaire verantwoordelijken. Hoewel, anderen beweren dat journalisten eerder politieke actoren zijn (Ward, 1999)⁴. De gezaghebbers zijn immers belast met de moeilijke taak de strategische en tactische beslissingen te nemen in tijden van oorlog.

⁴ Zie ook al vroeger bij de discussie rond objectiviteit op p.10 en 11.

Als we wat grasduinen in de literatuur rond censuur en oorlogsverslaggeving, moeten we vaststellen dat er tot nu toe weinig te vinden is rond de mogelijke tactieken van censuur waaruit een overheid kan kiezen. Dit lijkt ons aan de ene kant ook logisch, want een overheid zal niet al te vlug te koop lopen met zijn mogelijke strategieën hoe hij media kan aanpakken in geval van een oorlog. Daarom is er ook zo weinig geweten rond de mogelijke methoden. Dit bevestigt ook Prof. Taylor van het Instituut van Communicatiestudies in Leeds via een e-mailbericht:

‘Censorship varies from country to country, and from conflict to conflict, so it is difficult to establish a ‘theory’. What is universal is the military’s desire for ‘Operational Security’, which tends to dominate all subsequent restrictions.’

(Prof. Taylor, persoonlijke mededeling, 2004, 8 april)

Na de Kosovo-oorlog werd door de toenmalige NAVO-woordvoerder Jamie Shea een handleiding opgesteld. Het doel ervan is tips te geven aan de overheid over hoe je je strategie aan de media op een succesvolle manier kunt overbrengen (zie figuur 1.3). Het bevat een achttal gouden regels met betrekking tot de verschillende manieren van hoe de media aan te pakken. Dit hulpmiddel, o.a. ook bedoeld voor toekomstige NAVO-woordvoerders, kwam er nadat in de beginfase van het Kosovo-conflict de NAVO nogal stuntelig communiceerde. Pas na de NAVO-misser van 14 april 1999 op een trein nabij Djakovica werd een andere communicatiepolitiek gevoerd. Vanaf dan werd alles op een meer professionele manier aangepakt. Alastair Campbell, de woordvoerder van de Britse premier Blair, verzamelde een legertje communicatiespecialisten die Jamie Shea hielpen bij het oprichten van het Media Operation Centre⁵.

How to Handle the Media: the 8 Golden Rules or the Spin Doctor’s Manual

Objective	= news dominance. Get your message across. Avid being surprised or embarrassed by the messages of others
1. Take the media seriously	integrate press policy fully into all actions, discussions in crisis management. Have media strategy for every important decision. Anticipation is better than reaction. For TV it is particularly important to link your announcement to some activity or event that can be filmed for instance a ceremony. Choreography is important.
2. Be free with information	Regular information keeps press occupied, builds up trust and credibility in your competence in handling crises. If media don’t get information from you, they will get it from someone else – without your spin.

⁵ In hoofdstuk 3 rond de NAVO-communicatie komen we daar uitvoeriger op terug.

3.Crisis management involves many organisations	joint press briefings, prior co-ordination where differences are unavoidable. Identify ways to play them down.
4.Take productive approach	Sell your success stories, focus on big picture. Timing is almost as important as substance. Press tours are very useful to draw press attention to aspects they may not otherwise cover.
5.Don't allow your policy to become media driven	Explain why you are there, what your objectives are frequently, don't all media to push you in or push you out. Strong leadership compels public support, impresses media. Do not allow the media to judge you by standards that you yourself have not established. Always recall your mandate or the media will blame your for everything that goes wrong.
6.Do not lie	Admit your mistakes and make it clear you are taking action to redress them. If you have someone to hide say more rather than less. Mistakes are forgiven but never a cover up.
7.,,Gather ye rosebuds while ye may“	The media spotlight will not be on you for long, so communicate as much as possible while you have a captive audience.
8.Develop a set of in master Messages	From the outset of any media campaign develop a set of Master Messages good soundbite form which explain your general objectives. Repeat some of those Master Messages during every interview. Repetition is fundamental to communication. Never give factual information without giving the overall philosophy as well.

Figuur 1.3: 8 Golden Rules or the Spin Doctor's Manual (Shea Jamie, 1999, p. 146 – 147)

Enkele van deze regels kunnen we concreter toepassen op onze case, de Kosovo-oorlog:

Take the media seriously: bij elke NAVO-briefing werd rekening gehouden met het visuele aspect voor televisie: journalisten werden overladen met foto's, beelden, kaarten,...

Be free with information: dagelijks stond NAVO-woordvoerder Jamie Shea om 15u de pers te woord met zijn briefings op het hoofdkwartier in Brussel.

Take productive approach: bij elke NAVO-briefing werd vooral de klemtoon gelegd op hun 'vele' successen van bombardementen. Daarbij werd gretig gebruik gemaakt van beeldmateriaal waarbij bijvoorbeeld het doel voor een piloot zichtbaar was vanuit zijn cockpit vooraleer het te beschieten.

Bij Livingston (1997) vonden we een interessant schema terug waar acht types van militaire interventies, andere dan een klassieke oorlog, en hun relatie tot mogelijk media-effect uit de

doeken wordt gedaan (zie figuur 1.4). De potentiële tussenkomsten zijn: conventionele oorlogsvoering, strategische afschrikking, diplomatieke afschrikking, speciale operaties (SOLIC), peacemaking, peacekeeping, opgedrongen humanitaire operaties en humanitaire operaties met onderlinge goedkeuring.

Intervention Types and Accompanying Media Considerations					
	Policy Goals & Objectives	Likely Media Interest	Government Policy	Likely Media Effects	Public Opinion
Use of force					
Conventional warfare	Destruction of enemy and his war-fighting capability	extremely high	High degree of attempted media control "Indexed" news	Accelerant, impediment (both types)	High public interest and attentiveness to it
Strategic Deterrence	Maintain status quo. Ex.: Cold war. Korean Peninsula.	Moderate to high interest. Routinized coverage.	Routine news interaction. White House, DoD, State briefings, etc.	During stability, little effect. Accelerate during periods of instability.	Scrutiny only by attentive public. Expansion of base during instability.
Tactical Deterrence	Meet challenge to status quo. Example: Desert Shield. PRC-Taiwan, March 1996.	Moderate to high interest but episodic.	Controlled but cooperative. Force multiplier.	All three effects, but not necessarily injurious.	Attentive public scrutiny. Latent public opinion a concern to policy makers
SOLIC	Counterterrorism, hostage rescue, specialized operations.	High interest, particularly hostage situations, some terrorism.	Secrecy. Barring of all access.	Impediment (Operational security risk).	Little to no public awareness in most cases.
Peace Making	Third party imposition of political solution by force of arms. Example: Late Somalia, Yugoslavia.	High interest at initial stages of operation. Variation afterward dependent on level of stability.	Volatile conditions. Danger in reporting. Access with risk. Impediment (both types).	Attentive public scrutiny. Latent public opinion a concern to policy makers	
Peace Keeping	Bolster an accepted political solution by presence of third party.	Moderate interest unless accord is destabilized.	Generally unrestricted access to theater of operation.	Impediment (emotional impediment most likely).	Attentive public scrutiny. Latent public opinion a concern to policy makers
Imposed Humanitarian Operations	Forceful, apolitical aid policy	Low / moderate interest unless violence ensues.	Volatile conditions. Reporting risky.	Impediment (emotional impediment most likely). Attentive public scrutiny. Latent public opinion a concern to policy makers	
Consensual Humanitarian Operations	Agreed humanitarian assistance.	Initial operation met by moderate to low interest.	Unrestricted, even encouraged media coverage.	Media effect unlikely.	Attentive public scrutiny.
Operations Other Than War					

Figuur 1.4: intervention types and accompanying media considerations (Livingston, 1997, p.11)

Specifiek voor Kosovo, lijkt het ons interessant wat dieper in te gaan op zowel de conventionele oorlogsvoering als de peacemaking⁶. Voor het uitbreken van de oorlog trad de NAVO op als derde partij om een politieke oplossing te brengen. Denken we maar aan de inspanningen rond het vredesakkoord van Rambouillet in Frankrijk. Met de operatie ‘Allied Force’ was het niet haar bedoeling om militair tussen beide te komen en daarmee een einde te maken aan de humanitaire crisis:

⁶ De gebruikte strategieën toegepast op de Kosovo-oorlog komen verder uitgebreid aan bod.

'Operation Allied Force was principally an act of coercive diplomacy aimed at securing Milosevic's compliance with US demands and was not designed to directly alleviate the immediate humanitarian crisis within Kosovo.' (Robinson, 2000, p.5)

Maar anderzijds viel de NAVO op 24 maart 1999 Servië aan en werd ze zelf betrokken partij. De 'vijand' – voor de NAVO verpersoonlijkt door Milosevic – moest met geweld worden verdreven. In de oorlogsperiode was de media-aandacht heel hoog. In dergelijke situaties beschikken media over een grote macht om de beleidsvoerders te overtuigen tot actie:

'In conventional warfare, media are most likely to serve as accelerants and impediments in the policy process. [The answer on] the degree to which media serve as accelerants to decisionmaking in war, and the degree to which this is necessarily injurious depends on the circumstances and the resourcefulness of the policymakers. The same is true of the possibility that pictures may undermine public support for the war.' (Livingston, 1997, p.11-12)

Na de oorlog stuurde de NAVO KFOR-troepen⁷ om er de vrede te bewaken. Slechts in uitzonderlijke omstandigheden werd nu nog geweld gebruikt. Peacemaking onderscheidt zich van conventionele oorlogsvoering o.a. door die geweldsfactor:

'Peacekeeping is distinguished from conventional war by its objectives in using violence, if necessary. In war, the objective is to inflict massive destruction on an enemy. In peacemaking, the goal is to create the conditions necessary for the implementation of an accord. In a sense, the goal of peacemaking is to create the environment required for peacekeeping.' (Livingston, 1997, p.13)

Wanneer het proces van peacemaking zijn intrede doet, dan ebt de aandacht van de media weg. Dit is ook zo gebeurd met het Kosovo-conflict⁸. Slechts wanneer er opnieuw vormen van geweld losbreken, krijgt het gebied van de media opnieuw aandacht. Dit gebeurde onlangs nog met de recente rellen in Kosovska Mitrovica, een dorp waarbij een brug de scheiding vormt tussen Serviërs en Albanezen (Schlömer, 2004; Beirlant, 2004).

⁷ KFOR is de afkorting voor Kosovo Force.

⁸ In hoofdstuk 4 met de bespreking van onze resultaten zien we dat op het einde van het conflict de VRT minder aandacht besteedde aan Kosovo. Andere factoren zoals de dioxine-crisis en de federale verkiezingen lagen hier aan de basis.

Manoff (1998) geeft ons een twaalftal mogelijke rollen die media kunnen spelen tijdens conflictpreventie –of management. De 20^{ste} eeuw was volgens hem de gewelddadigste ooit. Maar liefst 250 gewapende conflicten zorgden voor 110 miljoen slachtoffers en nog veel meer gewonden. Desondanks spelen de media een heel belangrijke rol in het voorkomen van dergelijke conflicten:

'[...] the diverse mass media technologies, institutions, professionals, norms and practices constitute one of the most powerful forces now shaping the lives of individuals and the fate of peoples and nations. [...] The media constitute a major human resource whose potential to help prevent and moderate social violence begs to be discussed, evaluated and, where appropriate, mobilised. (Manoff, 1998, p.2)

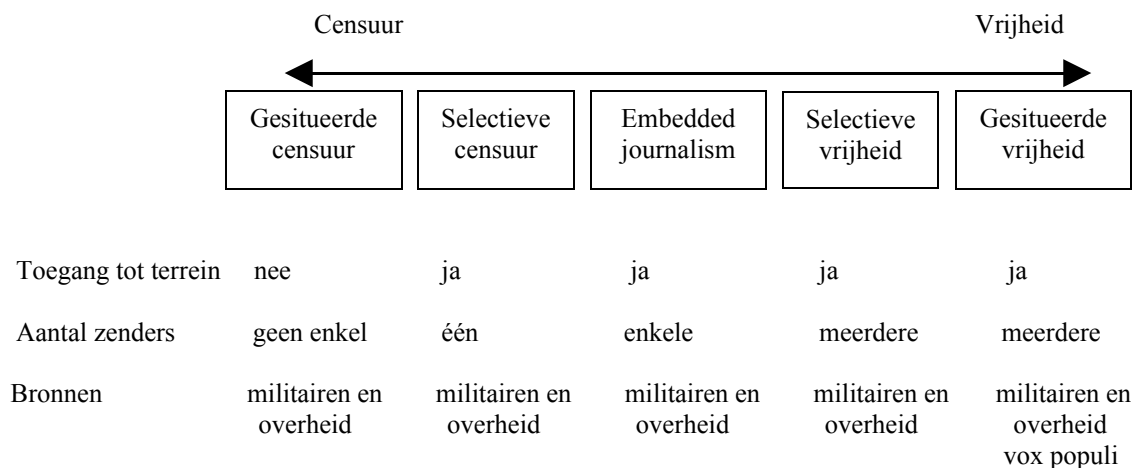
Potential Media Roles in the Prevention and Management of Conflict
1. Channeling communication between parties
2. Educating
3. Confidence building
4. Counteracting misperceptions
5. Analysing conflict
6. Deobjectifying the protagonists for each other
7. Identifying the interests underlying the issues
8. Providing an emotional outlet
9. Encouraging a balance of power
10. Framing and defining the conflict
11. Face saving and consensus building
12. Solution building

Figuur 1.5: Potential Media Roles in the Prevention and Management of Conflict

Het blijft natuurlijk koffie dik kijken wanneer we de relatie media en censuur gadeslaan. Bij gebrek aan een theorie, en de mogelijkheid al of niet een theorie op te stellen⁹, hebben we zelf een bescheiden poging ondernomen er één te ontwikkelen. Op basis van enkele vroegere oorlogen en de manier waarop de overheid toen de media heeft aangepakt, hebben we

⁹ Zie vroeger o.a. de discussie met Prof. Taylor van de Universiteit van Leeds op p.22

geprobeerd een aantal mogelijke strategieën op te stellen die specifiek gebruikt kunnen worden in conflicten en oorlogen (zie figuur 1.6). Als we kijken naar de manier waarop verschillende oorlogen en conflicten in de media zijn weergegeven dan kunnen we globaal gezien zo'n vijf strategieën onderscheiden: gesitueerde censuur, selectieve censuur, 'embedded journalism', selectieve vrijheid en gesitueerde vrijheid.



Figuur 1.6: soorten censuur en vrijheid (eigen ontwikkeld schema)

1. *'Totale' gesitueerde censuur*: politieke en militaire leiders schermen het conflictgebied volledig af. De pers heeft geen toegang tot het gebied en kan enkel terugvallen op de informatie die door de overheid en de militaire woordvoerders wordt gegeven. Meestal wordt het materiaal van journalisten verschillende keren gecontroleerd en een aantal dagen achtergehouden vooraleer het wordt vrijgegeven. (Falklands)
2. *Selectieve censuur*: één bevriende zender krijgt toegang om te werken op het terrein. Andere media zijn volledig afhankelijk van het beeldmateriaal dat die ene zender produceert. Machthebbers willen de controle op de berichtgeving strak houden en hun visie naar de buitenwereld bekendmaken. (CNN en Golfoorlog 1991)
3. *Embedded journalism*: journalisten hebben toegang tot het terrein maar ze zijn verplicht om mee te lopen met de militairen. Slechts enkele zenders verzorgen de berichtgeving want niet elke zender wil als embedded beschouwd worden. Dit

strookt niet met hun principes of heeft een invloed op hun geloofwaardigheid. De ‘ingebedde’ journalisten kunnen niet gaan en staan waar ze willen. De militairen staan in voor hun veiligheid en zij bepalen wanneer en wat ze te zien zullen krijgen. (Kosovo 1999, Irak 2003)

4. *Selectieve vrijheid*: journalisten zijn niet meer afhankelijk van militairen om toegang te krijgen tot het terrein. Maar hun bronnen steunen nog hoofdzakelijk op informatie van militaire woordvoerders en de overheid. De kans om de bevolking aan het woord te laten krijgen ze niet. (Vietnam)
5. *‘Totale’ gesitueerde vrijheid*: media kunnen gaan en staan waar ze willen. Op eigen risico hebben ze toegang tot het conflictgebied. In hun berichtgeving hebben ze de kans om vox populi aan het woord laten. Op die manier kunnen ze in beperkte mate zelf checken wat waar is en wat niet. (Kosovo 1999)

Het is de bedoeling om bij elke strategie aan de hand van enkele voorbeelden van conflicten een korte schets te geven hoe er concreet met de media wordt omgegaan. We willen er wel op wijzen dat niet ieder conflict bij één strategie past. Vaak is het een mengeling van meerdere tactieken of kenmerken van strategieën die men toepast. Het zijn de betrokken autoriteiten in het conflict die bepalen hoe, wanneer en op welke wijze ze informatie bekendmaken. Maar uit een e-mailbericht van Prof. Cull van de Universiteit van Leicester als reactie op dit schema, blijkt dat de component zelfcensuur van de journalist een niet te onderschatten rol speelt in de berichtgeving:

‘I was interested in your continuum of censorship but have noted that the picture is clouded by the role of self-censorship which the journalists put on themselves. This is often much more rigorous than any state censorship and is – of course – unregulated. You usually find that journalists wish to ‘get with the game’ and certainly when embedded with a military unit or living side by side with a civilian population under fire, their articles reflect the bias that comes from that location.’ (Prof. Cull, persoonlijke mededeling, 2004, 31 maart)

Op die component van zelfcensuur komen we later nog op terug. Eerst geven we bij elke strategie een concreet voorbeeld of kenmerken ervan die we terugvonden bij een conflict.

1.3.1 'Totale' gesitueerde censuur

Het voorbeeld bij uitstek van totale censuur was de Britse Falklands-oorlog van 1982. De brutaliteiten van de oorlog werden voor het eerst zichtbaar van het scherm geweerd. Na het *Vietnamsyndroom* wilden de Britten het duidelijk anders aanpakken. Premier Thatcher was er zelfs toe in staat om politieke munt te slaan uit de Falklands-oorlog. De Britse herovering van de eilanden genoot aanvankelijk enthousiaste steun in de brede lagen van de publieke opinie. De regering Thatcher was in staat om handig in te spelen op de patriottistische en nationalistische gevoelens van de publieke opinie, die door de gebeurtenissen in Vietnam rake klappen hadden gekregen. Voor Servaes en Tonnaer (1992) heeft dit alles te maken met beeldvorming:

'Beeldvorming beperkt zich niet tot nieuwsberichten, maar komt ook tot stand via de consumptie van andere programma's, zoals televisieseries. Bovendien vormen mensen zich 'beelden' over bepaalde zaken, zonder zich nog af te vragen of het 'beeld' wel beantwoordt aan de werkelijkheid. Vaak is beeldvorming dus op weinig meer dan vooroordelen of emoties gebaseerd.' (Servaes & Tonnaer, 1992, p.117)

De hele oorlog werd aanzien als een 'cleane' oorlog. Televisiebeelden werden, voordat ze werden doorgestuurd, aan een grondige controle onderworpen. Het duurde een aantal dagen tot zelfs weken vooraleer het thuisfront beelden over de Falklands te zien kregen. Deze tactiek heeft volgens Jermeij (2003) een invloed gehad op de manier hoe de Britten keken naar dit conflict:

'It took 10 days to ship the material back to London, the material was shipped back under military auspices. It meant that things like the bombing of the Sir Galahad weren't seen on British screens for 10 days, and I think that sort of use of logistics to suit the military probably had an impact on how that conflict was perceived.' (Jermeij, 2003, p.6)

Pas op het einde van het conflict introduceerden de Britten het *poolstelsel*. Een pool was een select groepje journalisten die bij de militairen informatie mocht gaan verzamelen die later

aan alle media werden uitgedeeld. Enkel Britse journalisten werden tot die pools toegelaten. Op de Falklands waren de journalisten volledig afhankelijk van de goodwill van de militairen, zelfs voor de communicatie met hun redactie. Door de vermenging van journalisten en militairen bestond het gevaar dat inside-informatie werd vrijgegeven. Om dit te verhinderen werden *minders* meegestuurd (De Rouck, 1999: 7). Dit waren censors die intensief op zoek gingen of de tekst geen informatie bevatte over de strategie, uitrusting en tactieken van het Britse leger. Wanneer er toch informatie hierover vrijkwam bestond nog een derde controlemechanisme:

'De berichten werden naar het BBC-hoofdkwartier gezonden waar ze werden opgenomen voor gebruik in de media, maar terzelfder tijd werden ze beluisterd en opgenomen door het Ministerie van Defensie. Enige tegenwerking resulteerde in het dagenlang tegenhouden van informatie door het militaire apparaat. (De Rouck, 1999, p. 7-8)

De technieken van censuur, pooling en selectie bleken achteraf bijzonder succesvol te zijn in de manipulatie van de publieke opinie op het thuisfront. Van kritiek was nauwelijks sprake.

1.3.2 Selectieve censuur

Selectieve censuur houdt in dat slechts één zender toegang krijgt tot het terrein. Alle andere media zijn voor hun berichtgeving en beeldmateriaal afhankelijk van die ene zender. Bij de analyse ervan merk je meteen dat de verschillende redacties met gekleurde informatie van beide kampen werden bestookt. Journalisten zijn gedwongen in een bepaald stramien te werken. Voor de vrijgave van hun beelden en teksten is men sterk onderworpen aan een veiligheidscontrole. De militaire organen nemen de touwtjes strak in handen. Een prachtvoorbeeld hiervan was de Golf-oorlog¹⁰. CNN kreeg, bij monde van Peter Arnett, als enige televisiezender toegang om in Irak te filmen. De beelden die ze verspreidden beschikten over een eigen kracht die ervoor zorgden dat een gewapend ingrijpen onvermijdelijk leek. Het was niet voor de eerste keer dat er beelden van een oorlog op het televisiescherm te zien waren, maar het was wel de eerste keer dat dit alles live werd uitgezonden. Reporters die op

¹⁰ Wanneer er in onze studie sprake is van de 'Golf-oorlog' wordt daarmee verwezen naar de oorlog die op 16 januari 1991 startte naar aanleiding van de bezetting van Koeweit door Irak op 2 augustus 1990 en niet naar de oorlog tussen Irak en Iran in de jaren 1980 – 1988.

eigen houtje een poging ondernamen om onafhankelijk te berichten werden door het Pentagon gewaarschuwd:

'Niet begeleide verslaggevers die over het slagveld reizen kunnen worden aangezien als een gevaar voor de veiligheid van de troepen en [kunnen] onder vuur worden genomen.' (Servaes & Tonnaer, 1992, p.121)

Dit is een verontrustende evolutie. Natuurlijk gaat de veiligheid van de eigen soldaten boven alles, maar al te vaak gebruikt de militaire leiding dit als vals argument. Zowel militaire als politieke machthebbers kunnen op die manier met hun eigen discours de media en de informatiestroom domineren en controleren. Ze maken daarbij een onderscheid tussen vriend en vijand, het goede en het kwade. Dit was ook tijdens de Golfoorlog het geval. Swain (2003) maakt zich zorgen om deze ontwikkeling:

'The point is that journalists have an overriding right and duty to cover any war in Iraq. War is not exclusively the military's domain; it is the people's war too. "It is their blood, their money, their flag and it is what they have to answer to the rest of the world, for the next generation," said Mort Rosenblum, a veteran war reporter with the Associated Press. "We represent them and if we are not there, the people are not there."' (Swain, 2003, p.28)

De Golfoorlog werd de eerste virtuele oorlog. De beelden van hoofdzakelijk slimme bommen, die zich een weg zoeken naar hun doelwit, zijn ons bijgebleven. Voor Baudrillard (1995) was de oorlog een televisiesimulatie van de realiteit.

'This is not a war but a simulacrum of war, a virtual event which is less the representation of real war than a spectacle which serves a variety of political and strategic purposes on all sides.' (Baudrillard, 1995, p.10)

Door het vertonen van dergelijke beelden verdwijnt de menselijke kant van de vijand naar de achtergrond. Welke de gevolgen zijn die de slimme bommen aanrichten, krijgen we op het scherm niet te zien. De slachtoffers en het veroorzaakte leed worden niet meer vertoond. De kijker krijgt dan de indruk dat er een 'cleane' oorlog wordt gevoerd zonder slachtoffers. Niets is minder waar. Het eufemistisch taalgebruik van militaire woordvoerders doet er vaak nog

een schepje bovenop. Als er al slachtoffers vallen onder de burgerbevolking wordt dit afgeschreven als *'collateral damage'* en de regen van bombardementen was nodig om het Irakese leger te verzwakken (*to soften up*).

1.3.3 'Embedded journalism'

De term 'embedded journalism' is niet van recente datum, niettegenstaande je soms wel die indruk krijgt. De term is gemeen goed geworden dankzij de recente Irak-oorlog (2003). Maar al tijdens de Tweede Wereldoorlog wanneer het *Office of War Information* werd opgericht om de Amerikaanse bevolking te informeren, waren sommige journalisten 'embedded' (Fachot, 2003: 11). 'Ingebedde journalistiek' is niet automatisch een synoniem voor goede journalistiek. Journalisten zijn niet in staat om te doen wat ze doorgaans doen: er zeker van zijn dat hun verhaal correct en waar is en de feiten situeren in een bredere context.

'When embedded reporters comment on the action unfolding before their eyes, their reporting seems highly realistic, but it is in fact highly distorted – it shows only a very narrow slice of the war, told from a very particular angle. (The Christian Century, 2003, p.5)

Een conflict volledig afschermen voor de buitenwereld werkt meestal contraproductief. Dat ondervonden ook de Amerikanen tijdens de Vietnam-oorlog. Na deze oorlog kwam er een duidelijke breuk tussen de militairen en de media. Vanaf dan zouden media strak aan banden worden gelegd in tijden van conflict:

'The US military establishment has now realised that restricting media coverage of conflicts to official briefings, the supply of video footage and closely monitored pool reporters is counterproductive.' (Fachot, 2003, p.11)

Maar de evolutie van 'embedded journalism' baart velen zorgen. Journalisten zijn bezorgd dat de strategie van 'embedding' erop neerkomt dat er nog weinig verschil zal zijn tussen militairen en journalisten. Militairen daarentegen geloven dat hoe meer journalisten er tot hun troepen worden toegelaten, hoe negatiever zij dan over hen zullen schrijven. Daarenboven zijn journalisten in de frontlinie een extra last (Fachot, 2003). Journalisten zijn niet alleen

afhankelijk van de militairen om informatie te krijgen voor hun verhaal maar ook voor hun eigen veiligheid. Marc Peyser van *Newsweek* schreef:

'Journalists now eat, sleep and live with the military in order to bond with them and report their triumphs.' (Peyser geciteerd in *The Christian Century*, 2003, p.5)

Ook Hume (2004) vertelt over het gevaar van een te hechte band tussen journalist en militair. Hijzelf maakte als journalist onlangs het volgende mee toen Ted Koppel, een collega van hem, terugkeerde uit Irak:

'[Ted Koppel] was an embedded reporter in Iraq for ABC, and after returning home, spoke with real generosity about the American officers and enlisted men that he dealt with, and how able, good and effective they were. He went out of his way, though, to make a point of distinguishing between them and the policymakers in Washington.' (Hume, 2004, p. 21)

1.3.4 Selectieve vrijheid

Het mooiste voorbeeld waarbij journalisten in staat waren de beleidsvoerders het vuur aan de schenen te leggen was de berichtgeving tijdens de Vietnam-oorlog. Die Amerikaans – Vietnamese oorlog (1961 – 1973) was een belangrijk sleutelpunt in de relatie tussen Westerse oorlogvoerende landen en de media. Het ongecensureerd tonen van de Amerikaanse slachtoffers ondermijnde de publieke opinie en zorgde ervoor dat de Amerikanen uiteindelijk de oorlog 'verloren'. Meteen was het ook de eerste echte televisie-oorlog. De nieuwe filmtechnologie en de ontwikkeling van lichtere videocamera's gaven aan de journalisten meer mogelijkheden. Ze waren nu in staat om gemakkelijker door te dringen tot diep in het slagveld om de gebeurtenissen te registreren. Swain (2003), Brits oorlogsreporter vanaf de Vietnam-oorlog tot aan de recente Irak-oorlog voor *The Sunday Times*, vertelt vanuit zijn eigen ervaring:

'The Vietnam war was the first modern war without censorship and the American military rued the day they gave journalists free and uncontrolled access. Because America's defeat was partly blamed on this unbridled freedom, in all subsequent wars

– Grenada, the Falklands, Desert Storm, Bosnia, Kosovo – warring armies have again taken to managing the news, and this time round in Iraq will be no exception.’

(Swain, 2003, p.26)

De noodzakelijkheid om na de Amerikaanse nederlaag het nieuws te managen drong zich op. Vanaf toen was dit de nieuwe norm want de kans op een eventuele toekomstige nederlaag moest zo klein mogelijk worden gemaakt. Toch zijn er ook kritische noten te horen over de Vietnam-oorlog. Maar ondanks het feit dat dit standpunt wordt betwist, heeft dit een grote impact gehad op de opvattingen van militairen en politici over hun relaties met pers in tijden van oorlog. Vaak werd beweerd dat de VS de Vietnam-oorlog niet in Vietnam maar in de VS zelf hebben verloren (Servaes & Tonnaer, 1992: 116). Hallin (1986) stelt zich vragen bij de mythe dat de media ertoe in staat waren om de Amerikaanse betrokkenheid in Vietnam te ondermijnen. In zijn studie – een inhoudsanalyse van de New York Times en televisiejournaals – kwam hij tot de conclusie dat media geen leider maar eerder volger waren van hetgeen zich afspeelde in de maatschappij. Aanvankelijk steunden de media in haar berichtgeving de Amerikaanse militaire interventie. Kritische berichtgeving was zeker niet onbestaande, maar voor die tijdsperiode was het eerder iets ongewoon. Blijkbaar is de relatie tussen journalisten en militairen toch niet zo groot. Kan de reporter dan nog zonder enige beïnvloeding vrij spreken en schrijven wat hij wil? Denken we maar aan de recente Irak-oorlog waar heel wat journalisten “embedded” waren:

‘In March 2000, Alexander Cockburn reported that a handful of military personnel, based in the psychological operations unit at Fort Bragg, were working as ‘regular employees’ for CNN and that, according to a US Army spokesman, they ‘would have worked on stories during the Kosovo war. They helped in the production of news. In the run-up to the planned invasion of Iraq in late 2002 and early 2003, hundreds of US reporters participated in Pentagon-organised programmes that taught journalists basic battlefield survival, military policy and weapons-handling skills.’

(Thussu & Freedman, 2003, p.6)

De Amerikanen pasten dezelfde technieken toe bij Operatie Urgent Fury in Grenada (1983) en bij Operatie Just Cause in Panama (1989). Grenada werd volledig van de buitenwereld afgesloten door de eerste Amerikaanse aanvallen op hun communicatiesysteem. De bewegingsvrijheid van de journalisten werd streng beperkt. De eerste vier dagen van het

conflict kon de pers het eiland niet betreden. De eerste beelden en informatie werden verstrekt door het Amerikaans ministerie van Defensie. Later bleek dat heel wat van deze gegevens leugens waren.

1.3.5 'Totale' gesitueerde vrijheid

'Totale' gesitueerde vrijheid onderscheidt zich van de selectieve vrijheid door de mogelijkheden die journalisten hebben om de lokale bevolking, de vox populi, aan het woord te laten. Er is een grotere diversiteit van bronnenmateriaal beschikbaar. Er is variatie tussen militaire woordvoerders, overheidsinformatie, hulpverleners en getuigenissen van mensen op het terrein. De journalist krijgt vrijheid, maar een vrijheid die gesitueerd is. Of het mogelijk is om in volledige vrijheid een oorlog te verslaan doet bij ons twijfels rijzen, vandaar dat we spreken over een gesitueerde vrijheid. We stellen ons ook de vraag of er een concreet voorbeeld te geven is waar een volledige vrijheid aan journalisten werd gegeven. Hoogstens kunnen enkele kenmerken ervan terug gevonden worden bij bepaalde oorlogen. Bij elk conflict of oorlog wordt bewust of onbewust materiaal achtergehouden. Een volledige waarheid nastreven moet eerder aanzien worden als een ideaalbeeld. In de realiteit komt men er niet altijd toe de volledige waarheid te geven.

Censuur wordt niet alleen toegepast vanuit beleidshoek, maar ook journalisten zelf passen censuur toe op hun eigen berichtgeving, zoals Prof. Cull ons mailde. Het element van **zelfcensuur** onder journalisten speelt een heel belangrijke rol. Volgens Keeble (2000) is zelfs het grootste gedeelte van censuur toe te wijzen aan de journalist zelf:

*'[...] the media play other important roles in the new militarist societies by engaging the public in a form of glamorised, substitute warfare. Instead of mass active participation in militarist wars, the public is mobilised through the consumption of heavily censored media (**much of the censorship being self-imposed by journalists**) whose role is to manufacture the spectacle of the warfare.'* (Keeble, 2000, p. 62)

Na het aanreiken van de verschillende strategieën waarover politieke en militaire leiders beschikken is het nu de bedoeling na te gaan hoe precies televisie in tijden van oorlog werkt. Kunnen we aan dit medium specifieke eigenschappen toeschrijven die bij andere media niet terug te vinden zijn? Beschikt televisie over unieke mogelijkheden of niet?

1.4 Televisie en oorlog: een aparte problematiek?

Tot nu toe hadden we het vooral over media in het algemeen in tijden van oorlog. Hoe zit dit nu precies bij televisie? Heeft televisie af te rekenen met speciale problemen in vergelijking met bijvoorbeeld een krant of de radio? Het lijkt ons boeiend om dit eens na te gaan. Tenslotte is ons onderzoek enkel een televisieonderzoek.

Als vertrekpunt nemen we het televisieonderzoek van Charaudeau (2001). Hij onderzocht de berichtgeving tijdens de Bosnische oorlog op enkele Franse zenders. Televisie heeft een aantal specifieke kenmerken waarover andere media niet beschikken. Als eerste is er het **visueel voorstellen** van de feiten, het gebruik van beeldmateriaal. Dit moeten we zien als een proces waarbij getracht wordt alles wat verborgen zit, zichtbaar te maken. Hiermee gepaard gaand zijn er problemen omtrent wat precies te tonen, welke middelen er voorhanden zijn om iets te tonen en de manier waarop door de kijkers gekeken wordt. Wat getoond wordt is meestal afhankelijk van het beeldmateriaal dat voorhanden is. Hierin wordt een selectie gemaakt. Die selectie kan bewust of onbewust gestuurd worden, met alle mogelijke gevolgen.

'Une seule image sur des camps de détention en Bosnie a déclenché toute une mémoire sur des faits du passé qui a laissé libre cours à l'analogie avec des camps de concentration nazis.' (Charaudeau, 2001, p.14)

Zoals Baudrillard (1995) het stelt in zijn studie over de Golf-oorlog, creëert televisie een eigen werkelijkheid, haar werkelijkheid. Dit kan ervoor zorgen dat de kijker alleen maar dingen gelooft nadat hij het zelf op televisie heeft gezien¹¹.

Een tweede problematiek hangt samen met het **verduidelijken** van feiten. De journalist heeft als taak om zijn verzamelde informatie uit te leggen aan de mediagebruikers, hier specifiek de kijker. Bij televisie kan men hiervoor zowel tekst als beeld gebruiken. De montage van een reportage op zich kan al een zekere sturing geven aan het volledige verhaal. Omdat televisie nu eenmaal een vluchtig medium is, is ze ook beperkt in het geven van de hoeveelheid

¹¹ Deze problematiek rond televisiewerkelijkheid brachten we eerder al ter discussie, zie p.16

informatie. In tegenstelling tot de krant kan televisie niet diep ingaan op bepaalde zaken. Vandaar dat televisie eerder gefocust is op het zoveel mogelijk tonen dan te verduidelijken.

'Il suffit de voir pour croire et comprendre; il suffit de témoigner pour authentifier. Ces deux croyances font que la télévision cherche davantage à montrer (en direct si possible) et à faire témoigner qu'à expliquer.' (Charaudeau, 2001, p.15)

Een laatste aspect heeft betrekking op de manier hoe een **debat** georganiseerd wordt. Voor elk medium is dit volgens Charaudeau (2001) verschillend :

'Dans la presse écrite ce sont des personnalités extérieures au journal qui sont sollicitées pour écrire dans les pages d'opinions ; à la radio ce sont celles qui sont convoquées dans le studio pour être interviewées ; à la télévision celles qui sont appelées à intervenir sur le plateau : experts, personnalités du monde politiques ou civil et parfois le simple citoyen.' (Charaudeau, 2001, p.15)

Deze drie elementen zorgen ervoor dat het medium televisie over een aantal unieke karakteristieken beschikt. Deze opstelling creëert voor de kijker een dualiteit: enerzijds als toeschouwer van allerlei gebeurtenissen wereldwijd, anderzijds letterlijk als televisiekijker. Door middel van een “vierkant kastje”, zijn televisietoestel, krijgt hij informatie vanuit alle uithoeken van de wereld. Hij krijgt alvast de indruk om, vanop de eerste rij, deel te nemen aan het wereldgebeuren. Een kijker is ook letterlijk kijker. Hiermee bedoelen we dat de televisiekijker comfortabel in zijn zetel zit. Hij bevindt zich op een afstand van het gebeuren. Het louter zien van die beelden kan reacties van de kijker uitlokken. Ons allen bekend zijn het op poten zetten van diverse solidariteitsacties. Zo ook tijdens de Kosovo-oorlog waarbij de twee zenders, VRT en VTM, een gezamenlijke “Help Kosovo-actie” uitzonden¹².

Na het algemeen stuk over televisie en oorlog focussen we nu op onze case, de Kosovo-oorlog. Hoe ging het er concreet aan toe tijdens deze oorlog? We spitsen ons toe op zowel de mogelijkheden voor de journalist, de strategieën van politieke en militaire leiders als specifieke kenmerken eigen aan televisie. Welke tactiek werd gebruikt? Hoe was het om als journalist in Kosovo te werken?

¹² Zie ook eerder vermeld in dit hoofdstuk omtrent de emotionele verslaggeving en live-reporting o.a. p.13 en 14

1.5 Berichtgeving over de Kosovo-oorlog: censuur alom?

In onze studie beperken we ons tot de westerse zijde van de berichtgeving. Om een beter zicht te krijgen op de situatie in Kosovo zou we het interessant vinden de mediasituatie in ex-Joegoslavië na te gaan en hoe zij de oorlog hebben verslaan. Maar daarbij stuiten we op heel wat problemen en verschillen zoals o.a. taal en cultuur. Daarom is ons onderzoek beperkt en daar zijn we ons van bewust. Het uiteindelijke doel is op zoek te gaan naar hoe journalisten en beleidsmensen in het Westen deze oorlog aanpakten, en hoofdzakelijk de weerspiegeling ervan op televisie.

1.5.1 Het rapporteren van de Kosovo-oorlog: welke strategie volgen?

Eerst en vooral willen we wijzen op een niet onbelangrijke opmerking. Eigenlijk had men al enkele jaren geleden enige ervaring met het aanpakken van een dergelijke oorlog naar aanleiding van de onafhankelijkheid van Slovenië en Kroatië. Volgens Simic (1994) zijn er twee aspecten die ervoor gezorgd hebben dat die oorlog door de media mee zijn aangewakkerd. Als eerste hebben we het gegeven dat de oorlog voorgesteld werd als onvermijdelijk en rechtvaardig. En ten tweede, de vele inspanningen die ze hebben geleverd om toch maar de sympathie te verwerven van het internationale publiek. Een voorbeeld van beide aspecten is de sluwe tactiek van de strijdende partijen. Zo was het heel belangrijk om de Europese Unie aan je zijde te krijgen. Om dit te verwezenlijken speelden ze allebei in op de West-Europese publieke opinie. Op die manier probeerde men de West-Europese ‘definitie’ van de situatie te veranderen. De Serviërs misbruikten hiervoor het Duits-Oostenrijks complot voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog met een verwijzing naar de wreedheden die de Duitsers toen hebben begaan. Zo probeerden ze hun misdaden te relativiseren.

De soort strategie die gevolgd werd tijdens het Kosovo conflict vertoont volgens ons zowel kenmerken van de gesitueerde vrijheid als van embedded journalism¹³. Voor hun bronnen waren de journalisten hoofdzakelijk aangewezen op de overheden en de militairen. Ze hadden een beperkte vrijheid om te gaan en staan waar ze wilden. Af en toe kwamen ze wel in contact met de vluchtelingen en vluchtelingenkampen maar vaak werden die aanzien als onbetrouwbare bronnen.

¹³ Zie vroeger voor de soorten strategieën in oorlogstijd op p. 32

'The conflict in Kosovo was a difficult war to cover in many ways. From the moment the airstrikes began most foreign journalists were driven out of Kosovo. The few that remained or slipped in during the war had to side-step Serb security forces, who did not always welcome independent witnesses, and also Nato bombers, who could not draw the distinction between friend and foe from 15,000 feet.' (Goff, 1999, p. 24)

Waar we vooral problemen rond zien is dat één en dezelfde journalist onmogelijk kon instaan om de berichtgeving te doen over de beide strijdende partijen: de Serviërs aan de ene kant en de NAVO en Albanese Kosovaren aan de andere kant. Wanneer je het vertrouwen wint van de ene partij aanziet de andere je als een verrader en dus onbetrouwbaar. Om een evenwichtig beeld te krijgen van beide zijden is het noodzakelijk om als redactie meerdere ploegen ter plaatse te hebben.

Maar de berichtgeving over de Kosovo-oorlog vertoont ook enkele unieke eigenschappen. Voor het eerst werden in een oorlog de mogelijkheden van de 'nieuwe media' gebruikt. *'The war of the web'* werd al gevoerd vanaf het begin van het conflict. Elke belanghebbende in het conflict creëerde een eigen website en probeerde daar zoveel mogelijk voordeel uit te halen. Er woedde een strijd om zoveel mogelijk de eigen versie van het conflict de virtuele wereld in te sturen:

'From the start of military operations the British Ministry of Defence and Foreign and Commonwealth Office set up a joint daily live televised press conference, together with a special joint Internet website. This was followed on 26th March by a Foreign Office website in the Serbian language. [...] In addition to the official Yugoslav sites, students at Belgrade University volunteering their services to the government found a way of tracking and recording frequent visitors to the NATO website. They sent out an e-mail inviting those users to hit their own Yugoslav Anti-NATO Organisation (<http://www.antinato.org.yu>).' (Badsey, 2000, p.2)

Ook onafhankelijke bronnen maakten gretig gebruik van de cyberspace. De meest bekende was ongetwijfeld de website van 'Cybermonk', van Sava Janjic, het hoofd van het Servisch Orthodoxe Visoki Decani klooster. Het was opvallend dat aan beide zijden een grote openheid terug te vinden was in vergelijking met vroegere oorlogen (Badsey, 2000).

Het CNN-effect, waarover we het vroeger al hadden, sloeg ook toe in Kosovo. Livingston (2000) geeft een beoordeling over heel wat data die verzameld werden over enerzijds de publieke steun die de NAVO verkreeg en anderzijds hoe CNN de berichtgeving over Kosovo verzorgde. Een eerste vaststelling die hij maakt is dat er de laatste tien jaar heel wat aandacht is gegaan van CNN en andere Amerikaanse media naar Joegoslavië, niettegenstaande er in andere delen van de wereld heel wat meer leed en miserie was¹⁴. Vanwaar dan die sterke interesse? Het heeft vooral te maken met ‘potentiële’ belangstelling: het mee helpen creëren van een stabiel Europa door de Verenigde Staten. Ten tweede valt het ook op dat vooral CNN weinig aandacht schonk aan de ‘missers’ van de NAVO, zoals het bombarderen van onschuldige burgers, omschreven als ‘*collateral damage*’, alsook de aanval op de Chinese ambassade. Het zou immers een belemmering betekenen voor de strategie van de NAVO. Negatieve beelden zouden argwaan kunnen wekken onder de NAVO-bondgenoten. Zo zouden ze ook de steun van hun eigen bevolking kwijtspelen. Trouwens, het was de plicht van de NAVO om de Albanese vluchtelingen te helpen. Hiervoor kon ze op heel wat steun rekenen van de Amerikaanse bevolking. Er zou zeker een ommekeer gekomen zijn in de berichtgeving en steun van de Amerikaanse achterban mocht er een ander soort ‘misser’ gemaakt worden, namelijk het sneuvelen van Amerikaanse soldaten. Zoiets zien we gebeuren bij de huidige Irak-oorlog. Dat die steun groot bleef is vooral het gevolg dat CNN beelden toonde van Kosovaarse vluchtelingen en Servische wreedheden. Ironisch genoeg bleef wel het aantal Albanese slachtoffers stijgen. Toch constateert Strobel (1997) uit heel wat eigen interviews met mensen, zowel uit de media als uit andere sectoren, en uit een onderzoek van vier vredesoperaties, dat de media zelf nooit regeringsambtenaren dwongen om hun strategie te herzien. Media kunnen nochtans een sterke invloed hebben op de afloop van het proces.

De duiding of historische verklaring liet ook te wensen over. Op elke redactie is er niet een Balkandeskundige aanwezig maar die hadden zeker een betere nuancering kunnen geven. Vooral de diabolisering van het hele Servische volk en Milosevic was een handige uitvlucht om het historisch inzicht achterwege te laten (Anstadt, 1999: 35-36). De media repten niet over de vroegere geschiedenis van het kruitvat van Europa, dat de Balkan is. De gruwelijkheden die de moslims, de Kroaten en de Bosnische Serviërs elkaar hadden aangedaan kwamen niet ter sprake (Strobel, 1997: 100-104).

¹⁴ Denken we maar aan de hongersnoden in Soedan en Somalië alsook de genocide in Rwanda.

Met dit tweede hoofdstuk willen we een korte schets geven van de problematiek rond Kosovo. Het is zeker niet de bedoeling om historisch exhaustief te werk te gaan. We hebben enkel de intentie om even de historische registers open te trekken. Zoiets is echter noodzakelijk om een zekere basis mee te geven om dit complex kluwen dat de Balkan is, beter te kunnen begrijpen.

2.1 Een stukje terug in de geschiedenis...

De Balkan is bij ons eigenlijk alleen maar bekend omwille van de vele veldslagen en oorlogen die er hebben plaatsgevonden, zowel in het verleden als op de dag van vandaag. Niet voor niets krijgt het ook de naam ‘Het kruitvat van Europa’. Wie er op reis gaat, staat soms versted te kijken van de historische kennis waarover mensen beschikken. Een Balkanees wordt als historicus geboren. Hij kan uren praten over toestanden en gebeurtenissen zoals de oeroude herkomst van het volk, verloren veldslagen en onrecht, ... Mythologie en geschiedkunde zijn er zodanig verweven dat het voor ons, buitenstaanders, moeilijk te begrijpen is hoe de vork nu aan de steel zit. Detrez (1999) omschrijft het als volgt:

‘De mythen zijn niet zomaar historische verhalen. Ze hebben in de meeste gevallen een duidelijke politieke functie. Ze fungeren in de eerste plaats als middel tot nationale identificatie en differentiatie en creëren een gemeenschapsgevoel, waarvan een sterke mobiliserende werking uitgaat. Daarnaast leveren ze dikwijls de ‘historische’ argumenten voor aanspraken op bepaalde territoria. Een mythe die ‘bewijst’ dat het eigen volk al eeuwen in een of ander gebied leeft of leefde vóór er een ander volk kwam bijvoorbeeld, heeft de waarde van een eigendomsakte. Er bestaat een nauw verband tussen de historische mythen van de natie en haar materiële, veelal territoriale belangen, in die zin dat er géén historische mythen bestaan die tegen de materiële of territoriale belangen van de gemeenschap indruisen.’ (Detrez, 1999, p.12)

We kunnen voor Kosovo spreken over twee soorten mythen. Enerzijds hebben we de Servische en anderzijds de Albanese mythe. Toch is het aangeraden deze mythen met een

korreltje zout te nemen¹⁵. Stallaerts (1992) wijst er ons op dat de historische bronnen heel schaars en onbetrouwbaar zijn. De onvolledige en tegenstrijdige getuigenissen laten echter veel ruimte voor partijdige reconstructie. Hij vermeldt nog enkele problemen waarmee rekening moet worden gehouden:

‘Eerst is er het probleem dat meerdere volkeren door een zelfde term werden aangeduid. In vroegere tijden werden de volkeren ook slechts beschreven vanuit de beschaafde centra, die meestal slechts een militair-administratieve belangstelling vertonen. Bovendien werden namen bij het vertalen en kopiëren vaak vervormd.’
(Stallaerts 1992, p. 21).

De belangrijkste knelpunten tussen Serviërs en Albanezen hebben vooral te maken met de taal, de religie, de cultuur, de etnie en het economisch aspect. Wat de **taal** betreft zien we dat zowel het Servisch als het Albanees Indo-europese talen zijn. Maar het Servisch behoort tot de Slavische subfamilie terwijl het Albanees binnen de Indo-europese familie apart staat. Het verschil is te vergelijken bij ons met het Nederlands en het Frans. Elke taal leidt tot een eigen nationale identificatie. Het Servisch gebruikt het cyrillische letters, het Albanees Latijnse. Naast de taal zorgt de **religie** voor een duidelijk verschil tussen Serviërs en Albanezen. Albanezen zijn moslims terwijl de Serviërs orthodoxen zijn. Er bestaan ook orthodoxe Albanezen maar die leven in Zuid-Albanië, dicht tegen de grens met Griekenland. Servische moslims zijn er ook, die worden Muslimanen genoemd en leven in Zuid-Servië, niet ver van Kosovo. We mogen zeker niet vergeten dat Pec (Kosovo) in de 13^{de} en 14^{de} eeuw de zetel van het aartsbisdom van de Servische Orthodoxe kerk was. Tot menig jolijt van de orthodoxe kerk lieten de Servische vorsten talrijke kloosters in Kosovo optrekken. Het werden centra van spirituele en economische activiteit. Over de precieze **etnische samenstelling** van het gebied is al menig gediscussieerd. Albanezen verwijzen naar bronnen waar staat beschreven dat zij als eerste aanwezig waren in het gebied, terwijl Serviërs andere bronnen gebruiken die aantonen dat zij de eerste waren. Wie precies als eerste aanwezig was en in welke getale is moeilijk na te gaan:

¹⁵ Voor een kritische en uitvoerige bespreking van beide mythen verwijzen we naar volgende auteurs: Berisha, J. (1996). *The Balkan syndrome of a Surplus of History*. In G. Duijzings, Kosovo – Kosova. Confrontation or coexistence (p.29-33). Nijmegen : Peace Research Centre, University of Nijmegen en Dogo, M. (1996). *National truths and disinformation in Albanian-Kosovar historiography*. In G. Duijzings, Kosovo – Kosova. Confrontation or coexistence (p.34-45). Nijmegen : Peace Research Centre, University of Nijmegen. Uitgebreide historische overzichten van Joegoslavië: Detrez, R. (1999); Malcolm, N. (1998)

‘De vroegste documenten, die een licht werpen op de etnische samenstelling van de bevolking van Kosovo, zijn de kloosterregisters uit de 13^{de} en de 14^{de} eeuw. Daaruit blijkt dat op dat ogenblik twee percent van de bevolking van Kosovo Albanees was. Albanese geleerden refereren graag aan deze bronnen om de continue aanwezigheid van de Albanen in Kosovo te bewijzen, maar de Servische historici hebben gelijk wanneer ze stellen dat de kloosterregisters eigenlijk alleen bewijzen dat er in Kosovo in de genoemde periode zo goed als geen Albanen (meer) waren. (Detrez, 1999, p.16 – 17)

Op **cultureel gebied** beleefde Kosovo zijn absoluut hoogtepunt in de 13^{de} en 14^{de} eeuw. Servië, waartoe Kosovo behoort, was toen ongetwijfeld de belangrijkste staat op de Balkan, zowel voor haar militaire slagkracht als haar territoriale omvang. Kosovo kende een spectaculaire opgang nadat de kruisvaarders de vijand van de Serviërs, Byzantium, hadden verslaan. Het gebied ontpopte zich tot het politieke, economische administratieve en religieuze centrum van het land. Het is zeker niet de bedoeling een gedetailleerd historisch overzicht te geven van het ontstaan van Joegoslavië.¹⁶ Toch willen we één belangrijke veldslag vermelden, toegespitst op Kosovo, die van enig belang was: namelijk de legendarische slag van 28 juni 1389 op het Merelveld of ‘Kosovo Polje’. (Kos betekent Merel in het Servisch.)

‘ [...] The Turkish advance through Southeastern Europe was greatly aided by the divisions among the Christian leaders. By the time of the fateful Battle of Kosovo, Lazar [King of Serbia] may have been the biggest lord on the Balkan block but that was not enough, despite the support he was to receive from Vuk Brankovic [feudal lord of Raska, Kosovo and northern Macedonia] and King Tvrtko [King of Bosnia]. Lazar’s Serbia had been strengthened by the arrival of refugees from the lands which had already fallen under the Turks, but still this did not mean his principality had power enough to resist for any length of time. Moreover, the system of Christian vassal princes ensured that Serbs, among others, made up a part of the force which faced Lazar’s army at Kosovo Polje, the Field of Blackbirds, on 28 June 1389.’ (Judah 2000, p. 28).

¹⁶ Uitgebreide historische overzichten van Joegoslavië: Detrez, R. (1999); Malcolm, N. (1998)

Ook Detrez (1999) spreekt over die belangrijke historische veldslag op het Merelveld. Aan de ene kant bevond zich de koning van Servië, die steun kreeg van de Bosnische koning Tvrtko en landheer Brankovic, en aan de andere kant de Osmaanse Sultan Murat I. Detrez merkt terecht op dat er over de veldslag heel weinig geweten is. Dat het er bloedig aan toe ging bewijst dat beide leiders, Lazar aan Servische kant en Sultan Murat I aan Osmaanse kant, om het leven kwamen. Ondanks alles was de strijd onbeslist gebleven. Maar de militaire slagkracht van de Serviërs was gebroken. Een jaar later liepen de Osmaanse Turken met een nieuw leger de Serviërs onder de voet en konden ze het karwei afmaken. De slag op het Merelveld veranderde de loop van de geschiedenis nauwelijks. De opvolgers van Lazar erkende de Osmaanse superioriteit en gedroegen zich verder als dociele vazallen. Lazar werd in de ogen van de Serviërs als een ware martelaar en heilige geprezen. Vooral de geestelijkheid was hiervoor de stuwende kracht.

Is er iets mis met het feit dat een volk zijn mythen en nationale symbolen koestert die niet aan de historische realiteit beantwoorden? Op het eerste gezicht niet, maar het wordt gevaarlijk wanneer diezelfde mythen als voedingsbodem dienen voor de haat tegen andere nationale en religieuze gemeenschappen. Als we een grote sprong maken in de tijd, kunnen we dit tot op vandaag nog doortrekken:

'In de mate dat de Serven zich vandaag nog steeds identificeren met de helden van het Merelveld, identificeren ze de huidige Albanezen, als moslims, met de Turkse vijand van 1389. De Kosovaren worden bijna persoonlijk verantwoordelijk gesteld voor de slag op het Merelveld en de Osmaanse overheersing die erop volgde. De Serven hebben dan ook geen medelijden met hen; wat de Kosovaren vandaag te verduren krijgen is een peulschil vergeleken met wat de Serven door toedoen van Albanezen 'en andere Turken' doormaakten in de Osmaanse tijd.' (Detrez, 1999, p.21)

Het cultureel verschil tussen de Albanezen en Serviërs is sterk verweven met de drie vorige factoren, namelijk taal, religie en etniciteit. Als laatste element is er nog het **economisch verschil** tussen Albanezen en Kosovaren. In het Joegoslavië van Tito bengelde Kosovo economisch gezien al helemaal achteraan. En de toestand werd er zeker niet beter op. Om een idee te geven: in 1947 bedroeg het BNP van de rijkste deelstaat Slovenië 3.000 dinar per hoofd van de bevolking, in de armste deelstaat Kosovo was dit slechts 1.000 dinar. In 1974 was dit voor Slovenië gestegen tot 15.000 dinar, voor Kosovo 3.000. Waar in 1947 nog een

verhouding van 1 op 3 te vinden is tussen de rijkste en armste deelstaat, verlaagt dit tot 1 op 5 in 1974 (Cohen, 1993: 35). Er bestond een duidelijk economisch onevenwicht tussen de verschillende deelstaten van Joegoslavië.

Het idee alleen al voor de Serviërs om te moeten leven in een Kosovaarse staat aanzien ze als een nieuwe Osmaanse overheersing zoals in 14^{de} eeuw. Als we kijken welke gevolgen dit tot op vandaag heeft veroorzaakt, dan is het moeilijk om de bomen door het bos te zien. De bom van opgekropte frustraties ontplofte in maart 1981. Albanese studenten van de Universiteit van Pristina protesteerden tegen de levensomstandigheden op de campus. Al vlug kwamen de betogers af met politieke eisen zoals ‘*Kosovo – republiek*’ en ‘*Kosovo aan de Kosovaren*’. De gemoederen raakten verhit en de veiligheidstroepen werden ingezet. Zonder aarzelen en met brutaliteit grepen ze in. De studenten stonden niet meer alleen, ook arbeiders begonnen te staken en mee te betogen. De overheid besloot een beroep te doen op vuurwapens en tanks om de rust te herstellen, maar dit alles lokte nog meer geweld uit van de demonstranten. Pas met de winter ging de storm luwen. De noodtoestand werd opgeheven, maar politie en leger bleven in de regio nadrukkelijk aanwezig. Na deze onlusten kwamen er heel wat processen en ‘zuiveringen’. De onlusten in Kosovo hadden twee grote gevolgen: ten eerste was de relatie tussen Albanen en Serviërs in Kosovo vergiftigd. Elk contact tussen beide gemeenschappen werd vermeden. Het tweede gevolg was de heropleving van het Servisch nationalisme. Dat nationalisme zou later voor de doodsteek zorgen van de Joegoslavische federatie. Het is ook het inspelen op dat nationalisme dat de Servische leider Slobodan Milosevic typeerde. Een korte biografie van deze sterke man lijkt ons hier wel aangewezen. Slobodan Milosevic (°1941) is jurist van opleiding. In 1984 werd hij verkozen tot voorzitter van de Communistenbond van Servië. Pas in 1986 begon zijn interesse voor het ‘nationalistische’ gedachtegoed op te komen. Er werd gretig verwezen naar het ‘onophoudelijk lijden’ van de Servische natie en ‘het wonder van hun overleving’. In plaats van een nuchtere analyse kwam de nationalistische retoriek op de proppen. Aanleiding hiervoor was vooral de publicatie van het Memorandum¹⁷. In 1987 verwierf hij een belangrijke sleutelpositie in de hele Joegoslavische politiek door Stambolic (gematigd hervormingsgezinde voorzitter van de Servische Communistenbond en toenmalig president van Servië) aan de deur te zetten. Zelf werd hij pas president van Servië op 8 mei 1989, een zeer goede timing zo blijkt want zijn hoogtepunt bereikt hij tijdens zijn toespraak op 28 juni 1989, de 600ste verjaardag van de

¹⁷ Het Memorandum van de Servische Academie voor Wetenschappen en Kunst was een document gepubliceerd door zo'n 200 prominenten uit Belgrado. Hierin kwam hun visie van de economische, sociale en politieke crisis van het communistisch Joegoslavië, alsook de ernstige situatie waarin het Servische volk verkeerde.

veldslag op het Merelveld. Honderdduizenden Serviërs waren er bijeengekomen. Met volle moed en gedrevenheid spreekt hij ze toe:

'Serbs in their history have never conquered or exploited others. Through two world wars, they have liberated themselves and, when they could, they also helped others to liberate themselves. [...] The Kosovo heroism does not allow us to forget that, at one time, we were brave and dignified and one of the few who went into battle undefeated. [...] Six centuries later, again we are in battles and quarrels. They are not armed battles, though such things should not be excluded yet...' (Silber & Little, geciteerd in: Judah, 1997, p. 164).

Milosevic verwijst duidelijk terug naar Lazar, hun Servische held. Het is alsof dat de Albanezen, net als de Osmanen in 1389, opnieuw Kosovo willen 'veroveren'. Het is niet moeilijk om de 'politieke lijn' van Milosevic te doorgronden. Zijn populariteit heeft hij te danken aan twee pijlers. Enerzijds voert hij als ex-communist een economische politiek met een zekere 'sociale en nationalistische tint'. Zo werd plots elk sociaal en economisch probleem er een van etnisch-nationale aard. Anderzijds speelt hij in op het nationalisme van de bevolking. Waar Milosevic met zijn bombastische taal tekort schiet, maakt hij gebruik van mediamanipulatie en geweld. Op die manier krijgt hij de massa achter zich waardoor de oppositie het zwijgen wordt opgelegd. Milosevic kun je niet aanzien als een 'zuivere' nationalist. De nationale belangen verdedigt hij enkel om stemmen te ronselen terwijl hij onder internationale druk zelfs territoria en bevolking opgeeft (Detrez 1999: 103 – 4; Stallaerts 1992: 101). Natuurlijk wordt hij dé sleutelfiguur voor de Serviërs in Kosovo. Aan Albanese kant daarentegen is de belangrijkste partij de *Lidhja Demokratike e Kosovës* (LDK, Democratische Liga van Kosovo) waarvan Ibrahim Rugova voorzitter is. Ze streeft naar een onafhankelijkheid en neutraliteit maar opmerkelijk met een strategie van geweldloos verzet. Daarenboven komt ze op voor de sociale, politieke en culturele rechten van de Albanese Kosovaren. Rugova werd in 1992 tot 'president' verkozen (Judah 1997: 304 – 7 ; Detrez 1999: 125 – 26 ; De Vrieze 1996: 104). Binnen het LDK komen er af en toe ook spanningen. Rugova krijgt vaak het verwijt dat hij 'gematigde' standpunten inneemt. De radicalen willen een volledige onafhankelijkheid, terwijl de gematigden al tevreden zijn met autonomie binnen een nieuw Joegoslavië. Begin 1991 duiken er in heel Joegoslavië problemen op. De federale staat wordt een onstabiele constructie. Het is meteen het begin van het einde van Joegoslavië. Binnen de federatie roepen enkele republieken hun eigen onafhankelijkheid uit: Slovenië

(1991), Kroatië (1991), Macedonië (1991) en Bosnië – Herzegovina (1992). Van het oorspronkelijke Joegoslavië blijven enkel Montenegro en Servië over. Zij vormen op 27 april 1992 een nieuwe Joegoslavische staat. Voordat Bosnië, als laatste van de vier, zijn onafhankelijkheid uitriep, organiseerden ze eerst een referendum. Iets delicaats als je weet dat Bosnië een heterogene republiek is met een derde Kroaten, een derde Serviërs en een derde moslims. Na de bekendmaking van het resultaat en voor onafhankelijkheid was gestemd, lag het leven in de Bosnische hoofdstad Sarajevo volledig lam door Servische barricades. Dit zou het begin zijn van de Bosnische oorlog, waarbij de aandacht voor Kosovo vele jaren zal worden afgeleid.

2.2 Kosovo niet betrokken in de Dayton – akkoorden van 1995

Na heel wat onderhandelen en pendeloperaties van de Amerikaanse gezant Richard Holbrooke, bereiken de presidenten van Bosnië-Herzegovina, Kroatië en Servië – Izetbegovic, Tudjman en Milosevic – op 21 november 1995 in Dayton (VS) een vredesakkoord. Het akkoord moet een einde maken aan de oorlog in het voormalige Joegoslavië. Maar het rept met geen enkel woord over het bloedvergieten in Kosovo. Een kleine voetnoot vermeldt enkel dat de sancties tegen Servië behouden blijven tot het haar mensenrechtenbeleid herziet. De Kosovaren zijn het geduld en het geweldloos optreden van hun ‘president’ Rugova beu en voor het eerst overwogen ze om ook militair in te grijpen. Langzaam aan nemen het aantal gewapende acties toe. Vanaf het voorjaar van 1997 eist een organisatie, die zichzelf *Ushtria Çlirimtare e Kosovës* (het Kosovaars Bevrijdingsleger of het UÇK) noemt, de acties op. Het UÇK voert een strijd voor de bevrijding van Kosovo en ze zijn van plan door te gaan tot de volledige overwinning. Niet enkel Servische politieagenten worden slachtoffer van hun acties, ook Albanese ‘collaborateurs’ worden vermoord. Nochtans ontkent het LDK formeel het bestaan van het UÇK. Eind 1997, op een begrafenis van een Albanese Kosovaar gedood tijdens een vuurgevecht met de Servische politie, vertonen er zich drie gewapende mannen in camouflageuniformen en bivakmutsen. Ze beweren ‘mannen van het Kosovaars Bevrijdingsleger’ te zijn. Het is de eerste directe bevestiging van het bestaan van het UÇK dat nu een gezicht heeft gekregen. Een verdere escalatie van de onlusten zet zich in gang. Het hoogtepunt komt er op 16 januari 1999 met de moord op 45 volksalbanezen, waaronder drie vrouwen en een kind (Daalder & O’Hanlon, 2000). Onmiddellijk kreeg Servië de schuld deze misdaden te hebben gepleegd. Ook William Walker, het hoofd van de *Kosovo*

*Verification Mission (KVM)*¹⁸, verklaarde na zijn inspectie dat hij de Servische troepen verantwoordelijk achtte voor deze daden. Hij beschrijft aan een journalist van de *Washington Post* wat hij had gezien:

'I talked to several villagers ...and started up the hill. In a gully above the village, I saw the first body. It was covered with a blanket, and when it was pulled back, I saw there was no head on the corpse – just incredibly bloody mess on the neck. Somebody told me that the skull was on the other side of the gully and asked if I wanted to see that. But I said, "No, I've pretty much got this story." Three more bodies appeared.'
(Smith, 1999, 23 januari, p. A15)

Racak gaf de doorslag voor de Verenigde Staten en zijn NAVO-partners om concreet tot actie over te gaan. Iedereen binnen de Clinton-administratie was er van overtuigd dat er een andere aanpak moest komen, een aanpak die de nadruk legde op resolute actie. De tactiek van 'wait-and-see' werd overboord gegooid. In een middeleeuws kasteel in de buurt van Parijs, in Rambouillet, werd een laatste wanhopige poging ondernomen om met diplomatieke middelen tot een vreedzame oplossing te komen. Maar ze was tevergeefs. Zelfs de Kosovaren verlieten de onderhandelingstafel met de belofte het akkoord op een latere datum te zullen tekenen, wat ze ook deden. De vredesgesprekken in Rambouillet draaiden uit op een sisser. Was het gebruik van een andere diplomatieke strategie misschien succesvoller geweest zijn? Was het eigenlijk wel nodig dat de Verenigde Staten en de NAVO geweld gebruikten eens het duidelijk was dat noch de Serviërs noch de Kosovaarse Albanezen geïnteresseerd waren in een vreedvolle oplossing voor hun probleem? Daalder en O'Hanlon (2000) reiken ons alvast twee mogelijke alternatieven die niet gebruikt zijn tijdens de onderhandelingen. De ene is van diplomatieke, de andere van militaire aard:

'On the diplomatic front, the Clinton administration and its Contact Group allies could have approached the negotiations differently. One possibility was to try to negotiate a lasting settlement instead of settling for an interim agreement. For example, the Contact Group could have proposed partitioning Kosovo into Serb and ethnic Albanian regions. [The answer on a military alternative] is less clear-cut. The United States and its allies had three options. First, they could have walked away and

¹⁸ De *Kosovo Verification Mission* was een missie georganiseerd door de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE).

let the conflict run its course. [...] A second option would have been to support the KLA and the Kosovar population in their quest for independence. [A third possibility was] the creation of a de facto international protectorate that could both guarantee Kosovo's political autonomy and provide security for its people.' (Daalder & O'Hanlon, 2000, p. 66-68)

Na het debacle op het kasteel van Rambouillet besloten de Verenigde Staten en de NAVO over te gaan tot militaire actie. Ze zouden starten met een luchtbombardement. We kunnen ons enkele cruciale vragen stellen rond de beslissing van de NAVO om Servië te bombarderen. Was de echte reden van de NAVO-tussenkomst wel het redden van de Kosovaren zoals ze het zelf naar voren bracht? Of lagen achterliggende motieven aan de basis voor haar luchtaanvallen?

2.3 Van 24 maart tot 10 juni 1999: 78 dagen oorlog voeren

24 maart 1999. Voor het eerst in haar 50-jarige geschiedenis, werd de NAVO betrokken in een oorlog. En voor het eerst valt ze ook een soeverein land aan. Joegoslavië was geen lid van de alliantie. Toch was het doelwit volgens de NAVO geen land, maar een persoon: Slobodan Milosevic. Hij werd verantwoordelijk gesteld voor het geweld van de laatste jaren in de regio dat gepaard ging met het uiteenvallen van Joegoslavië. De NAVO kon niet meedogenloos blijven toekijken naar de humanitaire ramp die zich afspeelde in Kosovo. Er was geen andere optie dan over te gaan tot een militaire actie. De diplomatieke bemiddelingen hadden tot niets geleid. De federale republiek Joegoslavië weigerde om de voorwaarden tot vrede van de internationale gemeenschap te aanvaarden. De NAVO ging over tot militaire actie:

'This military action is intended to support the political aims of the international community. It will be directed towards disrupting the violent attacks being committed by the Serb army and the special police forces, and weakening their ability to cause further humanitarian catastrophes.' (Solana, 1999a)

Laat in de avond van 24 maart 1999 begonnen de NAVO-vliegtuigen met hun bommen campagne. De 'Operation Allied Force' was begonnen. De korte actie van bombardementen, die volgens de NAVO hoogstens enkele dagen zou duren, draaide al vlug uit op een wekenlange strijd. Het doel van de militaire operatie was om Milosevic te dwingen

terug aan de onderhandelingstafel te zitten, na de mislukking in Rambouillet, en een vreedzame oplossing te vinden voor Kosovo:

'The purpose of the campaign was to force Milosevic back to the negotiating table so that NATO could find a way short of independence to protect Kosovo's ethnic Albanian population from Serb violence and political domination.' (Daalder & O'Hanlon, 2000, p.2)

Opvallend was dat de NAVO in het begin niet sprak over een militair conflict of oorlog. Het was gewoon een middel om Milosevic op de knieën te krijgen en het akkoord van Rambouillet te doen aanvaarden (Daalder & O'Hanlon, 2000). Maar al vlug bleek dat de NAVO zich niet meer in het stadium van dwingende diplomatie bevond, het was in oorlog. Twee weken na het begin van de bommencampagne werden duizenden Kosovaarse Albanezen uit hun huizen verdreven. Nochtans was het de bedoeling om met operatie *Allied Force* de Kosovaarse bevolking te beschermen, zoals Clinton het verklaarde:

'[The alliance goals were threefold:] To demonstrate the seriousness of NATO's purpose so that the Serbian leaders understand the imperative of reversing course, [to] deter an even bloodier offensive against innocent civilians in Kosovo, and, if necessary, to seriously damage the Serb military's capacity to harm the people of Kosovo.' (Clinton, 1999)

Aan de grensposten met Macedonië en Albanië stonden lange rijen vluchtelingen te wachten om beide landen binnen te kunnen. Het leek alsof de bombardementen een grotere vluchtelingenstroom op gang brachten. Op 14 april verkondigde de Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen van de VN, Sadako Ogata, dat sinds het begin van de militaire campagne om en bij de 500 000 Kosovaren op de vlucht sloegen naar de buurlanden. In totaal dwaalden zo'n 800 000 vluchtelingen rond in de buurt van de grensstreken van Kosovo. Dezelfde dag startte de NAVO de operatie *Allied Harbour* die instond voor militaire ondersteuning bij de humanitaire operaties (Leurdijk & Zandee, 2001).

De luchtaanvallen hebben uiteindelijk hun doel niet echt bereikt. Integendeel zelfs. Kritische commentatoren beschuldigden de Alliantie ervan een verkeerd oordeel te hebben geveld. De beslissing om tot bombardementen over te gaan was eerder een emotionele reactie dan een

beredeneerde. Na 78 dagen oorlog voeren, trokken de Servische troepen zich terug en trokken KFOR-troepen het land in. De vele Kosovaarse vluchtelingen konden terugkeren naar hun thuis. We kunnen ons afvragen of de gebruikte strategie van de NAVO wel de meest doeltreffende is geweest. Het feit dat operatie *Allied Force* een einde maakte aan het menselijk leed van de Kosovaren zegt op zich eigenlijk niets. We moeten ons meer focussen op de vraag of de tactiek van luchtaanvallen wel de beste aanpak was en de vooropgestelde doelen heeft bereikt. Want het was duidelijk dat midden mei, na twee maanden intensief te bombarderen, de hele operatie in het slop zat. Wat heeft er dan eigenlijk voor gezorgd dat er een doorbraak is gekomen? Daarvoor zijn een aantal factoren verantwoordelijk voor: o.a. de rol die Rusland speelde, de dreiging met een grondoorlog, de sterkere opkomst van het UÇK en een interne verdeeldheid (Leurdijk & Zandee, 2001). Met de bommencampagne zijn alle problemen zeker niet opgelost. Af en toe zijn er, tot op vandaag, nog enkele schermutselingen en onlusten in de regio.

2.4 De ‘etnische zuivering’: een handig excuus van de NAVO om militair in te grijpen?

We kunnen ons afvragen welke de echte motivatie was van de Verenigde Staten en de NAVO om bommen te gooien op de federale Republiek Joegoslavië. Was het echt wel hun bedoeling om de Kosovaren te helpen? Of waren er andere onderliggende motivaties die aan de basis lagen om in te grijpen? Enkele motivaties laten we aan bod komen: de enorme oliereserves en gasvelden, nieuwe markten voor westerse bedrijven, het geopolitiek aspect en het verder uitbouwen van nieuwe militaire troeven voor de NAVO in Europa.

Als we de Joegoslavische situatie vergelijken met de huidige toestand in Irak dan is die gelijkenis frappant. Omdat de Verenigde Staten belangen hebben in een bepaalde regio, zoeken ze een excuus om militair te kunnen ingrijpen. In Joegoslavië was dit niet de aanwezigheid van massavernietigingswapens maar de ‘etnische zuivering’ uitgevoerd door het regime in Belgrado. De misdaden begaan door het Servische leger waren een ideaal excuus voor de Amerikanen om tussenbeide te komen. Het zou wat naïef en dom zijn om te geloven dat de Amerikanen werkelijk wakker liggen van zulke misdrijven. Dat ze gebeurd zijn, kun je niet ontkennen. Maar waar het hen dan wel om te doen is, zijn volgens sommige bronnen o.a. de **enorme olievoorraden** in de buurt van de Kaspische Zee:

'Het gebied rond de Kaspische Zee beschikt over enorme olievoorraden en Europese en Amerikaanse oliebedrijven verdringen mekaar om ze te mogen ontginnen. Amerikaanse studiediensten deden onderzoek om de olie van de Zwarte Zee naar de Adriatische Zee te transporteren via een pijplijn door Bulgarije, Macedonië en Albanië (de beruchte corridor 8). Als zo'n pijplijn er ooit komt is militaire aanwezigheid in de regio essentieel voor de Amerikanen. Andere Amerikaanse basissen langs de route van de pijplijn ondersteunen deze theorie.' (Vrede, 2003 [on-line] http://vrede.be/nl/veiligheid_view.php?id=111)

Die beruchte corridor 8 is een oliepijpleiding die vanuit de Bulgaarse havenstad Burgas, door Bulgarije, Macedonië naar Albanië en de Adriatische Zee loopt. Het eindpunt is de Albanese havenstad Vlorë. 'Toevallig' is er in Vlorë ook een Amerikaanse militaire basis. De 10^{de} corridor is een zijtak van corridor 8 die vanuit Macedonië door Kosovo, Servië, Kroatië en Slovenië moet uitkomen bij Trieste in het noordelijke deel van de Adriatische Zee. Via deze corridors kunnen olie en gas vanuit Centraal-Azië en de Kaukasus naar veilige Europese havens worden vervoerd. Kranten, radio en televisie focusten zich vooral op de humanitaire motivatie zodat de publieke opinie achter de legitimatie van de bombardementen zou staan. Het motief om de gas –en olievoorraden veilig te stellen, kwam zelden aan bod. Chapman (2000) geeft ons een aantal historische voorbeelden van humanitaire catastrofes waar ingrijpen, precies omwille van het humanitair leed, gewenst was maar nooit of veel te laat er gekomen is:

- *When half a million people were slaughtered in Rwanda, why did the US do nothing, and even prevent UN forces from saving lives?*
- *Why has the US supported in word and deed the Indonesian occupation of East Timor, which has resulted in the death of one-third of the Timorese population?*
- *Why did the US government support the Khmer Rouge when they were slaughtering Cambodians?*
- *Why does the US not intervene in the Mexican government's campaign against the Zapatista rebels?*
- *And, if the US wants to stop ethnic cleansing, why did the NATO start bombing when the CIA warned that it would only increase the expulsions from Kosovo?*

(Chapman, 2000, [on-line] <http://students.washington.edu/ruckus/vol-2/issue-6/kosovo.html>)

Een andere reden rond de betrokkenheid van de NAVO in het conflict kent een **economische achtergrond**. Deze motivatie hangt samen met de vorige. Westerse bedrijven azen op een soort van protectoraat van de NAVO zodat zij in die markten kunnen binnentreden en winsten maken. Daarbij is enige stabiliteit in de regio van kapitaal belang:

'They [The NATO] wish to devour the remaining Cold War leftovers in Europe, and at the same time ensure a free-market, liberal leader in the region that will open up to the west.' (Chapman, 2000, [on-line] <http://students.washington.edu/ruckus/vol-2/issue-6/kosovo.html>)

Hun doel is om in de Balkan nieuwe kapitalistische economieën op te starten die afhankelijk zijn van westerse hulp. Want, wie volgens voormalig veiligheidsadviseur Brzezinski Eurazië kan domineren, heeft de controle op twee van de meest productieve en moderne regio's in de wereld. Eens de controle verworven is, is de toegang tot Afrika en Oceanië een fluitje van een cent. De grondstoffen in de Balkan zijn zeker niet te onderschatten: enorme voorraden gas, oliereserves en heel wat belangrijke mineralen, inclusief goud. Daarnaast speelt ook nog het **geopolitieke aspect** een rol. Joegoslavië neemt een cruciale positie in op de verbindingswegen tussen het geïndustrialiseerde Europa en het Midden-Oosten. Elke belangrijke rivier of weg tussen beide gebieden loopt door Joegoslavië. Vooral de rivier Danube heeft een cruciale functie in het handelsverkeer tussen Oost en West. Het hebben van een sterke invloed op de regio is zeker voordelig voor het Amerikaans beleid:

'A wider Europe and an enlarged NATO will serve the short-term and longer-term interests of US policy. A larger Europe will expand the range of American influence without simultaneously creating a Europe so politically integrated that it could challenge the United States on matters of geopolitical importance, particularly in the Middle East.' (Brzezinski, geciteerd in WSWWS, 1999 [on-line] <http://www.wsws.org>)

Volgens Johnstone (1999) had de NAVO nood aan een nieuw excuus om, na het uiteenvallen van de Sovjetunie, haar **militaire troeven** in Europa verder uit te bouwen. Dankzij het conflict in Kosovo kan ze zich zonder probleem toespitsen op haar nieuwe missie: overal ter wereld interveniëren in de wereld op basis van het humanitaire. Het recept is eigenlijk simpel:

'Arm a group of radical secessionists to shoot policemen, describe the inevitable police retaliation as "ethnic cleansing", promise the rebels that NATO will bomb their enemy if the fighting goes on, and then interpret the resulting mayhem as a challenge to NATO's "resolve" which must be met by military action.' (Johnstone, 1999, [on-line] <http://www.lbbs.org/mar24johnstone.htm>)

Rufin, voormalig vice-president van Artsen Zonder Grenzen, vat de NAVO-tactiek goed samen: *NATO defines an enemy, threatens it, then eventually strikes and destroys it.* Het probleem is dat het westen altijd wacht tot er lijken zijn. En als ze er niet zijn, dan wordt ervoor gezorgd. Een voorbeeld daarvan vinden we bij het vorig conflict in de Balkan in 1993:

'Recently, Croatian officers have admitted that in 1993 they themselves staged a 'Serbian bombing' of the Croatian coastal city of Sibenik for the benefit of Croatian television news.' (Johnstone, 1999 [on-line] <http://www.lbbs.org/mar24johnstone.htm>)

In dit hoofdstuk gaan we op zoek naar hoe de NAVO omging met de media. Ondernam ze pogingen om die media zoveel mogelijk te manipuleren en zelfs indien nodig bepaalde feiten in de doofpot te stoppen? Wat was het doel van haar dagelijkse briefings? Welke tactieken of strategieën paste ze toe? We beginnen alvast met een frappant voorbeeld. Op 27 maart 1999 werd een US F-117A Stealth-jachtbommenwerper neergehaald (Van De Roer & Van Zwol, 2000). Dit betekende een grandioos mediasucces voor RTS (Radio Televizija Srbije), de Servische staatszender. Beelden en fotomateriaal werden onmiddellijk de wereld ingestuurd. Alhoewel het slechts een kleine militaire nederlaag was voor de NAVO – slechts één vliegtuig was neergehaald – was het symbolisch gezien heel belangrijk. Want dit bewees dat Joegoslavië in staat was om de absolute macht van de Verenigde Staten in vraag te stellen. In tegenstelling tot de Golfoorlog, toen Iraki beweerden US Stealth-jachtbommenwerpers te hebben neergehaald maar bij gebrek aan foto's dit niet konden sterk maken, kon de NAVO moeilijk het voorval ontkennen. Toch hield ze vast dat dit een ongeluk was en het vliegtuig niet door Servisch anti-luchtafweergeschut was neergehaald. Als straf bombardeerde de NAVO de gebouwen van de RTS in Belgrado en Novi Sad. Het veroorzaakte een omgekeerd effect: de propagandamachine van Milosevic kreeg een heldstatus. De NAVO had ervoor gezorgd dat het werk voor een pro-westerse Joegoslavische journalist onhoudbaar werd. Dit is slechts één voorbeeld, maar zijn er zo nog andere zaken gebeurt die wij, buitenstaanders, niet kennen? Waarschijnlijk wel.

3.1 De informatiepolitiek van de NAVO: 'Bomb local, speak global'

De krant *Le Monde* van 1 april 1999 drukte op haar voorpagina een hard anti-Amerikaans opiniestuk af. Régis Debray, auteur van het stuk, beschrijft hoe Europa zich laat hypnotiseren door de NAVO. Volgens hem lopen de media aan het handje van het Bondgenootschap. Hij noemt ze dolgedraaide machines ('machine folle') die het avontuur van de NAVO geloofwaardig moeten maken. Ook Gocic (2000) vermeldt een aantal interessante opmerkingen. Volgens hem hebben Westerse journalisten zich veel te veel laten beïnvloeden door de NAVO-tactiek –en berichten:

'[Soldiers] are joining politicians in becoming mannequins of power, that is, something more like 'demonstrators' or 'actors'. This became apparent in Kosovo –

from the pure Hollywood mock-invasion of US/NATO troops filmed in Greece, to the photo opportunities of posing as babysitters and cooks in refugee camps. It seems that their job is not combat, but posing in one way or another, for the cameras. Similarly, Western war reporters are not reporters any more (in the sense of being investigators and seekers after truth). Together with soldiers, they are agents serving the West's expansionist aims. Their duty is providing useful facts and sometimes misinformation rather than information, with the prime function of justifying the actions of their governments.' (Gocic, 2000, p.91-92)

De informatiepolitiek van de NAVO bekleedt in haar strijd tegen de Serviërs – verpersoonlijkt door Milosevic – een sleutelpositie. Albrecht (1999) spreekt van *'ein Schlüsselfunktion für einen Erfolg der NATO'*. De tactiek die de NAVO voerde om haar informatie te verspreiden kunnen we aanzien als een *'Information Operation'*. Een precieze definitie daarvan vinden we terug in de *Joint Doctrine for Information Operations*, opgesteld door de Amerikaanse militaire staf op 9 oktober 1998. Dit document kadert binnen de *Joint Vision 2010*, geschreven door de toenmalige voorzitter van de Joint Chiefs of Staff, John M. Shalikashvili. Daarin krijgen we de visie van de Amerikaanse strijdkrachten over hoe zij een oorlog of conflict in de 21^{ste} eeuw precies zullen aanpakken (Shalikashvili, 1996: 1). De definitie van een *'Information Operation'* omschrijven ze als volgt:

'[...] actions taken to affect adversary information and information systems, while defending one's own information and information systems.' (Joint Doctrine for Information Operations, 1998, p.I-9)

Die acties kunnen zowel op een offensieve als op defensieve manier worden ingezet. Een *'Information Operation (IO)'* beperkt zich niet alleen tot het element van informatie. Aspecten als psychologische oorlogsvoering en het veiligheidselement maken er ook deel van uit. Een *'Information Operation (IO)'* bestaat uit de volgende elementen:

'Major capabilities to conduct IO include, but are not limited to, OPSEC, PSYOP, military deception, EW, and physical attack/destruction and could include CNA.' (Joint Doctrine for Information Operations, 1998, p.I-9)¹⁹

¹⁹ IO = Information Operation ; OPSEC = Operation Security ; PSYOP = Psychological Operation ; EW = Electronic Warfare ; CNA = Computer Network Attack.

De twee volgende grafieken maken alvast duidelijk wat precies een 'Information Operation (IO)' is. Figuur 3.1²⁰ toont de strategische, operationele en tactische doelen, terwijl in figuur 3.2 de verschillende vormen verduidelijkt worden. Het gebruik van elke vorm is afhankelijk van de fase waarin je zit, gaande van vreedstijd over crisis tot een conflict om dan terug te keren naar de vreedstijd.

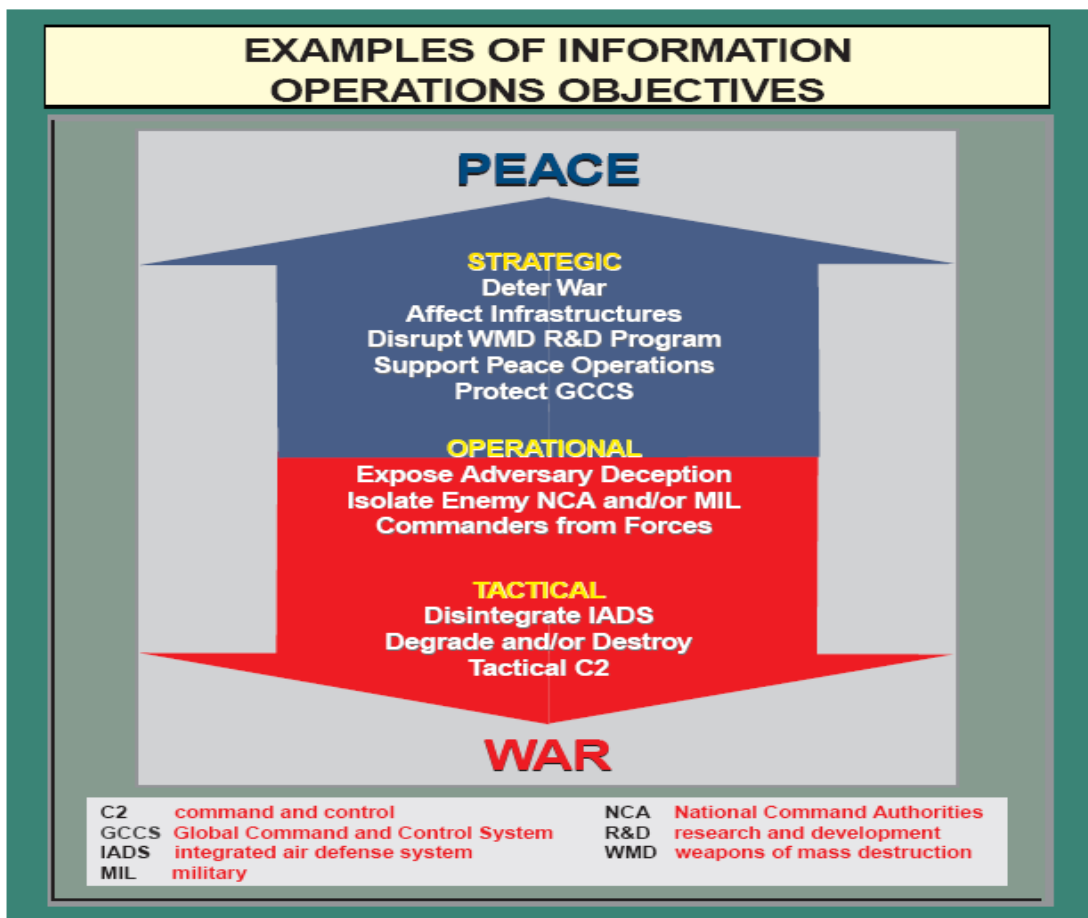


Figure II-1. Examples of Information Operations Objectives

Figuur 3.1: Examples of Information Operation Objectives (Joint Doctrine for Information Operations, 1998, p. II 2)

²⁰ Gebruikte afkortingen: C2 = command and control; GCCS = Global Command and Control System; IADS = Integrated Air Defense System; MIL = Military; NCA = National Command Authorities; R&D = Research and Development; WMD = Weapons of Mass Destruction

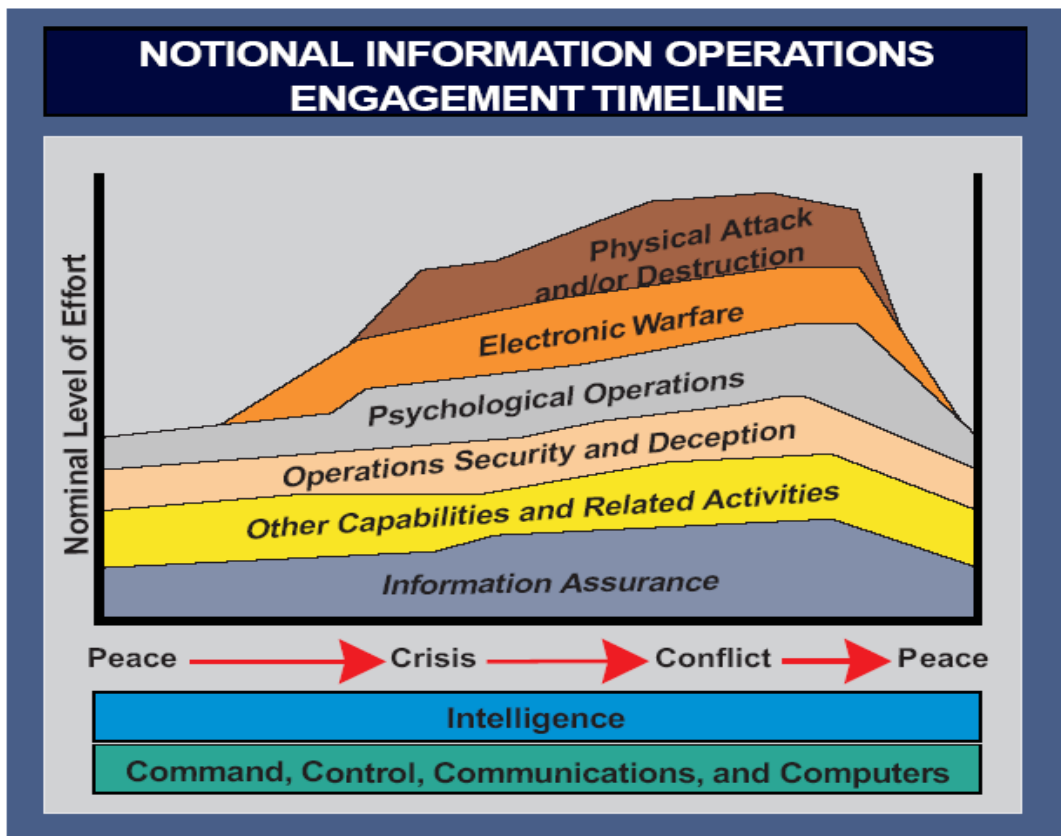


Figure II-2. Notional Information Operations Engagement Timeline

Figuur 3.2: Notional Informatin Operations Engagement Timeline (Joint Doctrine for Information Operations, 1998, p. II 8)

In beide figuren valt het op dat een *Information Operation (IO)* niet alleen in tijden van oorlog of conflict wordt gebruikt. Ook in vreedstijd maken bewindslieden er gebruik van. Volgens de Joint Doctrine of Information Operations vallen de media onder de noemer van ‘related activities’. Als we kijken naar figuur 3.2 dan zien we dat media constant aanwezig zijn, ongeacht in vreedstijd of in tijden van conflict. Media zijn een cruciaal element binnen een *Information Operation (IO)*.

Het lijkt ons nuttig na te gaan hoe een dergelijke informatie-operatie werkt in de praktijk. We gaan op zoek naar hoe de NAVO haar *Information Operation (IO)* in Kosovo voerde. In zijn activiteitenrapport van 1998 schrijft Commander in Chief, Wesley Clark, dat bij alle soorten informatie-operaties, zowel offensieve als defensieve, de klemtoon komt te liggen op *Information Superiority*:

Information operations synchronize a number of military disciplines to convey messages – from press releases all the way to air strikes – to opponents, neutrals or

friendly powers. IO helps the commander compress operational timelines and maintain a greater level of battle-space awareness. As a result of technological advances, theater-information systems are under a continuously changing threat and must be protected. In conjunction with other agencies, USEUCOM²¹ is developing a defensive infrastructure to protect our information systems. (Clark, 1998, [on-line] <http://armedservices.house.gov/testimony/106thcongress/99-03-17clark.htm>)

Een informatie-operatie in zijn geheel geeft aan de militaire verantwoordelijken een beter overzicht van het ‘slagveld’. Gelijkzeitig biedt het ook de mogelijkheid om de eigen informatiesystemen beter te beschermen tegen eventuele aanvallen van buitenaf. De visie van Clark kan als uitgangspunt dienen voor de Kosovo-oorlog.

Volgens Albrecht (1999) kunnen we drie doelgroepen van de informatiepolitiek van de NAVO onderscheiden:

1. ‘Allgemeine Öffentlichkeit’ (met o.a. de massamedia)
2. ‘Politische Öffentlichkeit’ (politieke elite van de lidstaten)
3. ‘Hintersassen im eigenen Verantwortungsbereich’ (medewerkers)

Maar tegelijkertijd moeten ook de zwakheden van de alliantie worden beschermd, o.a. het gebrek aan een oplossing voor het conflict, het risico met de bombardementen op *collateral damage*,... De NAVO ondervond vooral problemen rond zijn openbaarheid. In welke mate kon ze geheime informatie al of niet naar het publiek kenbaar maken? Het hoogtepunt van deze moeilijke kwestie deed zich voor op 14 april 1999:

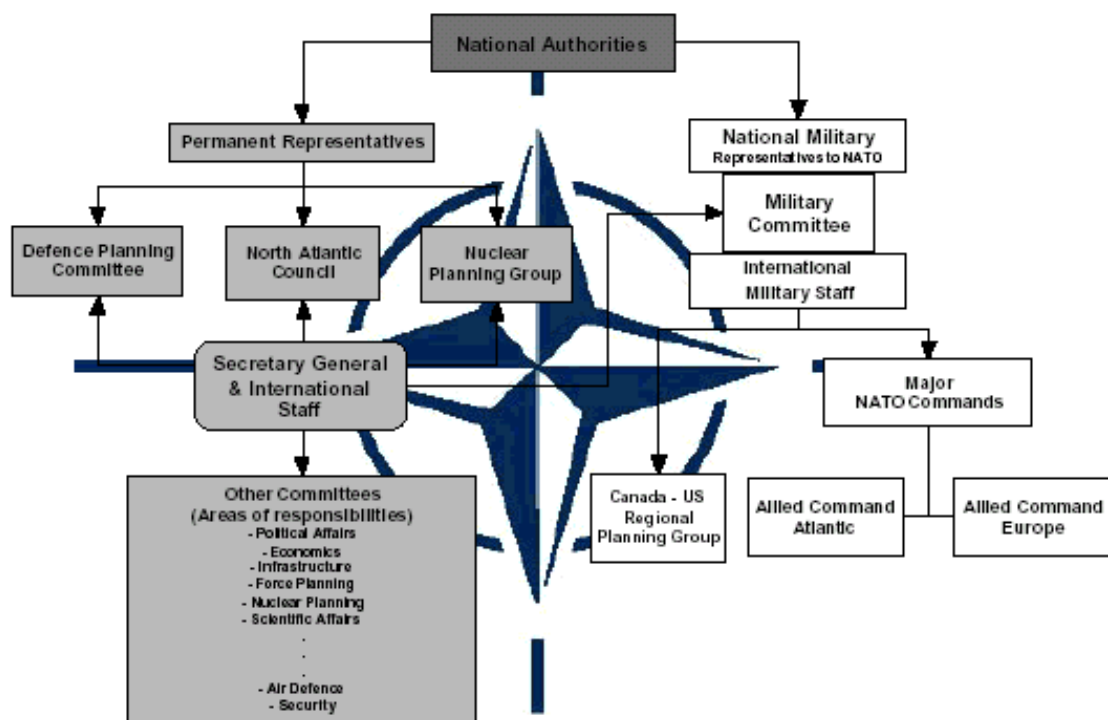
‘Als die NATO am 14. April 1999 bei Djakovica im Kosovo einen Konvoi mit albanische Flüchtlingen bombardierte und sich ihre militärischen Vertreter wie auch der zivile Sprecher Jamie Shea auf ihren Pressekonferenzen in Widersprüche verwickelten, geriet die Allianz in eine schwerwiegende Image-Krise. Bill Clinton und Tony Blair erkannten in der Öffentlichkeitsarbeit der NATO die ‚Achillesferse‘ des Bündnisses und beschlossen anderntags in einem Telefongespräch PR-Profis ans Werk zu lassen.’ (Beham, 2000, p.218-226)

²¹ USEUCOM = United States European Command

Dit tragisch ongeluk betekende meteen het startschot voor een andere aanpak. Alastair Campbell, verkiezingsmanager en perswoordvoerder van de Britse premier Tony Blair, werd als helpende hand binnengehaald. Wat was precies het probleem? Was woordvoerder Jamie Shea niet in staat de klus alleen te klaren? Wat zat er achter deze strategie? Om een duidelijk antwoord te kunnen krijgen op deze vragen is het noodzakelijk de structuur binnen de NAVO zelf te bekijken.

3.2 Mediastrategie van de NAVO: het 'Media Operation Centre'

Priebe (2000: 41) geeft ons alvast een overzicht hoe de NAVO is opgebouwd. De structuur ervan vergelijkt hij met een nationaal ministerie.



Figuur 3.3: Politieke en militaire rangschikking van de NAVO (Priebe, 2000, p. 41)

Het multinationalaal karakter van een organisatie als de NAVO maakt een degelijke coördinatie van de persafdeling er niet gemakkelijker op. Het hoofdkwartier in Brussel mag dan ook niet aanzien worden als dé hoofdpst van de NAVO:

'[Die NATO ist] nichts anderes als die Summe ihrer Mitgliedsstaaten. Folglich können und dürfen hier keine Leitlinien politischer Kommunikation entstehen, ohne daß sie von den Mitgliedern selbst erarbeitet wurden. Die Folge is eine Kommunikationsbürokratie, die vorwiegend verwaltet und nicht plant.' (Priebe, 2000, p.42)

Omdat de NAVO ervan overtuigd was dat haar bommencampagne van korte duur zou zijn, had ze niet echt een eigen mediastrategie ontwikkeld (Babst, 2000). Tot grote verbazing van de NAVO zelf was de media-interesse bij de aanvang van haar operatie 'Allied Force' veel groter dan verwacht. De afwezigheid van een informatiepolitiek zorgde voor volgende problemen:

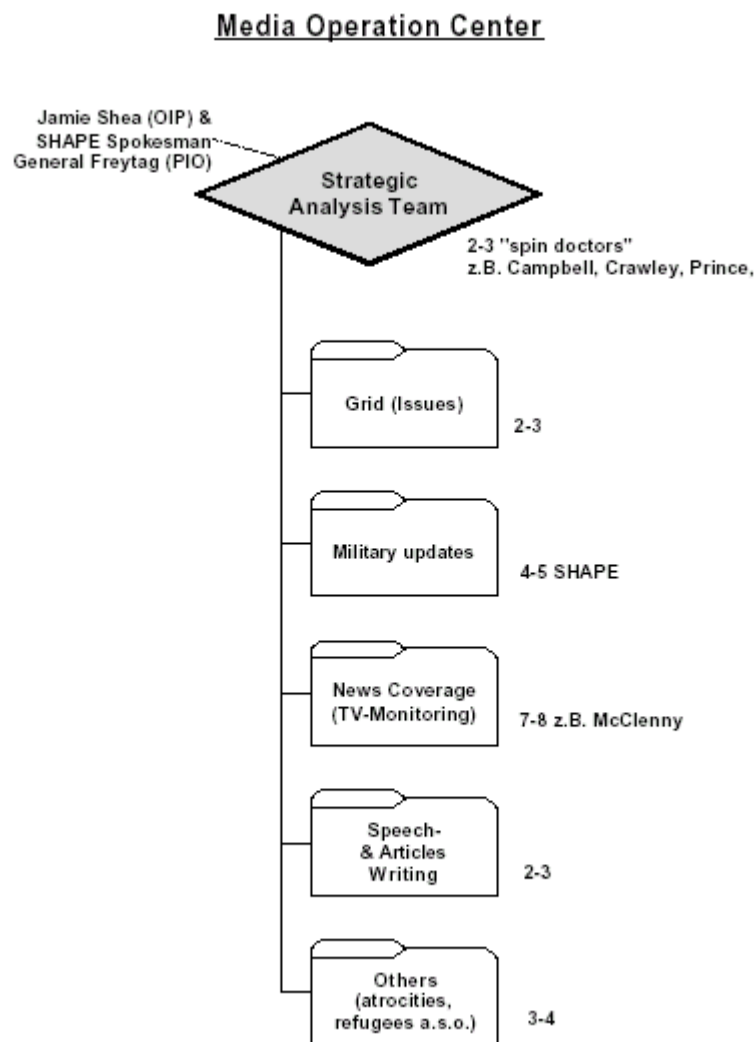
- *Die Personalstärke des Presse – und Informationsdienstes der NATO (NATIP) reichte nicht aus, um die stetig wachsende Informationsnachfrage der Journalisten un der interessierten Öffentlichkeit zu befriedigen.*
- *Der Prozeß der Informationsgewinnung und – aufbereitung vom militärischen Einsatz über das Oberste Hauptquartier (SHAPE) bis in die politische Zentrale in Brüssel verlief zunächst nicht flüssig und schnell genug, um die journalistischen Nachfragen über das jeweilige Ereignis zu beantworten.*
- *Die Koordinierung zwischen den politischen Hauptstädten der Bündnispartner erwies sich zu Beginn der Operation als schwierig.* (Babst, 2000, p.20)

Om deze problemen te verhelpen richtte de NAVO midden april het 'Media Operation Centre (MOC)' op. De misser van 14 april 1999 op een trein in Djakovica heeft ongetwijfeld de oprichting van dit centrum versneld. De wat stuntelige manier van communiceren baarde velen zorgen. Het initiatief om een mediacentrum op te richten was van primair belang voor zowel de Amerikaanse als de Britse regering. De greep verliezen op de informatie zou een ramp betekenen.

'On 16th April, following a telephone offer of help from Prime Minister Blair to President Bill Clinton, Alastair Campbell was invited by Secretary General Javier Solana to visit NATO Headquarters in order to improve its media operation. According to Campbell, 'by the time of the Chinese Embassy bombing' of 7th May, 'we'd all learn our lesson.' (Badsey, 2000, p.12–13)

Het Media Operation Centre (MOC) bestond uit een 25-tal leden, hoofdzakelijk mediaspecialisten. Critici noemden hen de ‘spin city’ of ‘spin doctors’. Die benaming kwam er omdat ze vonden dat de NAVO bewust de media en haar eigen openbaarheid manipuleerde (Babst, 2000) De prominente leden van het MOC waren:

Alastair Campbell	verkiezingsmanager en perswoordvoerder van Tony Blair
P.J. Crowley	adviseur van president Clinton
Jonathan Prince	o.a. Speechschrijver voor Clinton
General Konrad Freytag	woordvoerder van SHAPE ²² (PIO)
Lee McClenny	Chef van het U.S. State Department



Figuur 3.4: Structuur Media Operation Centre (MOC) (Priebe, 2000, p.47)

²² SHAPE = Supreme Headquarters Allied Powers Europe

De topfuncties binnen het MOC werden allemaal ingenomen door de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. Het was dan ook vooral op aandringen van beide landen dat het MOC er gekomen is. Dit tot ergernis van enkele andere bondgenoten. Het was bizar dat landen als Spanje en Italië dan ook op de achtergrond verdwenen. De dominante positie van de VS binnen de NAVO werd met dit centrum nogmaals bevestigd:

'Alarmiert von Mitarbeitern in Brüssel merkten die Regierungen in Bonn, Paris und Rom, daß hier eine weitere keimzelle der anglo-amerikanischen Dominanz im Bündnis zu entstehen drohte. Flugs meldeten sie ihren Anspruch an, im Media Coordination Center mitzuarbeiten.' (Blechsmidt, 1999, p.3)

Het concrete doel van dit mediacentrum was tweevoudig: enerzijds moest ze zoeken naar een betere harmonisering van de informatie tussen de verschillende hoofdsteden van de Alliantie, anderzijds ging ze op zoek naar nieuwsfeiten, die niet in de media en het politieke debat van elk land naar voren kwam, om te gebruiken binnen haar communicatiestrategie. Binnen de structuur van het Media Operation Centre richtte de NAVO ook een *'Media Strategy Group'* op. Dit was een klein groepje van experts die Javier Solana, Jamie Shea en de militaire woordvoerder rechtstreeks bijstonden voor het overbrengen van de informatie.

De PR-machine begon volop op gang te komen. De NAVO kwam op de proppen met een grotere professionaliteit. Deze vernieuwde aanpak zou al vlug zijn vruchten afwerpen:

'Once NATO established its Media Operations Cell, with augmentation from member nations and better information flows up the chain of command, the NATO media campaign became much more effective.' (House of Commons, Defence – Fourteenth Report, 2000)

Toch was er enige twijfel gerezen over de publieke opinie binnen de lidstaten. Daarom werd een interne nota opgesteld binnen de NAVO waarbij het wenselijk zou zijn zowel de media als de NGO-sector in hun strategie in te schakelen. Journalisten werden ingeschakeld om hun boodschap op een betere en efficiëntere manier over te brengen naar het publiek. Er moest een grote steun zijn voor de legitimatie van hun bombardementen. De NAVO-woordvoerder alleen was niet in staat om deze klus te klaren:

'[...] it was necessary to increase the number of the people who spread the messages, besides NATO's spokesman, the secretary general and some politicians. [...] the intern document noted that it would be 'extremely desirable', in order to make the public relations campaign more incisive, to have the possibility to refer to air missions accomplished not only by American and British pilots – but also of other nationalities.' (Brivio, 1999, p.519)

Vooral de dagelijkse briefing van 15u00 door NAVO-woordvoerder Jamie Shea is legendarisch geworden. Een dagindeling op het Media Operation Centre zag er als volgt uit:

- 7:00 bedeling van de schriftelijke persinformatie
- 10:00 beknopte briefing met Jamie Shea
- 11:00 – 12:00 nationale persconferentie (Londen, Bonn, Parijs)
- 15:00 briefing en persconferentie met Jamie Shea meestal vergezeld van een militair
- 18:00 persconferentie in Washington

We zullen ons wat verder toespitsen in de rol die Jamie Shea en zijn briefings hebben gespeeld.

3.3 NAVO-woordvoerder Jamie Shea: de mediaster van het hoofdkwartier?

'Ladies and Gentlemen, welcome to our briefing...' dit was de openingszin waar Jamie Shea zijn dagelijkse briefing mee aanving. Elke briefing splitste zichzelf op in twee delen: een politiek luik en een militair luik. Dagelijks werd de aanwezige internationale pers 'gebrieft' over de toestand en de gang van zaken. Jamie Shea vertelde in geuren en kleuren welke verliezen de Serviërs hadden geleden en welke strategische doeleinden de vorige nacht door NAVO-vliegtuigen waren gebombardeerd. Elke dag werd de bommencampagne succesvoller dan de vorige. Dit alles werd nog eens aangedikt met het tonen van kaarten, foto's en beeldmateriaal. Grote foto's van anti-afweergeschut en Stealth-bommenwerpers werden afgewisseld met kaarten waarop in grote blauwe, gele en rode cirkels duidelijk de doelwitten stonden op aangeduid. Vooral het visueel kunnen voorstellen van hetgeen Shea zei, kreeg een grotere overtuigingskracht. De briefings waren hét propagandamiddel bij uitstek:

'In other words I as NATO spokesman every day was using thousands of words to explain what was going on. I was talking about atrocities, about summary executions, about lootings, about houses burnings, about rapes [...] none of that was believed because I could not present the photographic evidence.' (Shea, geciteerd in Priebe, 2000, p.53)

Het feit dat Jamie Shea dagelijks de pers te woord stond was van kapitaal belang. De *'Jamie-Shea-Faktor'*, zoals Babst (2000: 21) het omschrijft, speelde een belangrijke rol in de geloofwaardigheid van de NAVO. Shea sprak de journalisten zelfs aan met hun voornaam om de vertrouwensband te vergroten. Daarom was hij ook zo geliefd bij de vele journalisten. Het feit dat de NAVO over een officiële woordvoerder beschikte die al vanaf het begin een groot vertrouwen uitstraalde, ervoeren de media als een positief element.

'Er ließ ihre unmittelbare Nähe zu, war ununterbrochen präsent und auskunftswillig und demonstrierte somit, daß die NATO keine zenzierte Informations-politik betreiben wollte. Seine offene, engagierte und eloquente Art im umgang mit den Journalisten trug erheblich dazu bei, daß die von ihm präsentierten Inhalte als überzeugend empfunden wurden.' (Babst, 2000, p.21)

Er was duidelijk over de combinatie van Jamie Shea als woordvoerder en vaak vergezeld van een militair nagedacht. Dit had zijn voordeel wanneer er vragen van journalisten werden gesteld waarbij militaire kennis bij te pas kwam. Volgens Brivio (1999) was de vorm van de NAVO-briefings van typische Angelsaksische stijl. Zoals vroeger ook al aangegeven was het vooral op aanvraag van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië dat er een kentering in de informatiestrategie van de NAVO was gekomen. Daarnaast waren er nog twee grote voordelen om hun visie de wereld in te sturen: de dominantie van Engelstalige internationale media als CNN en BBC World en de overheersende Engelse taal in het internetverkeer. Elke briefing werd live via CNN uitgezonden met als doel een groter publiek te bereiken, inclusief het publiek in Belgrado. Als we specifiek kijken naar de inhoud van de briefings, dan stelt Goff (1999) vast dat de NAVO een agressieve informatiecampagne voerde. De alliantie liet in haar briefings uitschijnen dat de operatie gelegitimeerd was en als een humanitaire actie moest aanzien worden. Elke inspanning om haar bommencampagne verbloemend voor te stellen dan dat ze in feite was, kwam haar goed uit. De journalisten werden overladen met een grote hoeveelheid aan informatie, af en toe doorsprenkelt met leugens of onjuistheden:

'The briefings were sprinkled with lies or incorrect information. The three captured US servicemen were falsely declared as United Nations peacekeepers. The two Yugoslav pilots who were allegedly captured never appeared. Nato reported on 29 March, 1999, that Fehmi Agani and four other well-known Kosovo Albanians had been murdered by Serbian troops. Air Commodore Wilby said the report came from a "very reliable source" in Kosovo, which his department had checked carefully. The reports turned out to be totally false. The "very reliable source" was the London-based Kosovo Information Centre, which is run by Kosovarian exiles. They also reported without any basis that Ibrahim Rugova's house had been burned down and that he was in hiding.' (Goff, 1999, p.14)

Niet alleen de manier waarop de briefing was georchestreerd speelde een belangrijke rol, ook het specifiek taalgebruik zorgde voor een grotere overtuigingskracht. De keuze van woorden paste in hun strategie om het eigen publiek aan hun kant te krijgen en de vijand te demoniseren. Woorden als 'dead', 'war' en 'enemy' werden zelden gebruikt. De meest gebruikte daarentegen waren 'refugees', 'target', 'success' en 'operation' (Brivio, 1999: 516). In onderstaande tabel geven we een aantal concrete voorbeelden over hoe zowel de NAVO als de Serviërs bepaalde thema's omschreven en hun woordgebruik.

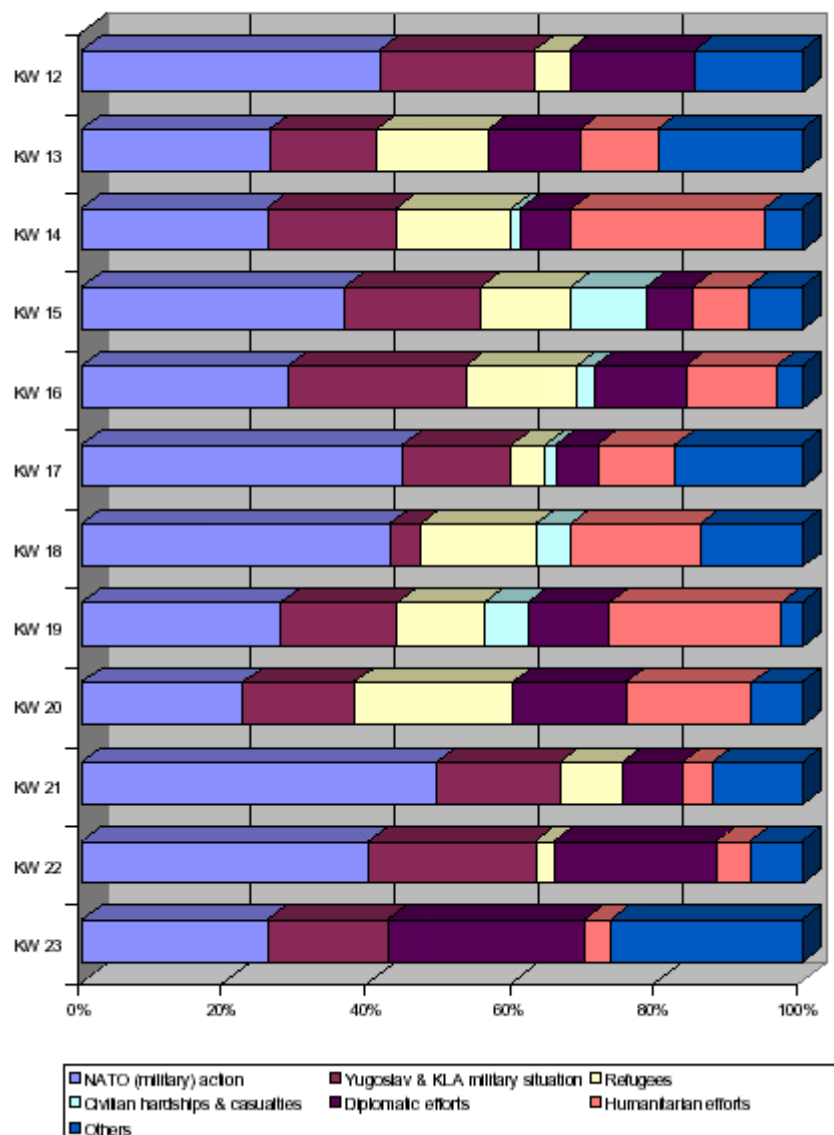
Major polarizing Medialogems

	PROPAGANDA BY NATO AND ITS MEDIA ALLIES	PROPAGANDA BY YUGOSLAVIA AND ITS MEDIA ALLIES
Air war	hits, operation	barbarous, fascist aggression
NATO	peace-keeping and Peace-sustaining forces	villans, aggressors, barbarians
Yugoslavia	totalitarian regime, dictatorship, bastion of communism in Europe, which is undertaking a brutal ethnic cleansing	sovereign and independent state, subject to the aggression of the USA and its obedient allies
Clinton		= Hitler Sexually perverted and inferior with complexes, victim of his own emotional stress, compensating his lost authority with waging a war
Milosevic	= Hitler Psychopath, unscrupulous ruler And double-dealer, financial oligarch and scoundrel, war criminal, that has to be convicted	
Final winner	NATO	it is not NATO, but G-8 and the will of the Serbian people
KLA	patriotic organization of the Kosovo Albanians for the Liberation of their homeland from Serbian oppression	terrorist and separatist organization, which terrorizes the entire civil population in Kosovo
Damages	minimal losses by NATO and Almost no victims, vast damages and over 10 000 victims for FR Yugoslavia	NATO is suffering heavy losses (almost 80 planes were shot down), victims among Serbs is approximately 600 persons
the war	inspired by humanitarian motives for saving the Albanian population in Kosovo	barbarian with the aim of imposing USA's ambitions for a new world order on the Balkans, for world domination and hegemony

Figuur 3.5: Major Polarizing Medialogems (Balkanmedia, volume VIII Spring/Summer 1999, p.22)

In het onderzoek van Priebe (2000: 63-78) vinden we een interessante analyse terug specifiek over de inhoud van alle NAVO-briefings. Hij stelde 7 categorieën op: militaire acties van de NAVO, militaire acties van het Joegoslavische leger en het UÇK, vluchtelingen, het lijden van de burgers, diplomatieke onderhandelingen, humanitaire acties en een categorie andere. Het resultaat van de verschillende thema's is te zien in figuur 3.6, de verschillende actoren zijn terug te vinden in figuur 3.7. In totaal onderzocht hij al de briefings die door de NAVO op het internet werden gepubliceerd, 511 in totaal.

Themengewichtung der NATO-Briefings
Wochenzusammenfassung



Figuur 3.6: Thematische inhoudsanalyse van de NAVO-briefings tijdens de Kosovo-oorlog (Priebe, 2000, p.64)

De codering gebeurde niet alleen op basis van deze 7 categorieën, maar er werd ook gekeken naar wie als spreker aan bod kwam. Hij maakt een onderscheid tussen burgers en militaire sprekers. Het valt meteen op dat er een verschil te zien is tussen het thema dat aan bod kwam en wie als actor optrad. Militaire woordvoerders namen eerder het militair betoog voor hun rekening, terwijl burgers meer het humanitaire aspect van de oorlog verwoordden.

**Themengewichtung - Verteilung auf
zivile und militärische Akteure**

Summe - Gewichtung Kategorie / Thema	Akteure	
	Zivile Sprecher	Milit. Sprecher
10 NATO (military) action	13,74%	18,91%
20 Yugoslav & KLA action	8,02%	9,39%
30 Refugees	10,76%	1,54%
40 Civilian hardships & casualties	1,56%	0,69%
50 Diplomatic efforts	11,81%	0,00%
60 Humanitarian efforts	8,45%	4,76%
99 Others	9,43%	0,94%
Gesamtergebnis	63,77%	36,23%

Figuur 3.7: Verdeling van de actoren volgens de 7 thematische categorieën (Priebe, 2000, p.65)

De Kosovo-oorlog was voor de NAVO niet alleen zijn eerste echte conflict maar volgens Shea hadden we voor het eerst ook te maken met een ware media-oorlog:

‘Der Umgang mit den Medien, die Schlacht um die öffentliche Meinung waren genauso wichtig wie die Luftangriffe. Dieser Krieg hat sich nicht von selbst erklärt. Die Journalisten waren gleichsam Soldaten, in dem Sinne, dass sie der Öffentlichkeit erklären mussten, warum dieser Krieg wichtig war.’ (Shea geciteerd in Beham, 2000, p.224)

Daarenboven wordt de Kosovo-oorlog ook aanzien als de eerste internetoorlog. In vergelijking met andere media is het natuurlijk veel moeilijker om het internet te controleren of te vernietigen. Dit was ook de oorspronkelijke bedoeling van het Amerikaans ministerie van Defensie die het ooit als militaire hulpmiddel ontwierp. Soms keerde het internet tijdens de Kosovo-crisis terug naar zijn oorspronkelijke functie, namelijk de militaire functie. Servische hackers blokkeerden de website van de NAVO en verzonden e-mails om hun systemen te bestoken met virussen. Howe (1999) formuleert het als volgt:

‘One of the hundreds of anti-NATO websites, www.vojvodina.com, offered links to the e-mail addresses of journalists and officials in NATO countries. The site even directs

hackers to a site that sells software for sending blast messages, a key weapon of “spammers”, who clog e-mail systems with unwanted e-mail.’ (Howe, 1999)

Ook de Serviërs, het UÇK en andere Albanese groeperingen hadden hun eigen webstek. Die speelden vooral een symbolische betekenis. Via het internet was het mogelijk hun eigen visie op de oorlog bekend te maken. Wat niet lukte via de traditionele media of volgens hen verkeerd werd weergegeven in die media, lukte wel via het internet. Vooral de Serviërs hadden duidelijk angst voor dit nieuwe medium. De regering sloot de website van het onafhankelijk radiostation B92, één van de weinige politiek onafhankelijke radiostations van Belgrado, af. Dagelijks had haar website, vooraleer ze werd gesloten, 40.000 hits. Maar ook de Verenigde Staten lieten het gebruik van dit medium niet links liggen. Als reactie op de hackers tegen haar websites, lanceerden ze ook gerichte computeraanvallen tegen de Joegoslavische staat. Er waren zelfs plannen van de CIA om de buitenlandse rekeningen van Milosevic met behulp van computers aan te vallen. Hoewel de Kosovo-oorlog als de eerste ‘internetoorlog’ werd omschreven, bleven de acties die door de Joegoslaven waren ondernomen eerder symbolisch. Het was meer een poging om de kwetsbaarheid van Goliath (de Verenigde Staten) aan te tonen zonder hem echt te kunnen raken of kwetsen.

3.4 Analyse van het NAVO-frame

3.4.1 ‘Framing’ analyse : theoretische achtergrond

Wat betreft de theoretische basis van ons onderzoek, speelt deze zich af binnen de ‘framing’ traditie. Een ‘framing’ analyse poogt een relatie te zoeken tussen enerzijds de betekenis van de kijker en anderzijds de betekenis van de media aan een boodschap. Het gaat op zoek naar een verband tussen een publieksanalyse en een nieuwsanalyse. De oorsprong van het concept framing ligt volgens Pan & Kosicki (1993) in de traditie van de ‘sociale constructie van de realiteit’. Er wordt evenveel aandacht besteed aan de wijze waarop het publiek de boodschappen over de wereld decodeert als aan de manier waarop de boodschappen gecodeerd worden voorafgaand aan het uitzenden ervan. De manier om informatie te verwerken en tot een interpretatie te komen wordt beïnvloed door vooraf vaststaande betekenisstructuren of schema’s. Media kunnen met haar beelden een grote impact hebben op de realiteit maar die impact blijft ook beperkt omdat er weinig interactie is tussen massamedia, de boodschap en de ontvangers. Een frame kan aanzien worden als een vooraf

opgesteld referentiekader dat onze perceptie stuurt en richting geeft. De meest gangbare definitie van ‘framen’ vinden we terug bij Entman (1993: 52):

‘Framing essentially involves selection and salience. To frame is to select some aspects of a perceived reality and make them more salient in a communicating text, in such a way as to promote a particular problem, definition, causal interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommendation for the item described.’

Framen betekent selecteren. Men gaat op zoek naar elementen uit de eigen waargenomen werkelijkheid. Voor zichzelf bezitten ze een objectieve waarheid maar naar anderen toe laten ze een subjectiviteit uitschijnen. Het frame bepaalt onze keuze van aspecten uit de echte wereld en vormt daarmee een redelijk samenhangend beeld (Entman, 1993). Hallahan (1999, p.207) omschrijft het als volgt:

‘Framing is a critical activity in the construction of social reality because it helps to shape the perspectives through which people see the world.[...] Framing involves processes of inclusion and exclusion as well as emphasis.’

Deze definitie van Hallahan (1999) is ruimer dan die van Entman (1993). De waargenomen werkelijkheid kent een subjectieve invalshoek. Het blijft niet enkel beperkt tot de ‘*communicating text*’. Niet alleen teksten op zich bevatten een bepaald frame, maar ook de kijkers zelf als de journalisten construeren een werkelijkheid volgens hun eigen frames of structuur. Theorievorming daaromtrent staat nog in zijn kinderschoenen en de gebruikte concepten zijn niet altijd even duidelijk. Het proces van framen beschikt volgens Entman (1993) over een viertal functies: het omschrijft een probleem, stelt de oorzaken vast, maakt een oordeel en suggereert mogelijke oplossingen. De handigheid om een gebeurtenis te kunnen inkaderen zorgt er juist voor dat deze ons inzicht stuurt en dat wij een standpunt innemen. Neuman et al. (1992: 60) schrijven het volgende:

‘[...] frames are conceptual tools which media and individuals rely on to convey, interpret, and evaluate information.’

We mogen dit alles zeker niet vanuit een al te strakke cognitieve benadering te bekijken. Het framingproces bestaat uit meerdere elementen, maar met een éénzijdige cognitieve benadering

wordt nieuws automatisch gelijkgeschakeld met informatie. In de literatuur vinden we een aantal voorbeelden die deze beperkte werkwijze bevestigen (o.a. Kosicki & McCleod, 1990). Neuman et al. (1992, p.120) vatten het als volgt samen:

'[According to a constructivist media effects model, audiences rely on] a version of reality built from personal experience, interaction with peers, and interpreted selections from the mass media.'

Er is een sterke focus op het kenniselement. Maar hoe zit het dan met andere niet-cognitieve elementen? Emotionele alsook onbewuste elementen kunnen een rol spelen in de nieuwsselectie. Vaak worden dergelijke begrippen verwaarloosd en zelden opgenomen in de theorievorming.

Vooraleer we nu het NAVO-frame concreet gaan operationaliseren en analyseren hebben we eerst nood aan een situering van het gebruikte theoretisch kader waarbinnen we ons onderzoek zullen voeren. Specifiek in mediastudies wordt voor framing een onderscheid gemaakt tussen het audience frame en het mediaframe.

*'An **audience frame** can be defined as a schema of interpretations that enables individuals to perceive, organize, and make sense of incoming information.'*
(Valkenburg et al., 1999, p.551)

Onderzoek naar het audience frame gaat na in welke mate mediaframes invloed kunnen hebben op kijkers of lezers (o.a. Graber, 1988; Iyengar & Simon, 1993 en Neuman et al., 1992). Graber (1988) bijvoorbeeld deed vooral onderzoek naar de manier hoe de ontvanger nieuws selecteert en interpreteert. Met andere woorden, hoe is de kijker of lezer in staat om de berg aan informatie te verwerken. Recent werd dit soort effect van mediaframes omschreven als de *'second-order (second-level) agenda-setting effects'* (McCombs et al., 1997).

Volgens Valkenburg et al. (1999) is een mediaframe een manier waarbij journalisten proberen de nieuwsfeiten toegankelijker te maken naar het publiek toe. Zij moeten in staat zijn een verhaal te vertellen binnen een bepaalde tijdsspanne of ruimte. Deze definitie laat uitschijnen dat het effect altijd positief zal zijn. Toch moeten we ons afvragen of dit altijd wel zo is. Een betere, neutralere definitie van mediaframe vinden we terug bij Gitlin (1980):

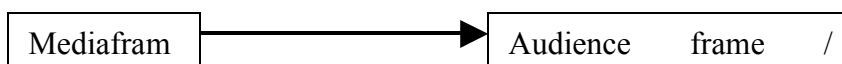
*'Mediaframes, largely unspoken and unacknowledged, organize the world both for journalists who report it and, in some important degree, for us who rely on their reports. **Mediaframes** are persistent patterns of cognition, interpretation, and presentation, of selection, emphasis, and exclusion, by which symbol-handlers routinely organize discourse, whether verbal or visual.'* (Gitlin, 1980, p.7)

Onze studie spitst zich vooral toe op dat mediaframe. Er werd geen onderzoek uitgevoerd naar het hoe en de manier waarop kijkers gebruik maken van een frame om informatie tot zich nemen en verwerken. Het effect van het publiek werd niet gemeten. We focussen ons op de vraag op welke manier een gebeuren, conflict of probleem door de productiezijde, namelijk de media, wordt gepresenteerd en 'geframed'. De betekenis die media aan een boodschap toekennen – hier de informatie rond de Kosovo-oorlog – onderzochten we.

3.4.2 Het Mediaframe

Het mediaframe kan zowel als een onafhankelijke of een afhankelijke variabele gezien worden (Scheufele, 1999). Beide soorten kunnen we als volgt concreet operationaliseren:

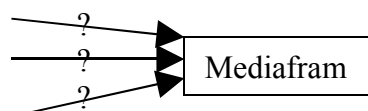
Mediaframe als onafhankelijke variabele:



1. Welk soort mediaframes beïnvloeden de visie van het publiek op bepaalde problemen en hoe werkt dergelijk proces?

Bij de studie van mediaframes als onafhankelijke variabele staat vooral het media-effect van framing op het publiek centraal. Met andere woorden er wordt nagegaan welk soort effect het gehanteerde mediaframe veroorzaakt bij het publiek. Studies in deze traditie vinden we o.a. bij Entman (1993), Pan & Kosicki (1993) en Huang (1996).

Mediaframe als afhankelijke variabele:



1. Welke factoren beïnvloeden de manier waarop journalisten of andere groepen in de samenleving bepaalde problemen gaan framen?
2. Hoe werken dergelijke processen en welke soort frames gebruiken de journalisten uiteindelijk?

Analyse van het mediaframe als afhankelijke variabele daarentegen gaat vooral op zoek naar de factoren die bepalen hoe het mediaframe tot stand komen. Wat ligt aan de basis om precies tot dit soort mediaframe te komen? Studies die het mediaframe als afhankelijke variabele onderzochten vinden we terug bij o.a. Gans (1979); Shoemaker & Reese (1996) en Tuchman (1978). Zij gingen vooral op zoek naar zowel intrinsieke als extrinsieke factoren die de nieuwsselectie en nieuwsproductie beïnvloeden. Globaal gezien vonden ze vijf factoren die bepalend zijn hoe journalisten een onderwerp zullen framen: sociale normen en waarden, druk en beperkingen vanuit de organisatie, druk van bepaalde belangengroepen, journalistieke routines en de ideologische of politieke oriëntatie van de journalist zelf (Shoemaker & Reese, 1996; Tuchman, 1978).

Ons onderzoek is niet te situeren binnen één van deze strekkingen. We hebben geen onderzoek gevoerd naar het publiek toe (mediaframe als onafhankelijke variabele), noch hebben we onderzoek gevoerd naar welke factoren of processen invloed hebben op het vormen van een mediaframe (mediaframe als afhankelijke variabele). Het doel was om beide mogelijkheden mee te geven en te situeren in een groter geheel. Eigenlijk gaan we in ons onderzoek na uit welk soort elementen het mediaframe bestaat. Meer specifiek, uit welke criteria bestaat het NAVO-frame en wanneer spreekt men van een NAVO-frame. De volgende stap in ons onderzoek is op zoek te gaan hoe dat NAVO-frame weerspiegeld werd in het VRT-journaal. Journalisten hebben een ruime keuze uit verschillende manieren om het nieuws volgens hun manier te ‘framen’. Als we kijken naar het mediaframe op zich dan kunnen we dit vanuit verschillende invalshoeken benaderen: als abstractheid, vanuit een bepaalde stijl of vanuit een conceptuele benadering voor een concrete toepassing.

Door op zoek te gaan naar de soorten frames die media gebruiken, wil men de invloed op kennis, attitude, het individueel gedrag en de publieke opinie achterhalen. Wat betreft het abstracte mediaframe vinden we in de literatuur tenminste vier mogelijkheden van soorten mediaframes terug (Valkenburg et al., 2000): (a) conflict frame, (b) human interest frame, (c)

responsibility frame, en (d) economic consequence frame. Deze vier soorten mediaframes werden vooral toegepast voor politieke communicatie.

Onderzoek dat gevoerd werd naar de soort stijl waarin een mediaframe tot stand komt vinden we o.a. terug bij Rhee (1997), Glascock (2000) en Rousseau et al. (2000). Rhee (1997) ging op zoek naar het soort strategiefame (*strategy frame*) en soort beleidsframe (*issueframe*) dat gebruikt werd tijdens de berichtgeving over verkiezingscampagnes. Dichter aanleunend bij de thematiek van ons onderzoek is het onderzoek van Rousseau et al. (2000). Zij gingen na in welke mate er een geloof gehecht wordt aan de relatie buitenlands beleid en conflict:

'Subjects responded to a 45-question survey designed to measure foreign policy beliefs. Several weeks later subjects were presented an intervention scenario that varied in format (newspaper text versus video) and media frame (security versus humanitarian). [...] realists were much more receptive to the security media frame and idealists were somewhat more receptive to the humanitarian frame.' (Rousseau et al., 2000, p.2)

In dit onderzoek peilde men naar twee soorten stijlen van het mediaframe: het humanitaire of het veiligheidsmediaframe.

Ons onderzoek kan eerder aanzien worden als een concrete case, nl. het NAVO-frame tijdens de Kosovo-oorlog. We gaan na wat dit frame precies inhield, aan welke criteria voldaan moest worden vooraleer je van een NAVO-frame kon spreken en hoe dit tot uiting kwam in het VRT-journaal. We komen daar straks op terug.

3.4.3 Framingtheorie : stof tot discussie

Contradictorisch genoeg vinden sommigen de betekenis van het begrip 'framing' heel vaag (o.a. Scheufele, 1999). Hoewel framing alomtegenwoordig is in de sociale en humane wetenschappen bestaat er volgens Entman (1993) geen echte 'framing theorie'. Hoe worden frames vastgelegd en maken ze zichzelf duidelijk in een tekst? Hoe kan framing het menselijk denken beïnvloeden? Deze onduidelijkheid wordt ook door Scheufele (1999) beaamd:

'Research on framing is characterized by theoretical and empirical vagueness. This is due, in part, to the lack of a commonly shared theoretical model underlying framing research. Conceptual problems translate into operational problems, limiting the comparability of instruments and results.' (Scheufele, 1999, p. 103)

Door de warrige omschrijving rond framing wordt dit begrip te pas en te onpas gebruikt voor duidelijk verschillende invalshoeken. Bijvoorbeeld Hamil & Lodge (1986) zien enkel een terminologisch verschil tussen frame, schema of script. Andere studies zoals Iyengar & Kinder (1987) operationaliseren framing in combinatie met andere concepten als priming en agenda-setting. McCombs, Shaw & Weaver (1997) zien framing dan eerder als een toevoeging of aanvulling van de agenda-setting theorie. Ze beschouwen framing als een 'second-level agenda-setting'. Deze term gebruiken ze om de impact van mediaberichtgeving op de interpretatie van kijkers, lezers en luisteraars te beschrijven²³.

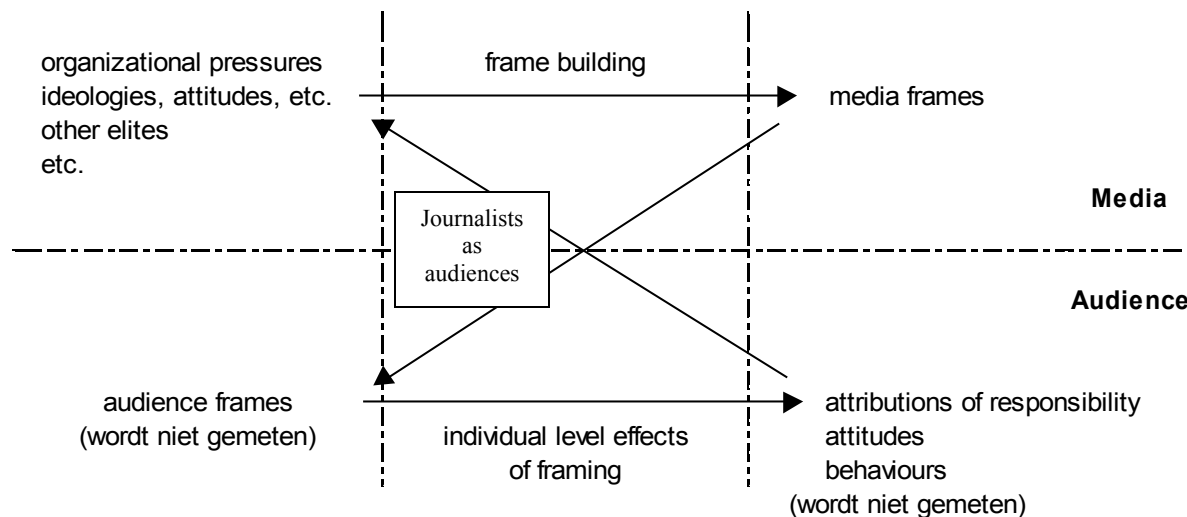
Toch lijkt het ons interessant om wat dieper in te gaan op het alternatief dat Scheufele (1999) voorstelt. Hij poogt de verschillende visies en benaderingen van framing-analyse in één allesomvattend model te gieten. Zijn model omschrijft hij als volgt:

'I classify previous approaches to framing research along two dimensions: the type of frame examined (mediaframes vs. audiences frames) and the way frames are operationalized (independent variable or dependent variable). I develop a process model of framing, identifying four key processes that should be addressed in future research: frame building, frame setting, individual-level process of framing and a feedback loop from audiences to journalists.' (Scheufele, 1999, p.103)

In figuur 3.8 wordt framing voorgesteld als een ononderbroken proces. Het effect van het ene proces dient als inbreng voor een volgend proces. Scheufele (1999) onderzoekt vier soorten van processen: frame building, frame setting, individual-level effects of framing en het verband tussen individual frames en mediaframes (journalists as audience). *Frame-building* gaat hoofdzakelijk op zoek naar welke organisatorische of structurele factoren van het mediasysteem, of welke individuele karaktertrekken van journalisten een impact kunnen hebben op de media-inhoud. Het doel is nagaan welke mediaboodschap er wordt opgemaakt door de encoders. *Frame-setting* betekent voor Scheufele (1999) nagaan welke effecten

²³ Welke terminologie men gebruikt is afhankelijk van de theoretische invalshoek. Onze studie beperkt zich tot het mediaframe. Enkel de productiezijde werd onderzocht, een publieksonderzoek werd niet uitgevoerd.

mediaframes kunnen hebben op het publiek. Hiervoor baseert hij zich op de terminologie van McCombs en Shaw (1972) en hun idee van agenda setting. Empirisch onderzoek van Nelson, Clawson & Oxley (1997) spreekt de theorie van McCombs & Shaw tegen. De volledige theorie wordt niet verworpen maar zij kwamen tot de conclusie dat het waarnemen van slechts enkele specifieke frames en hun kenmerken de sleutelvariabele is en niet zozeer de verspreiding van hun karakteristieken onder de bevolking.



Figuur 3.8: A process model of framing research (Scheufele, 1999, p. 115)

Die karakteristieken bepalen de toegang tot frames want die is afhankelijk van hoe mensen denken. De frames met de grootste toegankelijkheid zijn diegene die het makkelijkst beschikbaar of opvraagbaar zijn. Anders gezegd:

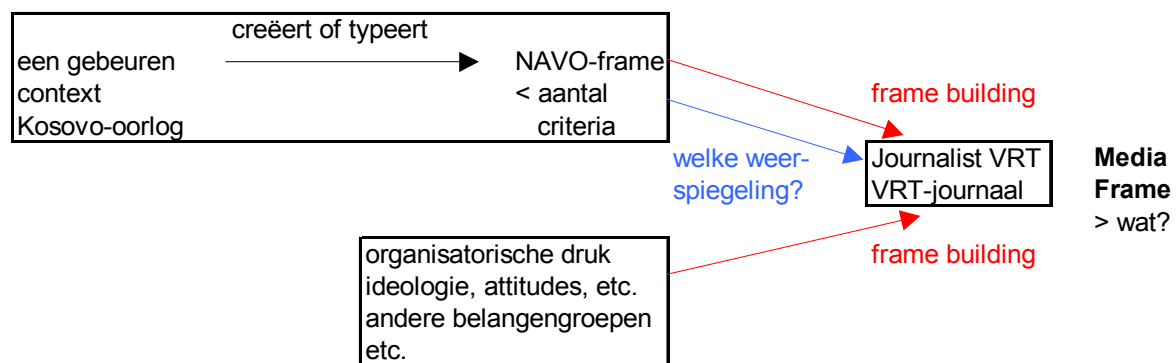
'[...] frames influence opinions by stressing specific values, facts, and other considerations, endowing them with greater apparent relevance to the issue than they might appear to have under an alternative frame.' (Nelson et al., 1997, p. 569)

Individual-level effects of framing focust zich vooral op de inputs en outputs (zie figuur 3.8), de interpretatie die het publiek geeft aan de ontvangen boodschap. Maar volgens Scheufele (1999) ontbreekt het bij heel wat studies die dit onderzoeken om dergelijke processen in verband te brengen met de sleutelvariabelen. Meestal wordt er geen link gelegd tussen het mediaframe en het resultaat op het individuele niveau, het niveau van het publiek. Het blijft vaak beperkt tot het geven van een omschrijving van een mediaframing effect op attitudes, het

gedrag of op de kennis van het publiek maar een verklaring waarom en hoe variabelen met elkaar worden gecombineerd blijft achterwege. Het laatste proces van framing is de link tussen mediaframe en variabelen op het individuele niveau of “*Journalists as audiences*”. Dit gaat na welke effecten er zijn van de audienceframes op de frameopbouw. Journalisten worden, net als de rest van de bevolking, beïnvloed door allerlei soorten frames. Zonder enige reflectie te maken worden frames door andere journalisten of nieuwsmedia overgenomen. Dit zorgt voor een dubbelzinnigheid:

‘Are journalists’ frames of an issue mostly a function of how elites, interest groups, or other sources frame an issue? Or, do journalists themselves interpret issues based on frames conveyed to them by other news sources?’ (Scheufele, 1999, p.117)

Als we nu gebruik maken van het schema opgesteld door Scheufele (1999) en dit toepassen op ons onderzoek, dan komen we tot volgende figuur:



Figuur 3.9: Model framingonderzoek van Scheufele (1999) toegepast voor de weerspiegeling van het NAVO-frame in het VRT-journaal

Het NAVO-frame wordt getypeerd door een aantal kenmerken die eigen zijn aan de context of een gebeuren. Pas wanneer aan een aantal eigenschappen of karakteristieken is voldaan, spreekt men van een NAVO-frame. De manier waarop het NAVO-frame gevormd is en de werking van het NAVO-frame hebben allebei invloed op het werk van de journalist. Daarnaast spelen ook andere factoren, zoals de organisatorische druk, ideologie, attitudes en andere belangengroepen, een rol op het maken van een nieuwsjournaal. Het VRT-journaal bevat dus een mediaframe. In ons onderzoek gingen we na in welke mate het NAVO-frame

(het media-frame dus) zijn weerspiegeling kent in het VRT-journaal (zie de blauwe pijl in figuur 3.9).

3.4.4 Omschrijving van het NAVO-frame

We grijpen even terug naar de definitie die Entman (1993) gaf aan framen. Het proces van framen beschikt volgens Entman (1993) over een viertal functies: het omschrijft een probleem, stelt de oorzaken vast, maakt een oordeel en suggereert mogelijke oplossingen. In ons onderzoek baseren we ons voor de uitwerking van het NAVO-frame hoofdzakelijk op hetgeen de NAVO zelf over de interventie vertelde. De uiteenzetting van Jamie Shea over de media en de Kosovo-oorlog op een studienamiddag, georganiseerd door het Belgisch Defensie Studiecentrum op 16 november 1999, is het uitgangspunt hiervoor. Ook de toespraak van Javier Solana op 23 maart 1999 geeft een samenvatting van de kernpunten van het NAVO-frame. Maar eerst en vooral proberen we aan de hand van de vier functies die Entman (1993) gaf – namelijk het omschrijven van een probleem, het vaststellen van de oorzaken, het maken van een oordeel en het suggereren van mogelijke oplossingen – zelf het NAVO-frame te kaderen.

1. Omschrijving probleem

De NAVO heeft steeds tot doel gehad om een einde te maken aan de humanitaire crisis en het geweld in Kosovo. Door middel van het zoeken naar een politieke oplossing wou men terug een stabiliteit brengen in de regio. Pogingen om een open en onvoorwaardelijke dialoog op gang te brengen tussen de Servische autoriteiten en vertegenwoordigers van het Kosovaarse leiderschap mislukten telkens:

'It became clear that the final diplomatic efforts of Ambassador Holbrooke in Belgrade has not met with success. All efforts to achieve a negotiated political solution to the Kosovo crisis have failed, and no alternative is open but to take military action.' (Solana, 1999a)

2. Vaststellen van de oorzaken

Er situeert zich een conflict tussen de Serviërs en Kosovaren²⁴. De oorzaak van dat conflict heeft vooral met historische elementen te maken.

3. Maken van een oordeel

Volgens Shea waren er twee belangrijke motieven voor het voeren van de oorlog. Een eerste motief, die ook Solana vermeldt, was van politieke aard:

'This military action is intended to support the political aims of the international community. It will be directed towards disrupting the violent attacks being committed by the Serb army and the special police forces, and weakening their ability to cause further humanitarian catastrophes. We wish thereby to support international efforts to secure Yugoslav agreement to an interim political settlement.' (Solana, 1999)

Het tweede motief was van humanitaire aard. De NAVO zou door militair tussenbeide te komen het leven van duizenden vluchtelingen willen redden. De uittocht van Kosovaarse Albanezen, die soms deed terugdenken aan taferelen van de Tweede Wereldoorlog, wekten het medelijden op van de westerse publieke opinie.

4. Suggesteren van oplossingen

Moreel gezien stond de NAVO voor een dilemma. Ze kon niet machteloos blijven toekijken hoe in de achtertuin van Europa een nieuw conflict ontstond. Ingegeven door humanitaire motieven vond ze het haar plicht om tussenbeide te komen. Op 24 maart 1999 gaf secretaris-generaal Solana de opdracht om de federale republiek Joegoslavië te bombarderen:

'Het Bondgenootschap kon zich niet afzijdig houden en toezien terwijl de Joegoslavische regering welbewust zijn afschuwelijke daden tegen de Albanese Kosovaren beging – etnische zuiveringen, massamoorden, het uitroeien van de

²⁴ Wat meer duidelijkheid rond het probleem tussen Serviërs en Kosovaren en de historiek werd in hoofdstuk 2 gegeven.

identiteit van een geheel volk. Deze gruweldaden konden niet onbeantwoord blijven zolang wij de kracht bezaten om te handelen.’ (Solana, 1999b, p.4)

De militaire tussenkomst van de NAVO moet er voor zorgen dat de toekomst na het conflict beter zal zijn, democratischer en vrediger. Door de interventie zou een humanitaire ramp vermeden worden: het geweld tegen de Kosovaren zou nog erger geweest zijn. De interventie zou ervoor zorgen dat de democratische rechten van de Albanese Kosovaren gerespecteerd zouden worden. De stabiliteit in Zuidoost-Europa is een punt dat zeer hoog op de transatlantische agenda staat. Er wordt gestreefd naar een Zuidoost-Europa dat vrij, welvarend, open en economisch geïntegreerd is.

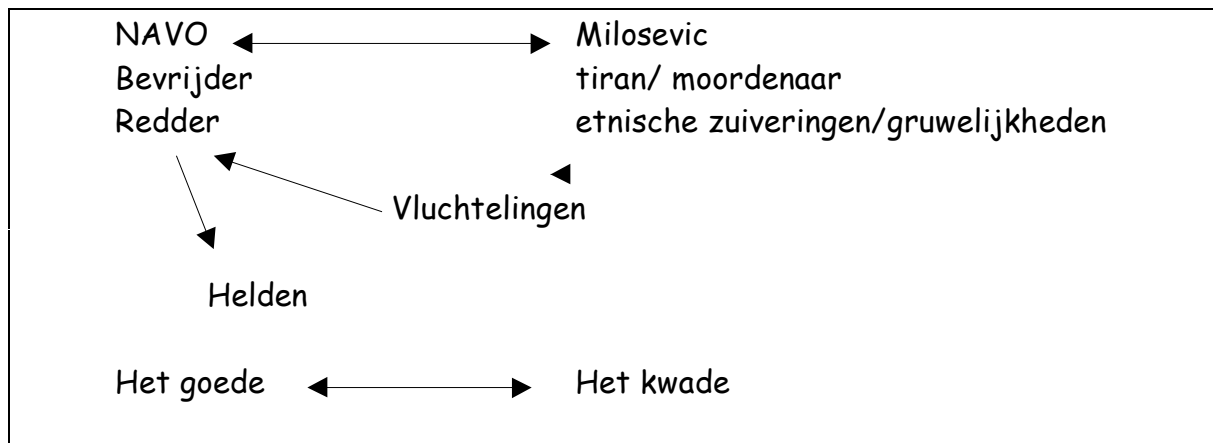
Daarnaast was er nog sprake van een drietal andere motieven die het voeren van de oorlog moesten rechtvaardigen. Het eerste motief was dat de oorlog het allerlaatste middel was om nog tussenbeide te kunnen komen, zowel op politiek als humanitair vlak. Alle middelen om tot een vreedzame oplossing te komen waren uitgeput. Milosevic werd afgeschilderd als onmogelijk, een tiran, de nieuwe Saddam Hoessein. Joegoslavië weigerde ook elke diplomatieke oplossing en voldeed niet aan de VN-resoluties. Een optreden was dus noodzakelijk.

Ten tweede werd de oorlog aanzien als een ‘collective action’: alle NAVO-landen werkten samen voor een goed doel. Er stonden belangrijke politieke paradigma’s op het spel zoals het zelfbeschikkingsrecht van de Albanese Kosovaren, het vrijwaren van de mensenrechten, het oproepen tot etnische tolerantie en de heroïsering van de betrokken NAVO-landen alsook de soldaten van deze landen. Er werd ook gewezen op de steun van de westerse publieke opinie en Servische bronnen werden gediscrediteerd door te wijzen op het propagandistische karakter.

Een derde reden was het onderscheid dat gemaakt werd tussen militaire en burgerdoelwitten. De NAVO streefde ernaar om een propere oorlog te voeren waarin geen enkel burgerslachtoffer zou vallen. Vooral de installaties en de soldaten van de vijand elimineren was hun doel. Daarom werd de oorlog aanzien als een ‘zero casualty videogame’, een virtuele oorlog tegen elektriciteitscentrales, bruggen en wegen, communicatiemiddelen, fabrieken, ...

Aan de economisch-sociale functies en ecologische gevolgen werd niet omgekeken. Hoofdzakelijk de menselijke gevolgen werden getoond, maar deze bleven beperkt tot het tonen van de vele vluchtelingen aan de grensposten met Kosovo.

Op basis van hetgeen aan bod is gekomen kunnen we van het NAVO-frame volgend schema opstellen :



Dit schema is natuurlijk gekleurd en enkel vanuit ons ‘westers’ standpunt bekeken. Als we het kritisch observeren dan zal een Serviër exact het tegengestelde geven. Voor hem is Milosevic dan het goede en de NAVO het kwade. Dit dichotoom denken is een typisch fenomeen binnen de sociologie en de psychologie. Stereotypen en vooroordelen spelen een belangrijke rol in de escalatie van intergroepsconflicten:

‘Tijdens het conflict ziet men de groepsleden van de tegenpartij vaak als “de anderen”. Ze zijn onbekend, vreemd en anders. Bovendien karakteriseert men de tegenpartij vaak op een simplistische, extreme manier en bewaart men zo een psychologisch veilige afstand. De andere wordt als het ware een scherm waarop men zijn ergste angsten kan projecteren.’ (Brehm et al., 1999, p.294)

Dit soort conflicten kent volgens Brehm et al. (1999) een aantal specifieke elementen. Als eerste er het **spiegelbeeld**. Wat wij in de vijand zien, ziet de vijand ook in ons. Ten tweede is er de **dubbele standaard**. Alles wat wij doen is goed, al hetgeen de vijand doet, is fout. En als laatste is er nog sprake van **conflictbestendige attributies**. Men heeft de neiging om alle positieve eigenschappen van de vijand te negeren en steeds het slechtste of het ergste te denken. Die negatieve opvattingen kunnen in het slechtste geval uitmonden in

dehumanisering of de perceptie dat “de andere” niet menselijk is. Denken in termen van dehumanisering kan tot ernstige gevolgen leiden:

‘Dehumanisering is de meest extreme versie van “ons” tegenover “zij”, die leidt tot het wegvallen van alle religieuze en ethische remmingen tegenover het doden van mensen.’ (Brehm et al., 1999, p.295)

Na enkele algemene hoofdstukken rond media en oorlog, de historiek van de Kosovo-oorlog en de NAVO-communicatie zijn we nu aangekomen bij het doel van ons onderzoek: nagaan in welke mate het NAVO-frame terug te vinden is in het VRT-journaal van 1999. In een eerste deel geven we een situering van ons onderzoek: Welke was onze methodologie? Hoe gebeurde onze dataverzameling? Welke waren onze selectiecriteria? Wat was ons onderzoeksopzet? Op welke problemen stoten we? In een tweede deel bespreken we onze bevindingen en de resultaten van ons onderzoek. Hoe was de weerspiegeling van het NAVO-frame op het VRT-journaal? Welke actoren kwamen aan bod? Tenslotte hebben we nog een klein kwalitatief gedeelte. Onze resultaten werden aan enkele VRT-journalisten voorgelegd. Hun commentaren werden samen met een eigen kritische reflectie op ons onderzoek verwerkt.

4.1 Onderzoeksopzet en methodologie

Dit werk is een eerste poging om in Vlaanderen de berichtgeving over de Kosovo-oorlog op televisie te analyseren. Meer specifiek werd het VRT-journaal aan een kritisch onderzoek onderworpen. Niettegenstaande er al heel wat onderzoek is gevoerd over de berichtgeving van de Kosovo-oorlog in kranten, is dit voor televisie heel zelden terug te vinden. De reden waarom tot nu toe weinig televisieonderzoek is gevoerd, heeft ongetwijfeld te maken met het beschikbaar stellen van beeldmateriaal voor wetenschappelijk onderzoek en de problematiek rond auteursrechten. Ook wij hadden te kampen met deze problemen, maar gelukkig was het VRT-archief bereid tot medewerking. De bedoeling van ons onderzoek was nagaan of er daadwerkelijke verschillen waar te nemen zijn tussen krant en televisie voor wat betreft de berichtgeving over de Kosovo-oorlog. Voor velen is een vergelijking maken tussen krant en televisie onmogelijk. Dat is ook zo. Je wordt geconfronteerd met tal van problemen. Bijvoorbeeld hoe vergelijk je de grootte van een artikel (in cm²) met de duur (in seconden) van een reportage? Hoe meet je de impact bij het publiek van een vluchtig medium als televisie, terwijl je een krant meerdere malen kan herlezen? Toch raken we in dit onderzoek enkele punten aan waar vergelijken volgens ons wel mogelijk is. Dat is vooral denkbaar op het gebied van de inhoud van berichtgeving. Een methodologische aanzet voor ons

televisieonderzoek was het krantenonderzoek van De Bens et al. (2003). Hun meetinstrument voor het NAVO-frame namen we in ons onderzoek over.

Voor onze dataverzameling vonden we in het VRT-archief in totaal, wat betreft het jaar 1999²⁵, 1146 items terug die betrekking hadden op Kosovo en ook effectief in het journaal werden uitgezonden. Op basis van de omschrijving van het onderwerp van elk item, gegeven door het VRT-archief zelf, werden deze in navolging van het krantenonderzoek van De Bens et al. (2003) al of niet volgens dezelfde zes topics gecodeerd. Die zes topics waren:

- | | |
|---------------------------------------|--|
| <i>1. het massagraf in Racak</i> | <i>4. de onderhandelingen van Rambouillet</i> |
| <i>2. het uitbreken van de oorlog</i> | <i>5. de eerste dagen van de oorlog</i> |
| <i>3. de 'NAVO-missers'</i> | <i>6. vluchtelingenstroom en de humanitaire acties</i> |

Noodgedwongen maakten we, op basis van deze zes topics, een thematische selectie. In totaal werden slechts drie van deze zes topics volledig geanalyseerd: namelijk de massamoord in Racak, de 'NAVO-missers' en 'de vluchtelingenstromen met de humanitaire acties'²⁶. Het ging hier om 369 journaal-items. Op hun beurt werden deze 369 items nogmaals gecodeerd volgens een eigen codering naar analogie van het Franse onderzoek van Charaudeau (1999). Deze gaat na welke actoren er in beeld waren of aan het woord kwamen tijdens de Bosnische oorlog van 1990 tot en met 1994. Wij hebben deze codering aangepast en voor ons onderzoek bestaat ze uit 11 actoren. Ze werd opnieuw uitgevoerd voor alle 369 items, opnieuw op basis van de omschrijving van het onderwerp gegeven door de VRT zelf:

<i>Gewapend conflict NAVO</i>	<i>Gewapend conflict Servië</i>
<i>Gewapend conflict Kosovaren</i>	<i>Humanitair</i>
<i>Burgers Servië</i>	<i>Burgers Kosovaren</i>
<i>Religie</i>	<i>Belgische politiek</i>
<i>Bemiddeling (KFOR, OVSE, NAVO)</i>	<i>Internationale publieke opinie</i>
<i>Media</i>	

²⁵ Ons onderzoek beperkt zich enkel tot het jaar 1999

²⁶ Het was onmogelijk om alle 1146 items te bekijken. Ons onderzoek bleef daarom beperkt tot een grondige analyse van de 369 geselecteerde items. Omwille van de auteursrechtelijke bescherming van het beeldmateriaal en het grote aantal items kregen we ook niet de toelating van het VRT-beeldarchief deze allemaal te kopiëren. Vandaar blijft onze analyse beperkt tot deze drie topics. De volledige datafile van de bekeken items is terug te vinden in bijlage 2.

Het Frans televisieonderzoek van Charaudeau (1999) gaf ons alvast goede inzichten hoe je televisie in tijden van conflict of oorlog kunt analyseren. Vooral de combinatie van kwantitatief en kwalitatief onderzoek bracht ons op ideeën.

Ons onderzoek gaat na in welke mate de berichtgeving over de Kosovo-oorlog in het VRT-journaal het NAVO-frame al of niet volgde. Om een latere vergelijking tussen de berichtgeving over de Kosovo-oorlog in krant en op televisie mogelijk te maken, hebben we dezelfde omschrijving van het NAVO-frame gebruikt als in het onderzoek van De Bens et al. (2003). Het meetinstrument van het krantenonderzoek was de kapstok van ons onderzoek. Daarom vinden we het heel belangrijk nogmaals de concrete operationalisatie van dit meetinstrument te verduidelijken. In eerste instantie werd het NAVO-frame gedefinieerd²⁷ op basis van zowel de motieven voor de oorlog als de vier criteria voor het rechtvaardigen van de oorlog. De definitie is gebaseerd op de uiteenzetting die Jamie Shea gaf op 16 december 1999 tijdens een studienamiddag georganiseerd door het Belgisch Defensie Studiecentrum. Daarnaast werd er ook een beroep gedaan op de toespraak van Javier Solana op 23 maart 1999, waarin hij de beslissing tot het bombarderen van Joegoslavië bekend maakte. Deze geeft ook een samenvatting weer van de kernpunten van het NAVO-frame:

Motieven voor de oorlog (volgens Jamie Shea)

1. Politieke redenen: stop Milosevic en zijn regime, stop de gruwelijkheden
2. Humanitaire redenen: red mensenlevens

Vier factoren van een te rechtvaardigen oorlog (volgens Jamie Shea)

1. De oorlog is het laatste middel (alle andere middelen voor conflictbeheersing zijn uitgeput, bv. Onderhandelingen, sancties)
2. De oorlog is een 'collective action': we doen dit in een samenwerkingsverband
3. Er is een onderscheid tussen militaire doelwitten en burgerdoelwitten
4. De toekomst na het conflict moet beter zijn, democratischer, vrediger

De codering van de items gebeurde in drie categorieën²⁸: NAVO-frame, neutraal en als laatste categorie kritisch ten opzichte van de NAVO (geen of anti-NAVO-frame). Een item werd als

²⁷ De operationalisatie van het NAVO-frame is gebaseerd op het krantenonderzoek van De Bens et al. (2003) en is terug te vinden in hoofdstuk 3 op p.79

²⁸ Met de omschrijving NAVO-frame willen we geen waardeoordeel uitdrukken. Er werd gezocht enkel op basis van de feiten die in de reportages naar voren komen, met andere woorden we gingen op zoek in welke mate NAVO-elementen werden weerspiegeld.

‘**NAVO-frame**’ gecodeerd wanneer het gebaseerd was op *minstens twee* van de vier hierboven genoemde criteria als rechtvaardiging voor de oorlog. ‘**Neutraal**’ waren de items die nog sterk leunden op NAVO-bronnen, maar dit wel niet meer op een exclusieve manier deden. Bijvoorbeeld wanneer naast NAVO-mensen ook Servische politici in beeld komen en hun zeg kunnen doen. Als laatste werden de items als ‘**Geen NAVO-frame**’ gecodeerd wanneer het frame van de betrokken actoren die in beeld kwamen geen enkele partij bevoordeelde of wanneer er minder dan twee van de vier criteria werden teruggevonden. ‘**Anti-NAVO-frame**’ zijn items die niet in de lijn lagen van de NAVO-strategie of wanneer er een reactie tegen de NAVO terug te vinden was. Deze twee laatste categorieën werden samengenomen omdat ze allebei geen weerspiegeling zijn van het NAVO-frame. Ter verduidelijking geven we zowel van het Anti-NAVO-frame als het Geen NAVO-frame telkens een voorbeeld:

Wanneer een derde partij aan het woord wordt gelaten die niet betrokken is in de oorlog maar haar opinie verkondigt kan dit onder geen of anti-NAVO-frame vallen. Niet de actor is van doorslaggevend belang, wel hetgeen en op welke manier de actor het zegt. Bv. een item waar alleen een reactie van de Ierse regering aan bod komt (geen NAVO-lid), is niet thuis te brengen in het NAVO-frame of niet NAVO-frame. Dit item zal als geen NAVO-frame gecodeerd worden. Maar de reactie van de Chinese regering na het bombardement op de Chinese ambassade in Belgrado zal gecodeerd worden als anti-NAVO-frame. De Chinezen zijn wel onpartijdig, ze zijn een derde niet betrokken partij maar hun reactie is duidelijk anti-NAVO.

De operationalisatie van het NAVO-frame in het krantenonderzoek van De Bens et al. (2003) leek ons wat raadselachtig. Wanneer precies van een NAVO-frame gesproken werd, met andere woorden aan hoeveel factoren voldaan moest zijn, was niet echt helder. Zoals eerder aangegeven besloten wij om bij *minstens twee* van de vier criteria te spreken van een NAVO-frame. De vage omschrijving van de categorieën ‘Neutraal’ en ‘Geen NAVO-discours’ waren volgens ons onvoldoende geoperationaliseerd om precies te weten wat er onder werd verstaan. Verder doken er ook problemen op in verband met het coderen van één item als een volledig NAVO-frame. Hiermee bedoelen we dat de invulling van elk item of artikel niet als een 100% NAVO-frame kan aanzien worden. Wanneer een reportage de codering van NAVO-frame kreeg, geeft dit de indruk alsof de volledige reportage een weerspiegeling inhoudt van dat NAVO-frame. Dat is natuurlijk niet zo. Enige relativisering en nuancering vinden we hier op zijn plaats. Daarom werden in een tweede fase alle NAVO-frame-items aan een verdere analyse onderworpen. Deze items, die dus eerst als NAVO-frame werden

gecodeerd, werden verder geanalyseerd volgens een schaal van 5 punten²⁹. De basis van onze schaal was opnieuw de omschrijving van het NAVO-frame in het krantenonderzoek, namelijk de twee motieven van de oorlog en de vier factoren die de NAVO-actie moesten rechtvaardigen. Beide aspecten waren aangegeven door NAVO-woordvoerder Shea. De criteria werden in vraagvorm gesteld zodat een codering van 0 (niet aanwezig) of 1 (aanwezig) op een vlotte manier kon verlopen. Hieronder geven we een uittreksel van onze

Codering NAVO-Frame: menselijke kant	Codering NAVO-Frame: vluchtelingen	Codering NAVO-Frame: collateral damage	Codering NAVO-Frame: gruweldaden Serviërs	Codering NAVO-Frame: redder
0	0	0	1	0

vijfpuntenschaal:

Voor elk criterium van onze vijfpuntenschaal geven we een concrete omschrijving en operationalisatie. Met andere woorden, wat moet precies verstaan worden onder elke variabele van de vijfpuntenschaal.

- ***Menselijke kant***

Worden de humanitaire acties, menselijke aspecten, elementen van heldhaftigheid van de eigen soldaten gebracht (in interviews, beeld, actoren, voice-over)?

Soldaten van de NAVO die als hulpverlener werken, opbouw van vluchtelingenkampen, interviews met piloten, een andere belichting dan de Servische soldaat, de menselijke kant van de NAVO-soldaat wordt getoond.

- ***Vluchtelingen***

Worden de humanitaire menselijke gevolgen, door de Serviërs veroorzaakt, in beeld, commentaar of in interviews gebracht?

Overspoeling van aandacht via foto's, tekst en beelden van de slachtoffers van de Serviërs, vluchtelingen aan de grensposten in Macedonië en Albanië, beelden van de humanitaire catastrofe.

Hierbij werd ook specifiek gelet op de actoren die in beeld kwamen en aan het woord werden gelaten zoals bijvoorbeeld de slachtoffers, hulpverleners,

²⁹ De volledige datafile is terug te vinden in bijlage 3.

woordvoerders van hulporganisaties, een legerverantwoordelijke over de humanitaire acties,...

- ***Collateral damage***

Is er een vermelding van het aspect: "burgerslachtoffers vermijden – enkel militaire geweld van de vijand uitschakelen" van het NAVO frame (al of niet door nieuwslezer, reporter, of via interview gebracht) aanwezig?

De NAVO doet er alles aan om burgerslachtoffers te vermijden. Het doel is om de vijand zijn 'installaties en soldaten' uit te schakelen.

- ***Gruweldaden Serviërs***

Is er een vermelding van gruweldaden van de Serviërs (etnische zuiveringen, verkrachtingen, massagraven...)?

Er is een verrechtvaardiging van de aanval door de gruweldaden van de Serviërs extra in de verf te zetten: etnische zuiveringen, verkrachtingen, massagraven.

- ***Redder***

Is er een vermelding (in beeld, in commentaar) van de NAVO als redder van de Albanese Kosovaarse vluchtelingen aanwezig?

De NAVO die als dé redder van de Albanese Kosovaarse vluchtelingen instaat voor het vrijwaren van de mensenrechten, fundamentele democratische principes en het zelfbeschikkingsrecht van de Albanese Kosovaren.

Dit is de volledige omschrijving van ons onderzoek en hoe we concreet te werk zijn gegaan. De resultaten van ons onderzoek splitsen we op in een kwantitatief en een klein kwalitatief gedeelte. Met behulp van een kwantitatieve analyse, zowel beschrijvend als analytisch, onderzoeken we de volgende hypothesen:

- (1) De berichtgeving over de Kosovo-oorlog in het VRT-journaal in het jaar 1999 volgde in hoofdzaak het NAVO-frame.

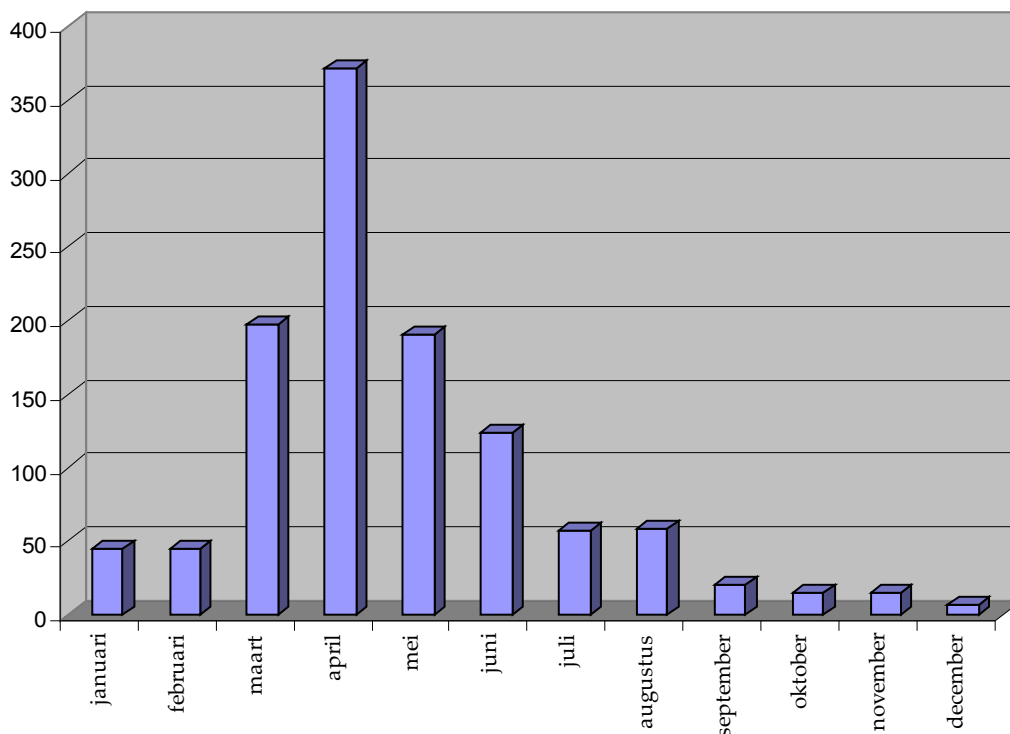
- (2) Naarmate het conflict vorderde, werd de berichtgeving genuanceerder (Shmatikov, 1999, p.53)
- (3) In het VRT-journaal vinden we voornamelijk stereotiepe voorstellingen van de belangrijkste betrokken actoren en gebeurtenissen.

Het kwalitatief gedeelte van ons onderzoek bestond uit de toetsing van onze resultaten met de bevindingen van enkele VRT-journalisten.

4.2 Kwantitatieve ontleding van de Kosovo-berichtgeving

Grafiek 4.1: Aantal items over Kosovo in het VRT-journaal voor 1999

Grafiek 1: Aantal Kosovo-items per maand in het VRT-journaal



De kwantitatieve analyse poogt een antwoord te geven op de eerste hypothese. Grafiek 4.1 toont alvast de verdeling van alle 1146 Kosovo-items van het VRT-journaal over de verschillende maanden. Het valt op dat in de maand april het hoogste aantal items, namelijk 372, werd uitgezonden. Dat is ook niet verwonderlijk. De oorlog is begonnen op 24 maart en in de maand april bereikt het conflict zijn hoogtepunt. De oorlog woedt dan volop. In juni, op het einde van het conflict, zijn er slechts 124 items rond Kosovo uitgezonden, een derde van het aantal in april. Eens een conflict over is, ebt de media-aandacht volledig weg. Maar hier speelden ook nog andere factoren mee. In juni 1999 waren er in ons land federale

verkiezingen en daar aan voorafgaand brak de dioxinecrisis uit. De aandacht voor buitenlands nieuws zakte automatisch weg omdat het binnenlands nieuws veel belangrijker was. Dit vertelde ons ook Stefan Blommaert die toen de verslaggeving verzorgde vanuit Belgrado:

‘Ah ja, kijk dit is het effect van de nakende verkiezingen en van de kippencrisis. Dus je ziet het moment dat de oorlog op het einde komt, waar je toch weer een opstoot zou moeten hebben van belangstelling voor die Kosovo-crisis, of de oorlog tegen de Serviërs. Dat zie je helemaal verdwijnen, door dat er verkiezingen waren toen en door de dioxinecrisis. Dus op het einde van de oorlog heb ik absoluut nog moeite moeten doen om nog stukken te kunnen doorsturen. Er was absoluut geen belangstelling.’
(interview met Stefan Blommaert op 14 mei 2004)

In tabel 4.1 gaan we na op welke bronnen de VRT steunt voor zijn berichtgeving over de Kosovo-oorlog. Elke bron van elk item, dus van alle 1146 reportages, werd in rekening gebracht.

Tabel 4.1: Procentuele verdeling van de bronnen voor de Kosovo-berichtgeving in het VRT-journaal

Bron	VRT-journaal
EVN	51,0 %
EVN + VRT	6,0 %
VRT	30,0 %
Andere	13,0%
N	1146

Het valt onmiddellijk op dat de VRT voor meer dan de helft (57%) een beroep doet op beeldmateriaal dat afkomstig is van de EVN (EuroVision News Exchange). EVN is een onderdeel van EBU (European Broadcasting Union). Het ‘Eurovision’ netwerk, vandaag the News Exchanges, is in 1954 van start gegaan in 8 landen. Pas in 1958 kwamen de eerste experimenten voor nieuwsuitwisselingen en sinds 1961 wordt er éénmaal per dag nieuwsitems uitgewisseld. Jaarlijks wordt er tussen de leden van Eurovision, hoofdzakelijk Europese openbare omroepen, meer dan 30.000 nieuwsitems uitgewisseld. De werking en doelstelling van EVN vinden we terug op hun website:

'Eurovision participants contribute items to the Exchanges on a reciprocal basis, using the Eurovision network for distribution. The Exchanges are organized at regularly-scheduled times, or as required by news developments, and are managed by the Eurovision Operations staff in Geneva. The content of the Eurovision News Exchanges reflects the participants' own national and international news gathering. More than 100 items air daily on the News Exchanges, providing an invaluable supplement to broadcaster's own news production capabilities. Additionally, the News Exchanges offer extensive coverage of live events. The News Exchanges ensure that important news reaches over 350 million viewers.' (www.eurovision.net)

Het achterliggend idee voor de oprichting van EVN was om te zorgen voor sneller en dus actuelere nieuwsbeelden en vooral ook om geringere kosten te hebben voor de kleinere omroeporganisaties. In totaal zijn er bij Eurovision 5 soorten nieuwsuitwisselingen:

<i>News Exchange – EVN :</i>	Breaking international news stories, major events and general interest news items.
<i>Sports News Exchange – EVS:</i>	Extracts from sports events and sports-related news stories such as interviews, portraits and press conferences.
<i>Youth News Exchange – YNE:</i>	News stories of interest to younger viewers and and general news items adapted for a younger audience.
<i>Regional Exchanges :</i>	Stories focusing on specific European regions, including Eastern Europe, the Nordic and Baltic countries and the Mediterranean.
<i>Live Events – CLA :</i>	Scheduled major events and breaking news.

Het lijkt ons interessant te weten waar EVN zijn beeldmateriaal vandaan haalt. Dat is niet alleen afkomstig van de Europese openbare omroepen die lid zijn van EBU, ook persagentschappen leveren beelden. Volgens Cohen et al. (1996) is ongeveer de helft van al het beeldmateriaal afkomstig van persagentschappen als Reuters Television, World Television News (WTN), CBS International en Associated Press Television. Daarnaast zijn er ook enkele 'associate members'. Dat zijn landen (o.a. Verenigde Staten, Japan, Brazilië, Zuid-Afrika,...) waar Eurovision een akkoord mee heeft voor de uitwisseling van beelden. We wijzen erop

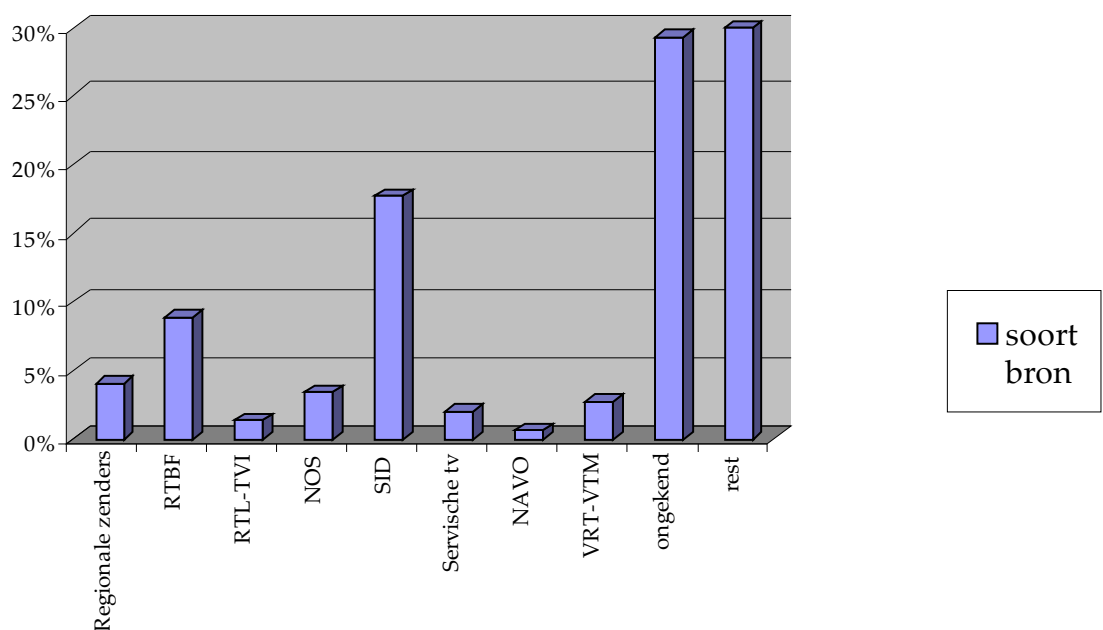
waakzaam te zijn vanwaar EBU zijn bronnenmateriaal haalt. Je zou wel eens de verkeerde indruk kunnen krijgen dat zij enkel op Europese bronnen steunt, terwijl dit zeker niet zo is. Er is duidelijk een grote dominantie aanwezig van de Amerikaanse persagentschappen.

Uit tabel 4.1 zien we dat de VRT er toch nog in slaagde om voor 30% van de gebruikte bronnen zelf in te staan. Deze bronnen waren hoofdzakelijk eigen journalisten op het terrein. Die journalisten zaten zowat overal verspreid:

Rudi Vranckx:	grensstreken van Albanië en Macedonië (FYROM)
Carl Voet:	Albanië
Stefan Blommaert:	Servië en Kosovo
Tim Pauwels:	Macedonië (FYROM)
Jan Balliauw:	NAVO-hoofdkwartier in Brussel

De VRT hecht blijkbaar als kleine omroep veel belang aan eigen nieuwsgaring. De bedoeling van eigen journalisten ter plaatse is om vooral op zoek te gaan naar andere nieuwsfeiten dan deze die de grote persagentschappen en EVN aanreiken. De VRT vond een duidelijk tekort aan bepaalde berichten om haar eigen uniek *VRT-journaal* te kunnen maken. Daarvoor deed ze een beroep op andere bronnen. De procentuele verdeling daarvan zien we in grafiek 4.2.

Procentuele verdeling van de broncategorie "Andere"



Grafiek 4.2: Procentuele verdeling van de broncategorie ‘Andere’

We willen er wel nog eens op wijzen dat het hier dus een verdere analyse betreft van de oorspronkelijke 13% zoals in tabel 4.1 is aangegeven. Welke bronnen heeft de VRT naast EVN en haar eigen materiaal verder nog gebruikt? Daarin zien we dat het overgrote deel van de gekende bronnen afkomstig is van SID. SID is een beeldagentschap van het Belgische leger. Deze beelden tonen overwegend de Belgische militairen in Amendola (Italië) en de luchtmachtbasis van de NAVO-gevechtsvliegtuigen (waaronder Belgische F-16's) bij het vertrek voor luchtaanvallen op Joegoslavië. Maar wat onmiddellijk in het oog springt, is dat de VRT geen extra beroep deed op de internationale persagentschappen. Ze vertrouwt erop dat haar alles aangereikt wordt via de beelduitwisselingen van EVN aangezien die op haar beurt al een beroep deed op de internationale persagentschappen. Er werd alleen een extra beroep gedaan op de Waalse omroepen, de Nederlandse en Servische omroep. In tegenstelling tot eerder onderzoek, blijkt dat voor de Vlaamse openbare omroep Wallonië niet echt buitenland is. Op het vlak van de internationale verslaggeving wordt er met de Waalse collega's samengewerkt. Bij het zoeken naar de exacte bron van het beeldmateriaal stellen we vast dat een kleine 30% ongekend is. Dit is natuurlijk een bijkomend probleem bij televisieonderzoek. Een groot deel van de bronnen van het beeldmateriaal is ongekend. Onder de categorie “rest” vallen de bronnen die heel sporadisch gebruikt werden (zoals bijvoorbeeld Deutsche Welle of een video van de BBC) alsook reportages waarvan met geen echte zekerheid kan gezegd worden welke bron er gebruikt werd.

4.3 Is er sprake van een NAVO-frame in het VRT-journaal?

Uit tabel 4.2 blijkt dat 38 % van de uitgezonden items in het VRT-journaal van 1999 inhoudelijk een weergave zijn van het NAVO-frame. Dat betekent dat er in deze reportages een overzicht aanwezig is van NAVO-elementen, maar het exacte percentage is niet te zeggen. Dit komt later aan bod in onze vijfpuntenschaal. 18 % van de items werd gecodeerd als neutrale berichten. In deze berichtgeving is nog steeds een NAVO-frame aanwezig maar ze is niet meer exclusief. Andere partijen, hoofdzakelijk de Serviërs, worden ook aan het woord gelaten. Tenslotte wordt in 35 % van de reportages het NAVO-frame niet of in kleine mate gevolgd. In deze berichten is er een meer kritische kijk terug te vinden. Aan 9 % van de berichten kon geen codering worden gegeven omdat het item niet was opgenomen op band of niet werd teruggevonden.

Tabel 4.2: Procentuele verdeling van het soort frame in het VRT-journaal van 1999

Frame	Percentage
NAVO – frame	38,0 %
Neutraal	18,0 %
Geen of Anti – NAVO – frame	35,0 %
Geen codering	9,0 %
N (aantal items)	369

Niet alleen de hoeveelheid van het soort item is interessant om na te gaan, bij televisie kunnen we ook de duur van de drie soorten frames onderzoeken. Daarbij kwamen we voor elk soort frame tot volgend gemiddeld resultaat:

Tabel 4.3: Gemiddelde tijdsduur van de verschillende Kosovo-reportages in het VRT-journaal van 1999 volgens frame

Frame	tijd	gemiddelde tijds- duur reportage
NAVO-frame	4u08min33sec	1min45sec
Neutraal	1u53min41sec	1min45sec
anti of geen NAVO-frame	3u22min46sec	1min36sec
Totale tijdsduur	9u15min00sec	

Maar zoals eerder aangegeven, is dit slechts een eerste codering. Het percentage waarvan het NAVO-frame **expliciet** naar voren komt, laat ons zeggen de ‘hardcore’ elementen van de NAVO, vinden we terug in tabel 4.4. Daar is elk item, dat bij de eerste codering als NAVO-frame werd gecodeerd, onderworpen aan een tweede codering volgens onze vijfpuntenschaal. Zoals eerder beschreven in het stuk over onze methodologie en onderzoeksopzet, was dit de tweede fase in ons onderzoek. Uit deze tabel blijkt dat in elk item slechts een gemiddelde van 46% expliciet van het NAVO-frame naar voren komt in de reportages. En dat is meteen een veel genuanceerder resultaat dan bij de eerste codering.

Tabel 4.4: Procentuele verdeling van het NAVO-frame in het VRT-journaal van 1999 volgens de vijfpuntenschaal

Score op vijf	Percentage
1	15,0 %
2	47,0 %
3	34,0 %
1	3,0 %
2	1,0%
N (aantal items)	120

$$\chi = 2,28 \text{ of } 46\%$$

Om op wetenschappelijke basis later in dit onderzoek een vergelijking te kunnen maken met het krantenonderzoek in de Vlaamse dagbladers van De Bens et al. (2003) geven we ook de procentuele verdeling van het soort frame weer dat zich beperkt tot de maanden maart, april, mei en juni. De Bens et al. (2003) beperkten hun analyse van de kranten immers tot deze vier maanden. Grote verschillen tussen deze vier maanden en het volledige jaar 1999 zijn er wat betreft ons televisieonderzoek niet.

Tabel 4.5: Procentuele verdeling van het soort frame in het VRT-journaal tijdens de maanden maart, april, mei en juni 1999

Frame	VRT-journaal
NAVO – frame	39,7 %
Neutraal	17,6 %
Geen of Anti – NAVO – frame	33,6 %
Geen codering	9,1 %
N	330

Vooraf het lage percentage aan neutrale berichtgeving roept vragen op. Uit deze analyse blijkt duidelijk dat de VRT een strategie van zwart-wit-berichtgeving hanteert. In een reportage komt meestal één van de strijdende partijen naar voor, ofwel de NAVO ofwel een andere partij. Het principe van woord-wederwoord in eenzelfde reportage wordt blijkbaar aan de kant

geschoven. Toch bevat de berichtgeving van het *VRT-journaal* overwegend elementen die wijzen op een weerspiegeling van het NAVO-frame. Maar tegelijk kunnen we niet ontkennen dat er ook een hoog percentage van reportages waar te nemen is waar kritische bedenkingen naar voren komen. De kijker krijgt voor de volledige periode van de Kosovo-oorlog uiteindelijk een min of meer evenwichtige of ‘neutrale’ berichtgeving. Dit roept bij ons vragen op. Wanneer een kijker niet de mogelijkheid heeft om elke dag naar het *Journaal* te kijken, dan krijgt hij of zij ongetwijfeld een vertekend beeld over de Kosovo-oorlog. Volgens ons is het ook dat dat in de praktijk gebeurt.

4.4 Het kwalitatief aspect: een stereotiepe voorstelling van de verschillende actoren?

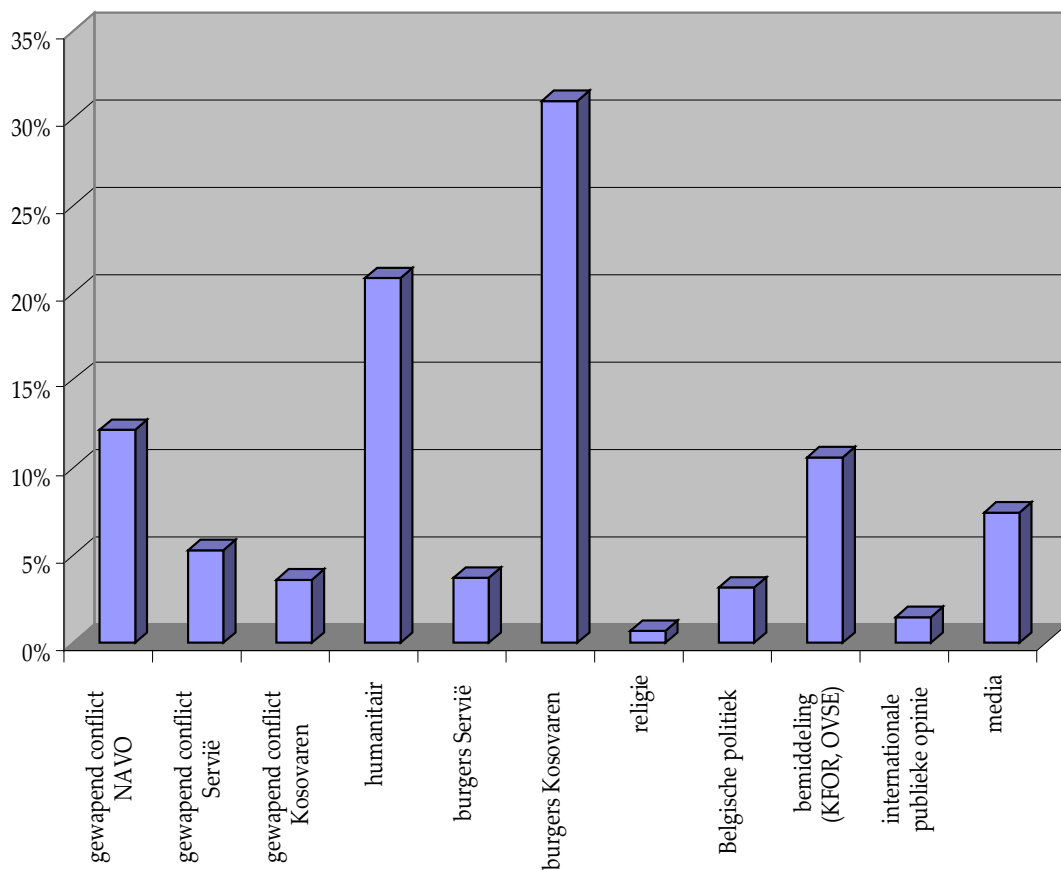
In het kwalitatieve deel gaan we o.a. op zoek naar wie er zoal als actor in de reportages op het VRT-journaal aan bod komt. We kijken of er een verband bestaat tussen het soort actor en het soort frame dat naar voren komt in de reportage. Maar eerst en vooral werden de 369 geselecteerde nieuwsitems gecodeerd volgens actor. Op basis van de omschrijving van het onderwerp door de VRT zelf gegeven, werd het item gecodeerd. Het is best mogelijk dat meerdere actoren in één en dezelfde reportage te zien zijn. Zoals eerder al aangegeven bestaat de typologie naar actor uit 11 categorieën. Deze categorieën zijn opgesteld gedeeltelijk naar analogie van het Frans onderzoek van Charaudeau et al. (2001). Hun onderzoek spitste zich vooral toe op de nieuwsberichtgeving op de Franse televisie naar aanleiding van de crisis in Bosnië. Maar nu worden ze toegepast op de Kosovo-oorlog. Onze 11 categorieën van actoren zijn de volgende³⁰:

<i>Gewapend conflict NAVO</i>	<i>Gewapend conflict Servië</i>
<i>Gewapend conflict Kosovaren</i>	<i>Humanitair</i>
<i>Burgers Servië</i>	<i>Burgers Kosovaren</i>
<i>Religie</i>	<i>Belgische politiek</i>
<i>Bemiddeling (KFOR, OVSE, NAVO)</i>	<i>Internationale publieke opinie</i>
<i>Media</i>	

³⁰ Een concrete operationalisatie van de 11 soorten actoren is bijgevoegd in bijlage.

In Grafiek 4.3 zien we de procentuele verdeling van de geselecteerde items. Het valt ons onmiddellijk op dat heel veel aandacht uitgaat naar de Kosovaarse vluchtelingen en het humanitaire aspect, respectievelijk 31 % en 21 %. Het is vooral emotionele verslaggeving die de bovenhand haalt. Verder komt de NAVO ook goed aan zijn trekken. 12 % van de items toont de NAVO als militair bondgenootschap terwijl in 11 % de NAVO geassocieerd wordt als ‘bemiddelaar’ in het conflict. De NAVO zelf speelde geen enkele rol als bemiddelaar in het vredesproces van Rambouillet. Dit was vooral de taak van de Contactgroep, maar de NAVO was wel de stok achter de deur om te kunnen dreigen met militair geweld. De Serviërs daarentegen, zowel burgers als militairen, worden relatief weinig in beeld gebracht.

Procentuele verdeling van de Kosovo-items in het VRT-journaal volgens actor



Grafiek 4.3: Procentuele verdeling van het soort actor

Het wordt pas interessant als we op zoek gaan naar verbanden. Is er een verband te vinden tussen de verschillende actoren en de soorten drie soorten frames? Wat gebeurt er met onze

NAVO-vijfpuntenschaal als we ook daar kijken naar het soort actor? Met behulp van het statistisch programma SPSS gingen we op zoek naar eventuele verbanden.

In een eerste fase onderzochten we het statistisch verband tussen het soort frame (NAVO / neutraal / anti of geen NAVO) en het soort actor (11 categorieën: zie vroeger voor de concrete uitwerking). Deze analyse heeft dus betrekking op al onze gecodeerde items, 369 in het totaal. We toetsen de nulhypothese die ons zegt dat er geen verband is tussen het soort frame en het soort actor. Uit de berekening van de Chi²-toets (zie Output 4.1) blijkt dat we te maken hebben met een significant verschil. Met andere woorden er bestaat wel degelijk een verschil tussen het soort frame en het soort actor. De nulhypothese kunnen we verwerpen.

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	125,206 ^a	20	,000
Likelihood Ratio	139,952	20	,000
Linear-by-Linear Association	14,730	1	,000
N of Valid Cases	813		

a. 5 cells (15,2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,53.

Output 4.1: Chi-kwadraat toets voor het verband tussen het soort frame en het soort actor

De Chi-kwadraattoets vertelt ons niet hoe of waar precies het soort frame verschilt met het soort actor. Dit vinden we wel terug in Output 4.2. Daarin komen de percentages van het soort frame met elke actor aan bod.

ACTOR * FRAME Crosstabulation

% of Total		FRAME			Total
		NAVO-frame	neutraal	anti of geen NAVO-frame	
ACTOR	gewapend conflict NAVO	7,9%	3,2%	,9%	11,9%
	gewapend conflict Serviërs	3,9%	1,1%	,2%	5,3%
	gewapend conflict Kosovaren	3,1%	,5%	,1%	3,7%
	humanitair	5,5%	4,8%	10,5%	20,8%
	burgers Servië	2,1%	,7%	,7%	3,6%
	burgers Kosovaren	13,3%	6,4%	11,6%	31,2%
	religie	,6%	,1%	,1%	,9%
	Belgische politiek	1,4%	,4%	1,4%	3,1%
	bemiddeling	5,0%	3,4%	1,8%	10,3%
	internationale publieke opinie	,4%	,1%	1,0%	1,5%
	media	3,4%	1,1%	3,2%	7,7%
Total		46,6%	21,9%	31,5%	100,0%

Output 4.2: kruistabel in percentages tussen het soort frame en het soort actor

Uit onze analyse blijkt dat samen met het NAVO-frame een hoog percentage Kosovaarse burgers en gewapend conflict NAVO voorkomt. De conclusie die we hieruit kunnen trekken is dat de NAVO vooral met haar eigen mensen als soldaat in beeld komt al of niet in combinatie met de Kosovaarse burgers. De aspecten humanitair en bemiddeling mogen we ook niet over het hoofd zien. Dit toont meer de menselijke kant van het bondgenootschap. Toch moeten we opmerken dat de bemiddeling hoofdzakelijk voorafgaand aan het conflict gebeurde³¹. Bij de tegenpool van de NAVO, het anti-NAVO-frame of geen NAVO-frame, valt het op dat de klemtoon komt te liggen op het humanitaire aspect en opnieuw bij de Kosovaarse burgers. Bij het humanitaire element zien we dat vooral vluchtelingenorganisaties, woordvoerders van de Verenigde Naties of de OVSE in beeld komen. Alle andere actoren zijn verwaarloosbaar en verdwijnen op de achtergrond. Tenslotte hebben we de neutrale codering. Opnieuw krijgen hier zowel de Kosovaarse burgers als het humanitair aspect de meeste aandacht. We kunnen stellen dat de Kosovaarse burgers, ongeacht het gebruikte frame, dominant aanwezig waren op het scherm.

³¹ Hierbij ligt het zwaartepunt vooral bij de vredesonderhandelingen van Rambouillet in Parijs.

In een tweede fase zochten we een verband tussen het soort frame en de tijdsduur van elke reportage. De nulhypothese die we hier formuleerden luidde als volgt: er is geen verschil tussen de duur van een reportage en het soort frame. Op basis van opnieuw een χ^2 -toets (zie Output 4.3) moet deze stelling opnieuw ontkracht worden.

Output 4.3: χ^2 -toets tussen het soort frame en de tijdsduur

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	455,915 ^a	378	,004
Likelihood Ratio	440,969	378	,014
Linear-by-Linear Association	,045	1	,833
N of Valid Cases	369		

a. 508 cells (100,0%) have expected count less than 5.
The minimum expected count is ,09.

Wat we uit output 4.3 kunnen afleiden is dat er wel degelijk een afhankelijkheid bestaat tussen de duur van de reportage en onder welk soort frame de reportage valt, hoewel het significantieniveau van 0,05 bijna gehaald wordt.

Als we kijken specifiek naar de reportages die gecodeerd werden als NAVO-frame, kunnen we daar van een verband spreken tussen de duur van de reportage en de score die dezelfde reportage haalt op onze vijfpuntenschaal? Met andere woorden, onze nulhypothese hier is dat er geen verschil is tussen de duur van een “NAVO-frame reportage” en de score ervan op onze vijfpuntenschaal. Deze resultaten zijn te zien in output 4.4.

Group Statistics

	DUUR	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
SCHAAL	>= 0:01:45,00	67	2,4179	,8006	9,780E-02
	< 0:01:45,00	53	2,1132	,7509	,1031

Output 4.4: t-toets tussen de tijdsduur en de score op vijfpuntenschaal van een ‘NAVO-frame reportage’

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
SCHAAL	Equal variances assumed	1,375	,243	2,128	118	,035	,3047	,1432	2,110E-02	,5883
	Equal variances not assumed			2,144	114,571	,034	,3047	,1421	2,314E-02	,5863

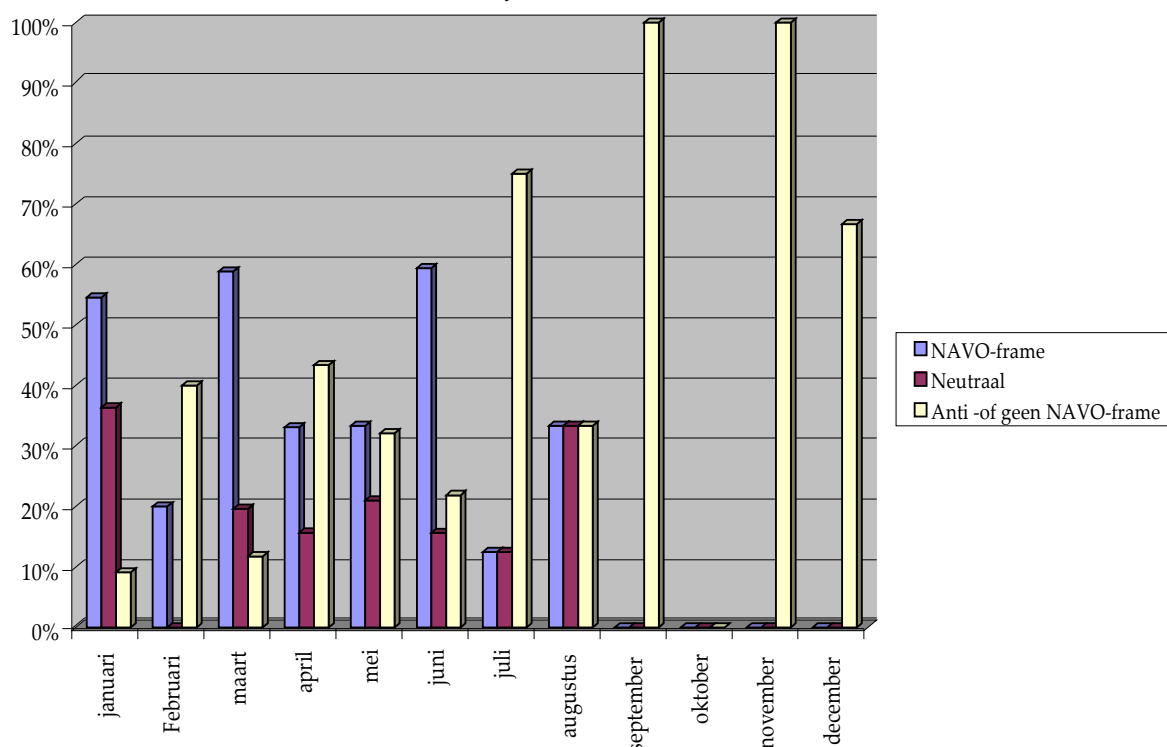
Opnieuw moeten we onze nulhypothese verwerpen en concluderen dat er een verschil bestaat tussen de score op onze vijfpuntenschaal en de duur van de “NAVO-frame reportage”. Met andere woorden, de duur van een reportage heeft invloed op het aandeel van NAVO-elementen die in de reportage naar voren komen. Dit lijkt ons logisch. Hoe langer een “NAVO-frame-reportage” duurt, hoe groter de kans is dat je er meer NAVO-elementen in zult terug te vinden.

4.5 Krijgen we een genuanceerder beeld naarmate het conflict vordert?

Als we kijken naar de evolutie van de berichtgeving over de Kosovo-oorlog in het VRT-journaal, valt onmiddellijk het grote aandeel van NAVO-frame in de beginmaanden van het conflict op. De hoogste piek situeert zich in de maand maart. Logisch, want dan begint de NAVO met zijn bombardementen. Een ander opvallend hoogtepunt is in juni gesitueerd³². Dat is meteen ook het einde van het conflict. Maar nu stuurt de NAVO de KFOR-vredesmacht naar het gebied. In het *Journaal* hecht men opnieuw veel aandacht aan de NAVO. Nu komen de militairen vooral als ordehandhavers in beeld. Naarmate het conflict vordert daalt het aandeel anti – of geen NAVO-frame om dan vanaf juli terug met hoge pieken te scoren. Het percentage neutrale berichtgeving is in januari nog hoog, maar tijdens het conflict blijft ze schommelen rond de 15 % à 20 %.

³² Toch was er in juni minder aandacht voor Kosovo. Zoals voorheen al opgemerkt speelden ook andere factoren (vooral op binnenlands vlak) hier ook mee zoals de federale verkiezingen en de dioxinecrisis.

Procentuele verdeling van de evolutie van het soort frame in het VRT-journaal (1999)



Grafiek 4.4: Procentuele verdeling van de evolutie van de frames in het VRT-journaal

Of we echter kunnen spreken van een genuanceerder beeld naarmate het conflict vordert, is moeilijk te zeggen. Wat wel vast te stellen is, zijn twee hoge pieken van het NAVO-frame in maart en juni. Maart is het begin van de NAVO-bombardementen terwijl in juni het conflict op zijn einde loopt. Een ander typisch fenomeen bij oorlogssituaties is het wegebben van de aandacht (zie ook grafiek 4.1). Vanaf juli zien we dat zich een daling inzet wat betreft het aantal items. Opmerkelijk zien we dat alleen nog het anti of geen NAVO-frame aan bod komt. Dit houdt in dat meer blunders en stommiteiten van de NAVO naar boven komen.

4.6 Reactie van de VRT-nieuwsdienst

Onze bevindingen en resultaten worden pas heel interessant wanneer we deze kunnen toetsen met de praktijk. Meestal is het in de praktijk wel wat anders. Hiervoor contacteerden we enkele journalisten die de berichtgeving over het Kosovo-conflict voor de VRT hebben verzorgd. De vragenlijst die aan elke journalist werd voorgelegd is terug te vinden in bijlage 5. De volgende journalisten konden we strikken voor een gesprek: Rudi Vranckx, Jan Balliauw, Carl Voet en Stefan Blommaert. Tim Pauwels beantwoordde ons via mail enkele vragen³³. Deze vijf journalisten zaten zowat overal in of buiten het gebied Kosovo verspreid. We geven een kort overzicht van hun werkterrein:

Rudi Vranckx:	grensstreken van Albanië en Macedonië (FYROM)
Carl Voet:	Albanië
Stefan Blommaert:	Servië en Kosovo
Tim Pauwels:	Macedonië (FYROM)
Jan Balliauw:	NAVO-hoofdkwartier in Brussel

Ze wisten ons een aantal interessante zaken te vertellen die je in de literatuur niet zo vlug aantreft. Bijvoorbeeld de problematiek rond de neutrale of objectieve berichtgeving. Hoe gaan zij daar precies mee om? Als openbare omroep heeft de VRT de taak om bij alles objectief en neutraal te zijn. Maar is zoiets in de praktijk wel altijd haalbaar?

‘Moet alles per definitie neutraal zijn? Voor mij niet. Objectiviteit is iets dat je altijd betracht, alle gegevens die je hebt proberen mee te geven. Maar je kan niet op elk moment een volledig uitgebalanceerd beeld ophangen. Je moet wel zoveel mogelijk aspecten aanbrengen. Dat de NAVO de ene dag een bericht zegt en de volgende dag blijkt dat het niet klopt, ik bedoel dat kan eh. Dan zeg jij, ja ik heb dat gemist, ik keek geen tv die dag. Laat ons dan maar hopen dat je de krant leest zeker die dag waarin het ook staat of iets dergelijks.’ (Interview Carl Voet, 5 mei 2004)

Balliauw daarentegen houdt er een wat andere visie op na. Objectiviteit betekent voor hem dat je enkel kijkt naar de feiten. Als journalist mag je geen visie of waardeoordeel hebben.

³³ Met Rudi Vranckx was een uitgebreid gesprek niet mogelijk. Door omstandigheden moest hij terug vertrekken naar Irak, vandaar dat een papieren versie van het gesprek niet mogelijk was. Zijn bevindingen zijn gebaseerd op enerzijds het korte gesprek dat we met hem hadden en zijn recent boek *‘Van het front geen nieuws. Herinneringen aan de oorlogen in het Midden – Oosten’* (2003). De volledige getranscribeerde interviews van de andere journalisten zijn als bijlage bijgevoegd.

'Ik heb geen visie. Als ik dat zou hebben dan zou ik fout zijn. Ik mag geen enkel standpunt innemen, trouwens ik vind dat geen enkele journalist dat mag doen. Je mag je nooit laten verblinden door uw eigen overtuiging. Wij moeten altijd blijven kijken naar de feiten, zeker wij, om die feiten mee te geven aan ons publiek. En dan moeten zij daar maar de conclusies uit trekken. En je kunt eventueel commentaar geven als het gebaseerd is op feiten.' (interview Jan Balliauw op 5 mei 2004)

In ons onderzoek kwamen we tot een laag resultaat voor wat betreft het aandeel neutrale berichtgeving. Wat we hieruit afleiden is dat het eerder moeilijk is om beide standpunten in één reportage naar voren te laten komen. Wat vonden de journalisten zelf van dit resultaat? Balliauw is het hier duidelijk niet mee eens. Volgens hem is het perfect mogelijk dat je beide standpunten in een zelfde reportage aan bod kan laten komen. Hoewel, hij heeft het toch moeilijk om alles te bekijken vanop het niveau van reportage. Je moet alles in zijn geheel bekijken, op een hoger niveau, bijvoorbeeld per dag.

'Natuurlijk het is soms zo dat je... maar dat is gewoon kwestie van hoe groot een verhaal is. Als er op een bepaald moment in zo'n actie, in die bombardementen, als er een groot verhaal bijvoorbeeld die Chinese ambassade die gebombardeerd werd. Dan maak je daar niet één verhaal over waarin de NAVO aan bod komt, de Serviërs en de Chinezen. Je maakt daar geen mix van, je deelt dat wat op. Je zegt dan van Jan, jij trekt naar de NAVO en ga eens horen wat ze daar zeggen. Stefan, in Belgrado, probeer daar wat beelden te maken en probeer via de telefoon te vertellen wat de Serviërs ervan vinden. Iemand anders zorgt voor de internationale reacties, een stuk met EVN-materiaal, dus je moet dat naast elkaar leggen.' (interview Jan Balliauw op 5 mei 2004)

Op de argumenten die Jan Balliauw ons aanbrengt, hebben we ook enkele opmerkingen. Ondanks zijn kritiek voor het niveau van reportage, gingen we na hoe het zat per dag. Uit onze resultaten komen we tot eenzelfde uitkomst (zie Output 4.5). Wat betreft de Chi-kwadraattoets zien we een significant verschil tussen het soort frame van de reportage en de verschillende dagen. Dit betekent dat op sommige dagen meer NAVO-elementen werden gegeven dan op andere dagen.

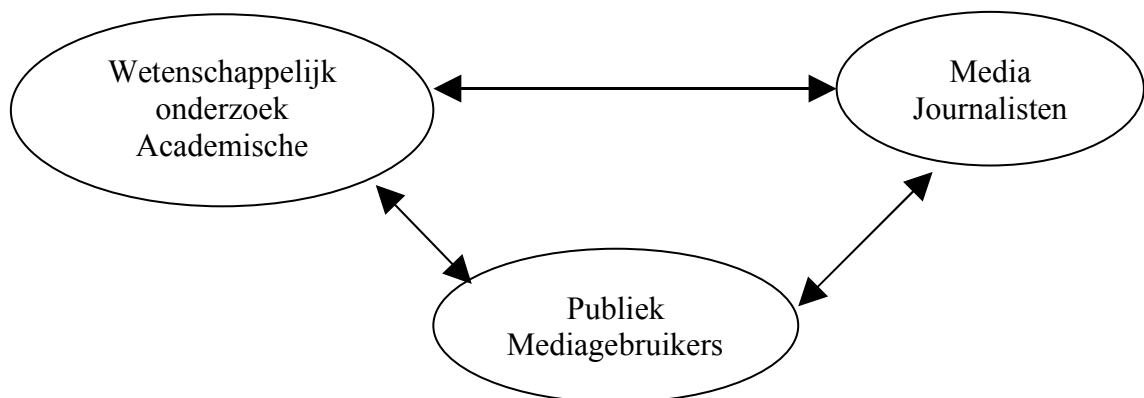
Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	272,635 ^a	222	,012
Likelihood Ratio	305,556	222	,000
Linear-by-Linear Association	9,261	1	,002
N of Valid Cases	335		

a. 336 cells (100,0%) have expected count less than 5.
The minimum expected count is ,19.

Output 4.5: Chi-kwadraat toets tussen het soort frame en dag

Wat vaak gebeurt, is dat een kijker niet over de mogelijkheid beschikt om alle dagen het nieuws te zien. Laat staan dat hij alle nieuwsuitzendingen van een zelfde dag volgt. De kans is groot dat hij vaak alleen maar kijkt naar het 19u – journaal. Hoewel per dag misschien, alle nieuwsuitzendingen in acht genomen, een evenwichtig ‘neutraal’ beeld wordt gegeven, ervaart de kijker dit niet zo. Hij pikt maar enkele dingen mee en vormt er zijn eigen beeld van. Dit zorgt ervoor dat de kijker er uiteindelijk verkeerde indrukken kan op na houden. We stellen gewoon vast dat er een spanningsveld bestaat tussen drie grote actoren of elementen: namelijk het wetenschappelijk onderzoek (Hoe zou de verslaggeving moeten zijn?), de media (Hoe is de verslaggeving? Hoe gebeurt de verslaggeving in de praktijk?) en het publiek (Hoe ervaren we de verslaggeving?).



Figuur 4.1: Spanningsveld tussen de academische wereld, de media en het publiek

Dit beaamen ook Carl Voet en Stefan Blommaert. Voor hen is dit nu eenmaal de manier waarop mensen informatie tot zich nemen. Alles is afhankelijk van het medium zelf.

'Dat is perfect mogelijk. Net zoals je één keer per week de krant leest en je leest niet alles en je botst toevallig op een NAVO-artikel, dat is ook de manier waarop mensen informatie tot zich nemen natuurlijk eh. Dat is een werkelijkheid. Je kan niet verwachten dat elk nummer genuanceerd is in alle geledingen. Bijvoorbeeld als Jamie Shea iets zegt, dan wil ik dat ook wel weten en zien, maar dat is nu eenmaal de manier waarop je een medium gebruikt. Je kijkt vijf minuten en je bent terug weg. De volgende keer kijk je niet en bots je toevallig twee keer op Jamie Shea, ik bedoel... De receptie daarvan is natuurlijk nog wat anders. Als je bijvoorbeeld anti-NAVO gezind bent en dan heb je ook de neiging om te zeggen eh, dat werkt ook weer in twee richtingen.' (interview met Carl Voet op 5 mei 2004)

'Ja, dat heb je in alle situaties. Ik bedoel als je kijkt de dag dat die foto's van Irak opdoken, dan krijg je het idee van het is daar complete chaos en de Amerikanen zijn het compleet aan het verknoeien. Terwijl als je kijkt de dag dat Saddam wordt opgepakt, ja, dan is het natuurlijk victorie voor de Amerikanen.' (interview met Stefan Blommaert op 14 mei 2004)

Wat vonden ze dan van de andere resultaten van ons onderzoek? Houden ze er dezelfde indruk op na wat betreft de percentages voor onze driedeling? Eerst en vooral is er terechte kritiek op ons meetinstrument. De indeling is soms nogal arbitrair en af en toe stuiten we zelf op moeilijkheden. Zo heeft Balliauw problemen voor wat je precies verstaat onder het NAVO-frame. In beperkte mate horen daar de vluchtelingen bij. Aan de ene kant omdat de NAVO inderdaad haar actie als een humanitaire tussenkomst liet uitschijnen, ze wou die Kosovaren helpen. Maar anderzijds duurde de luchtoorlog veel te lang. Er kwam niet echt schot in de zaak en op den duur speelden de beelden van de vele vluchtelingenstromen in het nadeel van de NAVO. In plaats van een humanitaire catastrofe te vermijden had de NAVO ervoor gezorgd dat er een ontstond.

'Wat hier speelt is, denk ik... de vluchtelingen heb je al ingedeeld bij pro-NAVO. Nu ja, de vluchtelingen waren er wel. Ik bedoel dat was een gegeven, vandaar ook dat was iets dat je zag. Dus, dat was een enorm nieuwsfeit op dat moment. Ook beeldmatig was dat een enorm nieuwsfeit. Je kon dat filmen en allemaal en er was enorme chaos. Dus natuurlijk is daar heel veel aandacht aan besteed. Nu, je kunt dat ook anders zeggen. Je kunt zeggen van dat is misschien anti-NAVO want het is door

die NAVO-bombardementen dat dat gebeurd is. Die vluchtelingenkampen waren niet klaar, men had daar niet over nagedacht dat dat zou gebeuren. Men was totaal verrast dat dat zo snel ging zijn. De NAVO heeft wel gezegd van, maar dat was het enige beeld dat ze hadden, van kijk naar die vluchtelingenkampen, dat bewijst dat de Serviërs fout bezig zijn. Er zijn ook mensen die gezegd hebben van, vluchtelingenkampen ja, maar ze waren niet klaar, dat is een humanitaire crisis. Allé, waar is de NAVO met het vermijden van de humanitaire crisis, nu hebben we er een.’ (interview met Jan Balliauw op 5 mei 2004)

Deze kritiek van Balliauw op ons meetinstrument lijkt ons heel terecht. Ons meetinstrument was hetzelfde zoals het in het krantenonderzoek van De Bens et al. (2003) werd gebruikt. De grootste moeilijkheid bestaat er in een ideaal meetinstrument te ontwikkelen, maar wat is ideaal? Als we terug kijken naar onze analyses (zie output 4.5), dan viel het ons al op dat het gebruik van beelden met Kosovaarse vluchtelingen niet een monopolie was van de NAVO. Ook in de beide andere frames kwamen geregeld de vluchtelingen aan bod. We kunnen ons inderdaad afvragen of de actor vluchtelingen wel degelijk een onderdeel vormt van het NAVO-frame. Op basis van deze resultaten vindt Jan Balliauw dat de VRT gefaald heeft. Hoewel Stefan Blommaert is eerder van mening dat met deze resultaten de VRT eerder heel objectief was.

‘We zijn precies wel objectief hé (lacht). Het was niet cynisch bedoeld. We lijken echt wel objectief. Als je kijkt NAVO-frame 38%, geen of anti 35%. Het verbaast mij. Ik dacht dat er nog meer het NAVO-standpunt zou zijn. Omdat zij natuurlijk, ja, het was hun oorlog en zij kwamen met alle mogelijke standpunten naar buiten, terwijl het aan Servische kant veel minder was.’ (interview met Stefan Blommaert op 14 mei 2004)

‘Als dit het resultaat zou zijn zoals we bericht hebben over de Kosovo-oorlog dan hebben we gefaald. Slechts 18% is neutraal. Eigenlijk zou het 100% neutraal moeten zijn.’ (interview met Jan Balliauw op 5 mei 2004)

Output 4.6: kruistabel in percentages tussen het soort frame en het soort actor

ACTOR * FRAME Crosstabulation

% of Total		FRAME			Total
		NAVO-frame	neutraal	anti of geen NAVO-frame	
ACTOR	gewapend conflict NAVO	7,9%	3,2%	,9%	11,9%
	gewapend conflict Serviërs	3,9%	1,1%	,2%	5,3%
	gewapend conflict Kosovaren	3,1%	,5%	,1%	3,7%
	humanitair	5,5%	4,8%	10,5%	20,8%
	burgers Servië	2,1%	,7%	,7%	3,6%
	burgers Kosovaren	13,3%	6,4%	11,6%	31,2%
	religie	,6%	,1%	,1%	,9%
	Belgische politiek	1,4%	,4%	1,4%	3,1%
	bemiddeling	5,0%	3,4%	1,8%	10,3%
	internationale publieke opinie	,4%	,1%	1,0%	1,5%
	media	3,4%	1,1%	3,2%	7,7%
Total		46,6%	21,9%	31,5%	100,0%

Andere verhalen van de journalisten verschaften ons meer inzichten over hoe de situatie er ter plaatse was. In tegenstelling tot vroegere oorlogservaringen, zoals in Irak en dergelijke, vond Rudi Vranckx dat in Kosovo een grote vrijheid voor de journalist was. Dit ervoeren ook Tim Pauwels en Carl Voet, hoewel beide vooral aan de grenzen verslag uitbrachten. Problemen rond censuur hebben ze niet ondervonden, op één uitzondering van Carl Voet na:

‘Ik heb bij mijn weten toen tijdens die maand maar een keer problemen gehad met dingen, namelijk UÇK-soldaten die Albanië binnenkwamen die wij filmden. Daar hebben ze wel problemen om gemaakt. Niet de autoriteiten, want in Albanië zijn er eigenlijk geen autoriteiten. Dus enkel die soldaten, maar voor de rest kon je tamelijk vrij werken in Albanië. Tot en met de grensovergangen. Je kon op de grens zelf filmen. Het was wel een beetje chaotisch.’ (interview Carl Voet op 5 mei 2004)

Stefan Blommaert daarentegen, die werkzaam was in Servië, had wel veel te maken met censuur. Elke reportage die hij maakte, werd onderworpen aan censuur vooraleer hij het kon doorsturen naar de redactie in Brussel.

'Voor elke reportage die je als buitenlands journalist maakte moest je een toestemming hebben. Dat noemde het geel papier. Het was ook letterlijk een geel papier dat je moest invullen elke ochtend. Elke ochtend, wanneer je verslag wou doen vanop één of andere plek dan moest je naar de persdienst van het leger gaan, je geel papier invullen met je aanvraag en een uur, soms twee uur later kreeg je antwoord van dat mag je doen of dat mag je niet doen. Meestal was het antwoord dat mag je niet doen. En dan kreeg je meteen een alternatief: je mag daar draaien op dat kruispunt, in de winkelwandelstraat in het centrum van Belgrado. (lacht) Maar eens je reportage af was dan moest je ook nog eens de censuur passeren. Want elk beeld dat werd doorgestraald vanuit Belgrado werd gecontroleerd. Dus je moest die cassette gaan afgeven en vijf minuten, tien minuten, een uur later kreeg je die terug al dan niet met gewiste beelden.' (interview met Stefan Blommaert op 14 mei 2004)

Eén van de weinige alternatieven die aan buitenlandse journalisten werd aangeboden waren begeleide groepsreizen. Individueel gaan filmen werd heel zelden toegelaten. Hoewel, Stefan Blommaert kende heel wat geluk. Hij ontmoette een Fransman die in Belgrado tot in de hoogste regionen enige politieke macht had. Dankzij hem kon hij toch individueel gaan filmen zelfs tot in Kosovo, weliswaar onder Servische begeleiding. Tot zijn eigen verbazing werden zijn reportages plots niet meer gecensureerd.

'En via die figuur zijn wij uiteindelijk naar Kosovo kunnen gaan en ook naar alle mogelijke andere steden en gebieden in Servië zonder dat geel papier, zonder die toestemming. [...] Terwijl mijn reportages die ik in Kosovo heb gemaakt, met dus die begeleider, tot mijn grote verbazing is daar niets uit gewist. Dat is gewoon de censuur gepasseerd. [En] daar stonden dus ook brandende Albanese huizen... zaten in die reportage. Dingen die niet zo fraai waren voor de Serviërs. Maar goed, dat passeerde.' (interview met Stefan Blommaert op 14 mei 2004)

Maar niet alles was koek en ei. In Belgrado werd hij zelfs door een woedende menigte aangevallen³⁴. Prompt werd hij Servië buiten gezet. Enkele dagen later was hij al terug werkzaam in het gebied.

³⁴ In het citaat geven we enkel een korte versie van de feiten weer. Voor het volledige en meer gedetailleerde gesprek verwijzen we naar de getranscribeerde versie in bijlage 5.

'Ik geloof dat het 3 april was, heeft de NAVO voor het eerste doelwitten in Belgrado zelf gebombardeerd. En wij gingen daar dus 's morgens vroeg naartoe. Wel zonder geel papier, want wij hadden geen tijd. Op een bepaald moment wordt er achter ons geroepen. Een andere politieman die naar ons kwam en zei je moet daar weggaan. Dus wij gaan achteruit, vijftig meter achteruit, maar we filmen verder. Die politieman komt opnieuw naar ons, begint ons uit te maken, en op dat ogenblik door het geharrewar beginnen gewone burgers die staan te kijken zich er ook in te mengen en beginnen tegen ons te roepen. Bon, er vliegen wat stenen over ons hoofd, flessen en op den duur is de situatie zodanig dat wij voelen dat we weg moeten. Dus wij lopen weg, weg van dat gebouw. We worden achtervolgd en ze blijven met stenen gooien. Ik word samen met mijn tolk omsingeld, ze beginnen op ons te slaan, te roepen. Mijn tas is daar gestolen, enfin... op een bepaald ogenblik worden wij uit dat groepje gesleurd door een klein ventje, die zich voorstelt als politieman in burger. Die probeert wat de gemoederen te bedaren maar dat lukt niet echt en uiteindelijk heeft hij ons meegesleurd naar het politiekantoor. Uiteindelijk hebben we daar een paar uur in de gevangenis gezeten en uiteindelijk vrij gelaten. Ook mijn tolk, die bedreigd is geweest met weet ik wat omdat hij meehuilde met de vijand. We kregen ons paspoort terug met een stempeltje in van geannuleerd. Hups, binnen 24 uur het land uit. Wij zijn dan moeten weggaan met onze gepantserde wagen. Door de dorpen want de autostrade naar de grens die was afgesloten door vliegtuigen. Er stonden gevechtsvliegtuigen geparkeerd onder de bruggen en de autostrade.' (interview met Stefan Blommaert op 14 mei 2004)

Korte tijd daarna kreeg Stefan Blommaert opnieuw een visum en kon opnieuw verslag uitbrengen voor de VRT. Tot het einde van de oorlog is hij er gebleven.

4.7 Enkele bedenkingen en een kritische reflectie op ons eigen onderzoek

Als slot voor ons onderzoek stellen we onszelf nog enkele cruciale vragen of geven we enkele bedenkingen mee. Zoals voorheen al opgemerkt, vonden we de kritiek die Jan Balliauw ons gaf, in zeker opzicht terecht. Vooral op de indeling van het meetinstrument en de concrete operationalisatie zijn we het met hem eens. Het zien van vluchtelingen in beeld betekent niet dat je ze automatisch kunt coderen als NAVO-frame. Toch waren de vluchtelingen precies een argument van de NAVO om tussenbeide te komen.

Een andere vraag die we ons stellen is eerder een algemene beschouwing en heeft te maken met manipulatie³⁵. Wij, burgers, worden gemanipuleerd³⁶ door “een macht” die bestaat uit verschillende componenten. Daartoe behoren o.a. de regering, de staat, de openbare macht, de media, belangengroepen... Ook de televisie maakt daar deel van uit. Het is bekend dat twee mechanismen, namelijk de marktlogica en het democratische principe, televisie ertoe verplicht om zich naar zoveel mogelijk mensen te richten. Dat zien we ook bij de VRT in haar beheersovereenkomst met de Vlaamse overheid. Zij moet een bepaald kijkcijfer halen met haar programma's. Dit impliceert ook dat ze een zeker doelpubliek moet bereiken. Daardoor creëert ze voor haarzelf een zekere betekenis, we mogen zelfs spreken van een eigen ideologie. Daar komen we later op terug. Wat het publiek daar dan zelf over vindt is een groot vraagteken. De impact die “machten” kunnen hebben op de kijker zijn we in ons onderzoek niet nagegaan. We vragen ons af of er wel degelijk systematisch onderzoek bestaat over wat de kijker ziet, waarneemt, herinnert, begrijpt en verstaat. We zijn er van overtuigd dat er hoe dan ook een impact is. Opnieuw baseren we ons op het boeiend onderzoek van Charaudeau (2001)³⁷ het stelt kan deze impact als een tweeledige hypothese aanzien worden:

‘Celle de l’influence progressive que l’information télévisée (avec d’autres médias) a pu avoir sur les gouvernements occidentaux pour provoquer une intervention humanitaire, par la mise en scène d’un discours de dramatisation et d’interpellation; celle de l’influence, par anticipation, qu’elle a pu avoir sur l’opinion publique, par un discours justifiant la nécessité d’une intervention armée, lors du conflit au Kosovo.’
(Charaudeau, 2001, p.149)

Het medium televisie moet eigenlijk enerzijds een evenwicht zoeken tussen beide discours omwille van de objectiviteit en de neutraliteit, anderzijds stimuleert ze in zekere zin dramatisering maar tegelijkertijd ook vormt ze een hinderpaal voor een al te sterke dramatiek.

Wat we nu kunnen zeggen uit onze studie is dat de openbare omroep VRT, voor wat betreft haar verslaggeving over de Kosovo-oorlog van 1999, de kant koos voor de Kosovaarse vluchtelingen en slachtoffers. Maar hieruit kun je niet zeggen dat deze televisie op een

³⁵ Deze vraag betekent niet dat ze daarom fout of juist moet zijn.

³⁶ Hier vellen we geen waardeoordeel over. We zeggen niet of deze manipulatie als goed of slecht moet worden bekeken. We stellen gewoon vast dat er een manipulatie is.

³⁷ Zijn bevindingen kwamen eerder al ter sprake in hoofdstuk 1, p.36

expliciete manier pro-Servisch, pro-NAVO of pro-Kosovaars was. Neen, we stellen gewoon vast dat ze zichzelf identificeerde met een slachtofferrol zonder daarvoor partij te kiezen. Dit vertelde ook Stefan Blommaert tijdens ons gesprek:

'Om bij Bosnië te blijven, de slachtoffers bij de Serviërs, die kwamen nauwelijks aan bod. Bijvoorbeeld in verband met Srebrenica, ik ben daar in 1992 geweest, en op het ogenblik dat de enclave volledig omsingeld was en dat er dus dagelijks slachtoffers vielen bij de moslims in Srebrenica. Maar toen werd ik langs de andere kant, enfin we konden daar twee kanten belichten, bij de Serviërs werden wij meegetrokken naar een dorp dat constant beschoten werd vanuit het moslimgebied en waar dus ook dagelijks onschuldige slachtoffers vielen. Maar als je op dat ogenblik zo'n reportage brengt, en we hebben die gebracht, kijken ze hier in België van, waar heeft die het nu over? Dat is ook realiteit. En op bepaalde momenten vallen er evenveel slachtoffers onder de Servische bevolking dan onder de moslimbevolking maar dat past dan niet in het algemeen kader van je hebt de goede en je hebt de slechten. Maar ik vind het zeker de taak van een journalist, zeker als je de kans hebt om ter plekke te gaan, om ook dat soort dingen te brengen. En niet alleen mainstream berichtgeving die iedereen geeft te doen.' (interview met Stefan Blommaert op 14 mei 2004)

Was dit conflict een uitzondering in vergelijking met vroegere conflicten of oorlogen, of is het eerder een algemeen gegeven dat media zich met de slachtoffers identificeren? Om daarop een deftig antwoord te formuleren moeten we eerst alles in een ruimte situeren alsook in een historische context. Kijken we naar het verleden van Europa, dan zien we een afwisseling van conflicten: de beide wereldoorlogen, de dekoloniseringsoorlogen, de Koude Oorlog,... het zijn hier vooral conflicten tussen staten. Dit soort van conflicten eindigt bij het vallen van de Berlijnse Muur. Maar sindsdien kennen we vooral intrastatelijke conflicten. Het conflict speelt zich af binnen de grenzen van een natie. Het voorbeeld bij uitstek is Joegoslavië. Bij elk conflict hebben media nood aan scenario's om de verslaggeving erover te kunnen verzorgen. Het vergemakkelijkt alvast de manier om de berichtgeving te verzorgen, zowel voor de media zelf als voor het uitleggen en de duiding naar de kijkers toe. Dit beaamt ook Charaudeau (2001):

'Il faut des causes (une seule si possible), car c'est le meilleur moyen pour un groupe de s'appropriier un événement, et à chaque cause faire correspondre des effets ; il faut personnifier la cause pour faire apparaître un coupable; il faut prendre le parti des

victimes qui ont toujours raison et il faut faire appel à un sauveur.' (Charaudeau, 2001, p.153)

Wanneer media niet in staat zijn om een scenario voor zich uit te zoeken, dan verschuilen ze zich achter metaforen of verkondigen ze een discours waarbij ze hun onmacht verantwoorden. Dan zien we berichten als: “Er zijn geen eenvoudige oplossingen”; “De situatie is niet eenvoudig”; “Men begrijpt het niet”. Zoiets was het geval voor de Bosnische oorlog in 1992. Media grijpen nu eenmaal vlug naar het emotionele. Wat gebeurt er dan met het medelijden, de beschuldigingen en de angst? Allemaal ingrediënten om een verhaal te dramatiseren en een blijvende interesse van de kijker te behouden. De betrokkenheid van de kijker blijft meestal afstandelijk. Alles speelt zich af op zijn televisie. In de verslaggeving van een conflictsituatie of oorlog ziet de kijker nauwelijks beelden van de agressor. Dit was niet zo tijdens de Golfoorlog, Saddam Hoessein zag je amper in beeld, en ook niet tijdens de Kosovo-oorlog met Milosevic. Pas na de ontdekking van het massagraf in Racak schoot de westerse publieke opinie wakker. Telkens na een gruwelijke daad met veel slachtoffers (een drama) lijkt het wel alsof de internationale gemeenschap dan een reden heeft om in te grijpen. Zeker beelden op televisie van het drama versterken deze argumentatie. Maar contradictorisch genoeg in Kosovo zorgde het ingrijpen van de NAVO voor nieuwe slachtoffers, namelijk de Serviërs. Hoewel televisie de interventie rechtvaardigde, er werd een “propere oorlog” gevoerd, kwam de klemtoon te liggen op het emotionele, de Kosovaarse vluchtelingen, en een antipathie voor Milosevic. De media gingen niet echt op zoek naar de politieke onderliggende redenen van het conflict. Ze spitste zich vooral op de slechtheid van één persoon. Dit is niet onmiddellijk een uitzondering, maar eerder een tendens. Misschien ook een ideologie voor de media? Charaudeau (2001) vindt alvast van wel. Deze manier van aanpakken creëert hierdoor een nieuwe soort ideologie voor de media:

'Sacraliser la compassion et laisser espérer la réparation du mal grâce à l'intervention d'un héros super-puissant.' (Charaudeau, 2001, p.154)

Het lijkt ons interessant wat dieper in te gaan op die discussie. Hoe komt het dat televisie vaak de kant kiest van de onderdrukte, van de slachtoffers? Wij denken, net als in de lijn van Charaudeau, dat media heel gevoelig zijn voor een bepaald denkbeeld, namelijk dat van de rechtmatigheid, de oprechtheid of de authenticiteit. Er is iets misgelopen waarbij het publiek het recht heeft dit te weten. Dus als televisie moeten we dit tonen. Op basis van enkele

universele waarden poogt televisie duidelijkheid en klaarheid te brengen in het conflict. Onmiddellijk probeert ze de verantwoordelijke(n) te zoeken die de onrechtmatige daad heeft of hebben begaan. Bijvoorbeeld voor de crisis in ex-Joegoslavië waren het vooral de Kroaten die het initiatief namen om zich af te scheuren. Door later te focussen op vooral de Bosnische slachtoffers viel ze terug in haar eigen val. Ze veranderde van standpunt wat betreft de rechtmatigheid van de partijen. Het was vooral door toedoen van de Bosnische regering dat er sympathie voor de moslims werd opgewekt. Stefan Blommaert, die toen ook verslag uitbracht, vertelt wat hij toen meemaakte:

'Die enige die dat goed begrepen hebben hoe belangrijk de media zijn, dat waren de moslims in Sarajevo. De officiële regering eigenlijk in Bosnië, die hebben de media altijd alle faciliteiten gegeven. De media verbleven in Sarajevo, enz. terwijl de Servische machthebbers in de andere gebieden van Bosnië, dus de Republika Serpska, die hebben de media altijd tegengewerkt. Maar dat heeft ook tegen hun gewerkt, want de sympathie ging uit naar de moslims, of de bevolking in Sarajevo die gebombardeerd en bestookt werd door de Serviërs, terwijl er voor de Servische acties absoluut geen sympathie was, hoewel de Servische bevolking ook aangevallen werd door de moslims en de Kroaten. Maar daar werd veel minder aandacht aan besteed ook omdat er geen journalisten werden toegelaten in die gebieden.' (interview met Stefan Blommaert op 14 mei 2004)

Hieruit blijkt dat de televisie met een eigen contradictie zit voor de verslaggeving van buitenlandse conflicten: enerzijds de wettigheid op basis van het recht (Kroaten hebben het recht zich af te scheiden), anderzijds de slachtoffers die hun bestaansrecht opeisen. Dit alles noemt Charaudeau (2001) als volgt:

'Voilà ce que l'on appelle un traitement de l'information a-historique, dont la préoccupation essentielle est de coller aux imaginaires sociaux qui semblent être dominants à un moment donné, dans une société donnée.' (Charaudeau, 2001, p.155)

De moeilijkheid bij televisie is om geen vergissingen te geven over het dominante gedachtegoed alsook dat er grote aandacht uitgaat naar de historische achtergrond van een conflict. Eigenlijk moet er een soort van "sociale spiegel" geconstrueerd worden. Daarmee

bedoelen we een wisselwerking tussen enerzijds diegene die werkzaam zijn in de media, de journalisten, en alle geledingen van de maatschappij.

'Il est vrai cependant que cette opinion publique est le plus souvent mise en position d'avoir à apprécier plutôt que d'avoir à opiner, car la plupart de ces imaginaires sont construits sur une base d'affect collectif.' (Charaudeau, 2001, p.155)

Tenslotte moet aan het medium televisie ook een niet al te grote manipulatiemacht worden toegekend. Ongetwijfeld reiken ze enkele denkkaders aan en spelen ze in op de kijkers³⁸. Het is misschien verstandelijker te stellen dat televisie de macht heeft om te alarmeren dan een echte manipulatiekracht.

³⁸ In hoofdstuk 1 werd de problematiek van de werking van televisie in oorlogstijd al aangehaald (zie p.36)

HOOFDSTUK 5: VERGELIJKING TUSSEN DE BERICHTGEVING OVER DE KOSOVO-OORLOG IN DE VLAAMSE DAGBLADPERS EN OP HET VRT – JOURNAAL

Het leek ons interessant na te gaan of er enig verschil te vinden was in de aanwezigheid van het NAVO-frame afhankelijk van het soort medium. Zoals eerder al aangegeven is ons televisieonderzoek eerder exploratief, maar onderzoek in de Vlaamse kranten bestond al. Hoewel het heel moeilijk is om een krant met een journaal te vergelijken, is dit met ons onderzoek in beperkte mate mogelijk. Voor de invulling van het NAVO-frame hebben we dezelfde operationalisatie overgenomen als dat van het onderzoek van De Bens et al. (2003). Op die manier kunnen we het NAVO-frame voor de maanden maart, april, mei en juni zowel in de krant als op het televisiejournaal vergelijken. Het krantenonderzoek onderzocht via een kwantitatieve analyse de aanwezigheid van het NAVO-frame: 4 maanden, 1564 artikels en drie Vlaamse kranten: namelijk De Standaard, De Morgen en Het Laatste Nieuws.

Tabel 5.1: Procentuele verdeling van het soort frame in De Morgen, De Standaard, Het Laatste Nieuws (De Bens et al., 2003, p.151) en in het VRT-journaal

Frame	De Morgen	De Standaard	Het Laatste Nieuws	VRT-journaal ³⁹
NAVO – frame	43,4 %	31,9 %	72,1 %	40,0 %
Neutraal	36,2 %	34,5 %	17,0 %	18,0%
Geen NAVO				
– frame	20,4 %	33,6 %	11,0 %	34,0%
Geen codering	0 %	0 %	0 %	9 %
N	622	643	283	330

In tabel 5.1 zien we de verschillen tussen de kranten en het VRT-journaal. De Morgen geeft in 43,4 % van zijn artikels inhoudelijk het NAVO-frame weer. In deze berichten is er een sterke exclusieve aandacht voor dat NAVO-frame. 36,2 % van de artikels werd als neutraal gecodeerd. In deze reportages is er wel nog een sterke dominantie van het NAVO-frame aanwezig maar niet meer op een exclusieve manier. Slechts in 20,4 % van de artikels is er sprake van een zwakke dominantie en geringe exclusiviteit omdat een breed scala van partijen

³⁹ De items die geen codering kregen daarvan was er die dag geen opname of was de band verdwenen. Er werd ook rekening gehouden met slechts de vier maanden maart, april, mei en juni om een vergelijking met het krantenonderzoek mogelijk te maken. Dit zorgt voor een totaal van 330 items.

aan bod komt. Bij De Standaard valt een meer gelijkmatige verdeling op. Elk soort frame is ongeveer evenredig vertegenwoordigd. Het Laatste Nieuws daarentegen brengt hoofdzakelijk artikels met een exclusieve aandacht voor het NAVO-frame. Maar liefst 72,1 % van de artikels is gebaseerd op het NAVO-frame. Slechts 11 % van de berichten krijgt een genuanceerde tint waar meerdere partijen aan het woord worden gelaten. De Bens et al. (2003) concluderen op basis van hun resultaten dat de berichtgeving in de Vlaamse dagbladers hoofdzakelijk het NAVO-frame volgde. Het NAVO-frame is sterker aanwezig in Het Laatste Nieuws dan in de kwaliteitskranten. Opmerkelijk is dat De Morgen met 43,4 % hoger scoort in vergelijking met De Standaard. Als we ons onderzoek van het VRT-journaal erbij betrekken en vergelijken met de kwaliteitskranten zien we enkele opvallende verschillen. In vergelijking met De Morgen scoort *het Journaal* even hoog wat betreft berichtgeving waar het NAVO-frame exclusief dominant is. Opvallend is wel dat *het Journaal* met 34 % hoger scoort dan De Morgen als het gaat over meer kritische berichtgeving waar geen NAVO-frame in terug te vinden is. Hier leunt *het Journaal* al dichter aan bij De Standaard waar 33,6 % van de artikels gecodeerd werden als geen NAVO-frame. We kunnen concluderen dat het *VRT-journaal* een combinatie is van de kritische berichtgeving van De Standaard en van de NAVO-frame getinte artikels van De Morgen. Zoals in het vorige hoofdstuk⁴⁰ is dit nogmaals een bevestiging dat de VRT in zijn nieuws de strategie van een zwart-wit berichtgeving hanteert.

Maar ons onderzoek hebben we zelf kritisch geanalyseerd. Een driedeling tussen NAVO-frame, neutraal en geen NAVO-frame vonden we wat te algemeen. Het komt over alsof een reportage die de codering NAVO-frame meekreeg een volledige weerspiegeling was van hetgeen de NAVO ons vertelde. Natuurlijk is dit maar voor een stuk juist. Daarom stelden we nog een extra onderzoek in, enkel voor de reportages die de codering NAVO-frame meekregen. Onze vijfpuntenschaal⁴¹ geeft alvast een genuanceerder beeld van de representatie van het NAVO-frame op het VRT-journaal. We geven kort nog even de resultaten mee:

Tabel 5.2: Procentuele verdeling van het NAVO-frame in het VRT-journaal van 1999

⁴⁰ Zie ook 4.3 *Is er sprake van een NAVO-frame in het VRT-journaal?*

⁴¹ De concrete operationalisatie kwam vroeger al aan bod, zie p.88.

volgens de vijfpuntenschaal

Score op vijf	Percentage
1	15,0 %
2	47,0 %
3	34,0 %
3	3,0 %
4	1,0%
N (aantal items)	120

$$\chi = 2,28 \text{ of } 46\%$$

Uit onze vijfpuntenschaal blijkt dat er toch nog een gemiddelde van 46% pure NAVO-propaganda terug te vinden is in alle items die als NAVO-frame gecodeerd werden. Het zou interessant geweest zijn om op dit vlak een vergelijking te kunnen maken met de Vlaamse kranten. Dan pas zou er al of niet een overeenkomst kunnen worden gevonden voor wat betreft het NAVO-frame.

Jammer genoeg focust het krantenonderzoek van De Bens et al. (2003) zich vooral op het kwantitatieve gedeelte. Het geven van cijfers op zich vertelt ons eigenlijk weinig. De achterliggende verklaring wordt af en toe wat verwaarloosd. Er werd ook geen onderzoek verricht op systematische basis naar het soort actoren die in de artikels aan bod kwamen. Het beperkt zich alleen tot het geven van enkele voorbeelden. Dit is voor ons geen goede wetenschappelijk basis om ons onderzoek naar actor hiermee te vergelijken. Bij gebrek aan een goed meetinstrument zijn volgens ons de uitspraken rond de stereotiepe voorstelling van actoren toch gewaagd. Hier houdt ook de vergelijking tussen krant en televisie op.

Na het onderzoek van De Bens et al. (2003) in enkele Vlaamse kranten en ons televisieonderzoek van de VRT vonden we het interessant na te gaan tot welke resultaten buitenlands onderzoek kwam. Specifiek gingen we op zoek naar televisieonderzoek. Wat ons al onmiddellijk opviel was het geringe aantal studies rond televisie en de Kosovo-oorlog. De hoofdreden is ongetwijfeld de beschikbaarheid van het beeldmateriaal en de problemen rond auteursrechten. Ook wij werden geconfronteerd met dit probleem. Maar na lang aandringen bij het VRT-archief waren ze bereid tot medewerking en kregen we de toestemming om een selectie van het beeldmateriaal te kopiëren en te analyseren. Tijdens onze zoektocht vonden we slechts een paar televisieonderzoeken: een Brits onderzoek van Riegert (2003), een Grieks televisieonderzoek van Kondopoulou (2002), een CNN-onderzoek van Thussu (2000), een Italiaans onderzoek van Pozzato (2000) en een Noors onderzoek van Midteide & Grønli (2000). Wegens het taalprobleem (Noors en Italiaans) waren de onderzoeken van Midteide & Grønli (2000) en Pozzato (2000) niet bruikbaar. Op de andere onderzoeken gaan we wat dieper in en kijken hoe zij hun televisieonderzoek hebben aangepakt, welke hun methodologie was, en tot welke conclusies ze kwamen. Uiteindelijk vergelijken we hun resultaten met deze van ons onderzoek.

Griekse media: anti-NAVO en gekant tegen de bombardementen

Het onderzoek van Kondopoulou (2002) ging op zoek naar hoe de Griekse media (zowel krant als televisie) de berichtgeving verzorgden over het Kosovo-conflict. Wij beperken ons tot het televisieonderzoek. In tegenstelling tot andere NAVO-landen uitte de Griekse televisie duidelijk haar ongenoegen tegenover de NAVO-aanvallen. Ondanks dat Griekenland lid is van de NAVO, kwam vooral één partij aan bod, namelijk de Serviërs. De Griekse televisie belichtte hoofdzakelijk één kant van het conflict met vooral nadruk op Serviërs. Ze nam het op voor de slachtoffers van de NAVO-actie:

'TV treatment was generally regarded as expressing unanimous denunciation of NATO tactics. The persistence of television coverage offering a quite one-sided depiction of the events, giving special emphasis to Serb casualties.' (Kondopoulou, 2002, p.4)

Daarnaast speelde ook de strijd om de kijkcijfers een rol. Een van de gebruikte tactieken was het uitzenden van *breaking-news bulletins*.

'There was an ongoing preoccupation with visual teasers/trailers announcing "dramatic" footage and "documents" that "proved" NATO "atrocities".'
(Kondopoulou, 2002, p.4)

Opmerkelijk was wel dat de verschillende televisiestations daar niet anders over dachten. Ze gebruikten allemaal gelijkaardige methoden en technieken om dezelfde inhoud aan hun publiek te geven. Er is wel een verschil vastgesteld tussen private en publieke omroepen. De private omroepen waren meer geneigd om meer sensationele en aangrijpende elementen in hun journaals te steken, terwijl de openbare omroepen een meer gebalanceerde en soberder berichtgeving gaven. Ongetwijfeld speelde de onderlinge culturele en religieuze vriendschap tussen Griekenland en Servië ook een rol in de manier hoe men tegenover de oorlog stond. Journalisten speelden daar handig op in:

'Driven mainly by their conventional role of supporting domestic interests and values, they [the journalists] supported an anti-war, anti-American and significantly pro-Serbian media attitude.' (Kondopoulou, 2002, p.10)

De acties van de NAVO kwamen duidelijk in een negatief daglicht te staan. De oorlog werd aanzien als een bedreiging voor de stabiliteit zowel in Griekenland als in de volledige Balkan. Volgens de Griekse media viel de NAVO een soevereine staat aan en gebruikte ze de interne aangelegenheden als voorwendsel voor een westerse interventie en expansie ten koste van de burgerbevolking, zowel in Kosovo als in Servië. Dit werd door de televisie ondersteund door het tonen van de vele protesten en demonstraties tegen de NAVO verspreid over heel Griekenland. Vaak zond de Griekse tv ze live uit. Kondopoulou (2002) komt tot het besluit dat er drie vooronderstellingen waren die ervoor zorgden dat Grieken pro-Servische attitudes aannamen:

'First, the fact that the NATO campaign was targeted at the people of a neighbouring country that was being forced to suffer major losses in the name of "humanitarianism"; second, the so-called traditional ties between Greece and Serbia and the threat the bombings presented to the viability of the historical, cultural,

religious, as well as geopolitical landscape of the Balkans; and finally, the potential danger the campaign posed to the Greek minority living in parts of South Albania, as refugee flows could result in the occupation of these areas by Albanians.'
(Kondopoulou, 2002, p.6)

Ondanks dat er ook heel wat vluchtelingen werden getoond op het scherm, verklaarden de Griekse media dit als gevolg van de NAVO-bombardementen. Enige kritische noten rond dit onderzoek is volgens ons nodig. Eerst en vooral is er een gebrek aan een degelijk methodologisch kader. In het artikel weten we niet hoe het onderzoek concreet is aangepakt, hoeveel uitzendingen er werden geanalyseerd, ... Er worden uitspraken gedaan rond de berichtgeving van de Griekse media, maar hoe men tot die conclusie is gekomen is in het artikel onduidelijk. Tevergeefs hebben we via e-mail geprobeerd Margarita Kondopoulou te bereiken om meer te weten over haar gebruikte methodologie en haar manier van onderzoek.

Britse media

Wat betreft de Britse televisie, stooten we op een interessant onderzoek van Riegert (2003). Dat onderzoek kadert binnen een groter geheel, namelijk het project *The Kosovo Conflict: the Media and Compassion*. Dit project is een samenwerking tussen Scandinavische media-onderzoekers in Oslo, Stockholm, Örebro en het SPF (Swedish National Board of Psychological Defence). Het doel van dit project is om de media-inhoud, de ervaringen van de journalisten en de conceptie van het publiek in enkele Europese landen te onderzoeken. Kortom, het opzet is na te gaan in welke mate de media een rol speelden in het conflict. In het Britse luik van het onderzoek werd het *BBC Nine O'clock News* en *The Daily Telegraph* onderzocht. Het onderzoek werd onderverdeeld in zeven 'time spots', gebeurtenissen van twee of meer dagen die typerend waren voor het conflict. Die zeven 'time spots' waren:

1. The first time spot chosen was 19-21 March 1999, four days before NATO began bombing Yugoslavia, in order to highlight the way the media covered the breakdown of the Rambouillet negotiations.
2. The second time spot covered the first night of NATO bombings and the following night, 24-25 March.
3. The third time spot covered the first reports of refugees leaving Kosovo and entering neighbouring countries, 26-27 March.
4. The fourth time spot, covers the targeting of the Serbian television station (RTS) and the 50th NATO anniversary summit held in Washington, D.C., 23-24 April.

5. The fifth time spot covers several civilian targets hit accidentally by NATO, among them the Chinese Embassy and a Serb market in Nis.
6. The sixth time spot deals with the discovery of evidence of war crimes only days after NATO's peacekeeping force KFOR enters the province (17-18 June) and the 'mass exodus' of Kosovo Serbs out of Kosovo.
7. Finally, during the seventh time spot, 25-26 July, a massacre of Kosovo Serbs takes place in the KFOR controlled province.

(Riegert, 2003, p.25)

Voor die zeven time spots werden in het totaal 65 nieuwsitems en 67 artikels onderzocht. De onderzoekers kwamen tot de volgende bevindingen:

Arena / Focus	BBC, March	Daily Telegraph, March	BBC, April-July	Total each category
Situation in Kosovo, Refugee situation/Serb atrocities	23% (9)	7% (5)	24% (6)	15% (20)
KLA	-	1% (1)	8% (2)	2% (3)
NATO Military: threats, targets, strategy, justifications	30% (12)	16% (11)	4% (1)	18% (24)
Belgrade/Serb mood	20% (8)	13% (9)	12% (3)	15% (20)
British soldiers/interests	8% (3)	21% (14)	-	13% (17)
Mood in neighbouring countries (not refugee camps)	-	4% (3)	-	2% (3)
Situation in European countries	3% (1)	9% (6)	-	5% (7)
US/Clinton	8% (3)	1% (1)	-	3% (4)
Russia	3% (1)	4% (3)	4% (1)	4% (5)
UN	-	1% (1)	-	1% (1)
Western journalists (3)	-	4% (3)	-	2%
Opinion/Analysis	8% (3)	15% (10)	8% (2)	11% (15)
NATO summit / diplomatic crisis NATO troop deployment	-	-	24% (6)	5% (6)
Serb refugees/Albanian atrocities	-	-	12% (3)	2% (3)
Mood in China	-	-	4% (1)	1% (1)
Total % items / articles (Total N)	130% (40)	96% (67)	100% (25)	99% (132)

Tabel 6.1: Topics in het Brits mediaonderzoek volgens de verschillende Time Spots (Riegert, 2003, p.38)

Als we enkel kijken naar het televisieonderzoek valt het hoge percentage van de NAVO – militairen en de Kosovaarse vluchtelingen onmiddellijk op. Televisie moet het duidelijk hebben van de actie: de NAVO die aanvalt, Kosovaarse vluchtelingen en de reacties in Servië. In vergelijking met ons onderzoek op het VRT-journaal zien we ook een hoog aandeel van het NAVO-frame en het tonen van Kosovaarse vluchtelingen. Opmerkelijk in het Britse onderzoek is de afwezigheid van de VN in het BBC-nieuws. Dit in tegenstelling tot ons onderzoek waar de actor VN vooral aanwezig was in de weerspiegeling van de categorie geen NAVO-frame. Maar, aangezien slechts enkele dagen van BBC-uitzendingen onderzocht zijn, is het natuurlijk mogelijk dat ze tijdens andere dagen wel voorkomen. Net als in ons onderzoek werd ook een opdeling volgens actor gemaakt. Opnieuw deelde men in volgens maand, zoals in de vorige tabel.

Actor groups BBC, March 19-21, 24-25, 26-27	Occurrences	Speaks	In picture
NATO	44% (92)	62% (22)	39% (71)
Serbia	32% (67)	9% (3)	14% (26)
KLA	1% (3)	-	-
Russia	3% (6)	3% (1)	1% (2)
UN	-	-	-
International actors (7)	4% (8)	6% (2)	4%
Kosovo Albanian refugees/victims	6% (12)	20% (7)	16% (29)
Russian civilians	1% (2)	-	1% (2)
Serbian civilians	2% (4)	-	8% (15)
Greek civilians	1% (1)	-	1% (2)
Macedonian civilians	1% (3)	-	-
Macedonian Police (1)	1% (2)	-	1%
Other	5% (11)	-	14% (25)
Total N	101% (211)	100% (35)	99% (180)

Tabel 6.2: Verdeling naar actor in het Nine O'clock News (BBC), maart 1999 (Riegert, 2003, p.41)

Ook in het Brits onderzoek zijn de voornaamste actoren, verspreid over de maanden maart en april tot juli, de NAVO zelf en de Kosovaarse vluchtelingen (zie Tabel 6.2 en 6.3). Toch is er ook een grote aanwezigheid van de Serviërs, dit in tegenstelling tot ons onderzoek. Wat wel opvalt is dat de Serviërs blijkbaar hun eigen visie niet zelf kunnen verwoorden. Vandaar een laag aandeel van 9% en 5% ‘speak’. Zoals eerder al aangegeven krijgen we nogmaals een bevestiging van het lage aandeel van de VN. In ons onderzoek was er een grotere aanwezigheid van de VN die vooral naar voren kwam tijdens de humanitaire acties in het anti

of geen NAVO-frame. Nochtans speelden de VN een belangrijke rol bij de vredesonderhandelingen in mei en in de vluchtelingenkampen:

'The UN was side-lined in March by NATO's use of force, but, by May, discussions were taking place about the role of the UN in the peace negotiations. The UN High Commission for refugees was cited several times in conjunction with the conditions in the refugees camps. In June and July, the UN played an active role in the attempt to re-establish order in Kosovo, although this is not represented in the sample of television coverage.' (Riegert, 2003, p.46)

Hoewel de NAVO aan de zijde van het UÇK stond (in tabel 6.2 en 6.3 KLA= Kosovarian Liberation Army), vinden we ze slechts sporadisch terug als actor, zowel wanneer ze aan het woord zijn of wanneer ze in beeld komen.

Actor groups BBC, April 23-24, May 7-9, June 17-18, July 25	Occurrences	Speaks	In picture
NATO	32% (58)	37% (15)	24% (42)
Serbia	19% (34)	5% (2)	11% (19)
KLA	4% (8)	5% (2)	3% (6)
Russia	9% (16)	2% (1)	4% (7)
UN	4% (8)	7% (3)	1% (1)
International actors (1)	4% (7)	7% (3)	1%
Kosovo Albanian refugees/victims	12% (21)	20% (8)	14% (25)
Russian civilians	1% (2)	5% (2)	3% (6)
Serbian civilians, refugees/victims	6% (11)	7% (3)	13% (22)
China	4% (7)	2% (1)	1% (2)
Chinese civilians	2% (4)	5% (2)	5% (9)
Other	2% (3)	-	20% (35)
Total % (N)	99% (179)	102% (41)	100% (176)

Tabel 6.3: Verdeling naar actor in het Nine O'clock News (BBC), april - juli 1999 (Riegert, 2003, p.45)

Tot welke algemene conclusies voor de Britse media komen de onderzoekers nu? Eerst en vooral vinden de onderzoekers dat de Britse media weinig kritisch de motieven, rechtvaardiging en streefdoelen van de NAVO heeft benaderd. Met weinig discussie nam de BBC aan dat de NAVO al haar middelen had uitgeput en geen andere keus had dan Joegoslavië te bombarderen. Televisie moest het vooral hebben van de actie:

'Television focused on the action: NATO going into battle, the flight of Kosovo Albanian refugees and the reaction in Belgrade. Initially, the Nine O'clock News has little coverage of actors such the KLA, the UN, the EU, the positions of neighbouring countries, individual European countries, or Russia. In the latter time spots, the KLA, Russia and the UN become actors – although this appears to be principally because they are interacting with NATO or because they have become 'problems' for NATO. NATO is the jumping-off point – the camera lens – through which actors and actions were judged newsworthy.' (Riegert, 2003, p.131 – 132)

Tijdens het conflict was er duidelijk een dominantie van drie actoren: namelijk de NAVO, Kosovaarse burgers en officiële Servische actoren. Opmerkelijk voor de Servische actoren was dat je ze wel in beeld kreeg, maar ze kwamen bitter weinig aan het woord. Het weinig aan bod komen van de andere Europese bondgenoten betekende dat kritische stemmen geweerd werden. Uit gesprekken met enkele Britse BBC-journalisten bleek dat ze in alle gebieden in en rond Kosovo geconfronteerd werden met censuur, intimidatie, beperkingen tot toegang van bronnen en manipulatie. Kosovo was volgens hen enkel te bezoeken met toestemming van de Servische autoriteiten, Macedonië probeerde de berichtgeving over de vluchtelingen te beperken, in Montenegro werden enkele journalisten gearresteerd en in Albanië zorgde de toestand van wetteloosheid ervoor dat bepaalde gebieden moeilijk te bereiken waren. Niet alleen van Joegoslavische kant waren er beperkingen, ook het UÇK poogde hun versie van de feiten aan journalisten op te dringen.

Dagelijks overspoelde de NAVO de journalisten met heel wat informatie wat voor de media in hun nadeel speelden. Alles moest zoveel mogelijk worden gecheckt zodat minder tijd vrij was voor evaluaties en analyses. Dit kwam er op neer dat, gepaard met de druk van o.a. *live reporting* en *24 hour news*, journalisten alleen maar konden geven wat de bronnen van de regering vermeldden en beperkt waren tot die feiten:

'Whether justified in terms of the competitive edge of the scoop or whether it is the public's right to know, journalists tend to see no other option than to publish or broadcast what government sources say without delay. Thus, the media industry's development towards live press conferences and 'two-ways', coupled with the decline of the specialist correspondent, works in favour of those parties trying to manipulate the media in a war situation.' (Riegert, 2003, p. 136)

Deze evolutie zorgt ervoor dat de echte journalistieke praktijken, zoals beide partijen aan het woord te laten en het hebben van verschillende correspondenten verspreid over het conflictgebied ('parachuting', zoals Riegert het noemt), in gevaar komen. Het grote vertrouwen in nieuwsagentschappen en het verminderde aantal van specialisten, kenners van een regio liggen volgens Riegert (2003) hiermee aan de basis. Een verklaring waarom vooral gefocust werd op de vluchtelingenstromen moet je zoeken in de medialogica zelf: hoe meer doden, hoe sensationeler, dus een hogere emotionele waarde en een hogere nieuwswaarde. Dit betekent dat er weinig kon gedaan worden aan de berichten over de vluchtelingen. Ze waren er nu ook eenmaal en je kon ze moeilijk negeren. Riegert (2003) maakt zich zorgen om de verdere evolutie van de oorlogsjournalistiek:

'The expansion of media management techniques and the technological means to deliver them are countered by news organisations that are aware of the changing media landscape, but do not employ changing practices to counter them. If journalists are to be successful in differentiating the media messages from those special interests on whom they rely for their daily supply of events, journalistic strategies for ensuring what is called 'objective reporting' must change.' (Riegert, 2003, p.137)

Verenigde Staten: CNN focust op de humanitaire interventie

Hoe de verslaggeving over de Kosovo-oorlog werd aangepakt bij CNN vinden we terug in het onderzoek van Thussu (2000). CNN, de meest invloedrijke televisieorganisatie ter wereld, was een belangrijke speler tijdens het conflict. Dagelijks bereikte de nieuwsorganisatie 150 miljoen huishoudens verspreid over 212 landen wereldwijd. Als je kijkt naar de volledige CNN Group, dan is het mogelijk om 800 miljoen mensen te bereiken. CNN beschikt over verschillende zenders: zes kabel –en televisienetwerken (CNN, CNN Headline News, CNN International, CNNfn, CNN/SI en CNN en Español), twee radiostations (CNNRadio en een Spaanse versie CNNRadio Noticias) en 11 verschillende websites bij CNN Interactive en CNN Newsource. In het heetst van de strijd beschikte CNN in Kosovo en omstreken over 70 journalisten en per dag spendeerde ze \$150.000 (Gibson, 1999). Hoewel CNN beweert een internationaal nieuwstation te zijn, geeft ze vooral een Amerikaanse visie op het wereldgebeuren. De analyse van Thussu (2000) beperkt zich tot de oorlogsmaanden, met andere woorden van maart tot en met juni. Hij onderzocht twee verschillende

nieuwsprogramma's, namelijk *Worldview* (met een dagelijkse uitzending om 11u) en *CNN Insight* (vergelijkbaar met een programma als *Ter Zake*, waar dieper ingegaan wordt op enkele onderwerpen, met interviews van experts en commentatoren). Volgens Thussu werd bij CNN de klemtoon vooral gelegd op het humanitaire aspect en waarbij hoofdzakelijk de NAVO en Amerikaanse militairen aan het woord kwamen:

'[...] NATO's bombing was presented by CNN as a humanitarian intervention, where a "benevolent" West, led by the USA, was seen as liberating citizens from a dictatorship. [...] CNN's coverage followed the news agenda set by NATO and the US military.' (Thussu, 2000, p346)

Heel sporadisch kwamen enkele alternatieve visies aan bod. Hij kwam tot volgende conclusies over zijn onderzoek:

- *Uncritical reporting of NATO's action as a humanitarian intervention, with an omission of analysis of the change in NATO's role, legality of NATO bombing and its impact on national sovereignty.*
- *Demonising Yugoslav president Slobodan Milosevic and promoting the Kosovo Liberation Army (KLA) as 'freedom fighters'.*
- *Focusing on alleged Serb atrocity stories and exaggerating the numbers of Kosovo Albanians killed.*
- *Promotion of the technological aspects of the war and playing down of NATO-inflicted casualties and damage.*

(Thussu, 2000, p.350)

Wat we in dit onderzoek missen is de manier hoe precies de beide televisieprogramma's werden onderzocht. We weten wel welke periode onderworpen werd aan een kritische analyse⁴², maar op basis van welk meetinstrument weten we niet. In overeenstemming met ons televisieonderzoek zien we dat de klemtoon terug op het humanitaire komt te liggen. Bij de meeste verslaggeving blijkt dit de 'rode draad' van het conflict te zijn.

Scandinavië

⁴² Volgende nieuwsuitzendingen werden onderzocht: *Worldview News* van 12 maart 1999 tot en met 12 juni 1999; *Worldview Special Reports on Kosovo* van 22, 23 en 28 maart 1999; *Insight* van 12 en 25 maart, 22 en 23 april, 6 mei, 10 en 11 juni 1999.

Omdat we het Noors niet machtig zijn konden we het televisieonderzoek van Midteide & Grønli (2000) niet analyseren. Daarom geven we de resultaten van enkele vergelijkende krantenonderzoeken tussen Zweden en Noorwegen. Een eerste onderzoek die we hier aanhalen komt van Nohrstedt & Ottosen (2000). Zij onderzochten twee Noorse en twee Zweedse kranten. Hun doelstellingen waren de volgende:

- a) *to study the war propaganda impact on the media coverage of the Kosovo war in two Norwegian and two Swedish dailies.*
- b) *to compare the war discourses in one tabloid and one prestige broadsheet paper in each of these two countries with the objective to analyse whether national context and the type of daily makes a difference to the impact of the propaganda on their discourses.*

Hun methodologie was gebaseerd op de propaganda en discours analyse gebaseerd op wat van Dijk (1991) macro-structuren noemde. Enkel de berichten van 24 en 25 maart 1999 in alle vier de kranten werden geanalyseerd. Bijkomend analyseerden ze ook de speeches van president Clinton op 23 en 24 maart 1999. Het boeiende aan de vergelijking is dat je te maken hebt met een NAVO-lid (Noorwegen) en een niet NAVO-lid (Zweden). Beide zijn Scandinavische landen die een zekere culturele band hebben met elkaar, maar toch een verschillende veiligheidspolitiek voeren. Vooral Zweden staat van oudsher sterk op zijn neutraliteit. In hun media krijgt dit een verschillende weerspiegeling. Nohrstedt & Ottosen (2000) kwamen tot het volgende resultaat:

- *Norwegian media are in general more pro-NATO than the Swedish media*
- *The two Swedish dailies (Aftonbladet and Dagens Nyheter), contrary to the Norwegian dailies (Dagbladet and Aftenposten), generally convey more critique than support for the NATO bombing strategy*
- *The tabloid papers are in general more critical towards the NATO propaganda perspective than the broadsheet papers*
- *In the editorials the broadsheet papers are strongly in favour of the NATO propaganda perspective, whereas the tabloids balance pro-NATO and NATO-critical views*

- *The tabloid with respect to the NATO bombings in its editorials favours pro-NATO comments, but in letters to the editor publishes more adverse than supportive opinions*
- *Both dailies in their news coverage of violence against civilians predominantly focus on the Kosovar Albanians as victims, but more so in the tabloid than in the broadsheet* (Nohrstedt & Ottosen, 2000, p.3)

De kritiek die we op het Scandinavisch onderzoek hebben heeft vooral te maken met de data. Slechts twee dagen onderwierp men aan grondige analyses, terwijl men uitspraken doet over de volledige verslaggeving van de oorlog. Hoewel ze zelf erkennen met weinig data te hebben gewerkt, lijkt dit volgens ons een gevaarlijke strategie. Het geeft een verkeerd beeld en laat uitschijnen alsof dit geldt voor de volledige oorlogsperiode.

De laatste jaren zijn media in oorlogstijd aan een grote evolutie onderhevig geweest. De moeilijkheden, probleempunten en beperkingen waar journalisten in oorlogsgebieden en oorlogssituaties mee te maken hebben, zijn meer en meer doordacht en worden met de dag professioneler. Naast de ‘echte’ oorlog woedt ook de ‘media’ oorlog. Wapens communiceren en communicatie is een wapen. Op allerhande manieren poogt men de informatie te manipuleren: bepaalde invalshoeken worden overbelicht terwijl andere gebeurtenissen, meningen of getuigenissen in de doofpot worden gestopt.

In onze studie gingen we dieper in op aspecten zoals censuur, propaganda en mogelijke strategieën in oorlogstijd. Daaruit blijkt dat deze technieken niet alleen in tijden van oorlog worden gebruikt, maar ook van toepassing zijn in ‘vredestijd’. Tijdens een conflict gebeurt het gebruik gewoon op een andere manier. Als we wat verder grasduinen in de literatuur rond censuur en oorlogsverslaggeving, moeten we vaststellen dat er tot nu toe weinig te vinden is rond de mogelijke tactieken van censuur waaruit een overheid kan kiezen. Dit lijkt ons aan de ene kant ook logisch. Een overheid zal niet al te vlug te koop lopen met zijn mogelijke strategieën hoe hij media kan aanpakken in geval van een oorlog. Daarom is er ook zo weinig geweten rond de mogelijke methoden. Overheden en militairen beschikken over de macht om informatie in hun voordeel te sturen, daar bestaat geen twijfel over. Aan de andere kant is elk conflict verschillend. Elk oorlogsscenario is anders, wat voor de media steeds opnieuw een andere aanpak vergt. Bij gebrek aan een theorie, en de mogelijkheid al of niet een theorie op te stellen⁴³, hebben we in ons onderzoek zelf een bescheiden poging ondernomen er een te ontwikkelen. Op basis van enkele vroegere oorlogen en de manier waarop de overheid toen de media heeft aangepakt, hebben we geprobeerd een aantal mogelijke strategieën op te stellen die specifiek gebruikt kunnen worden in conflicten en oorlogen. Maar oorlogsjournalistiek is geen statisch gegeven. Elk conflict creëert nieuwe impulsen voor de ontwikkeling van de verslaggeving. Maar elke strijd stuurt ook de media zodat wij als kijker van die strijd een vertekend beeld opvangen. Er wordt getracht bij de vorming van een mening eerder in te spelen op het menselijke instinct en de emoties dan op de rede en het verstand.

De media hebben het heel moeilijk om gedurende een oorlog de waarheid te vertellen. Vaak moet die plaats maken voor een overdreven, een verkeerd voorgestelde of zelfs leugenachtige

⁴³ Zie vroeger in hoofdstuk 1 met o.a. de discussie met Prof. Taylor van de Universiteit van Leeds

berichtgeving. Maar dit zijn niet de enige belemmeringen voor media in oorlogstijd. Andere moeilijkheden waar een journalist op het werkveld mee te kampen heeft, zijn het aantal bronnen, de toegang tot bronnen en de betrouwbaarheid ervan. Journalisten zijn niet meer in staat het principe van *'check and double-check'* toe te passen. Daarnaast is er nog de evolutie van het medium zelf die een invloed uitoefent op hoe de berichtgeving gebeurt.

Media in oorlogstijd worden gestuurd, zoveel is duidelijk. Ze hebben niet de mogelijkheid om te gaan en te staan waar ze zelf willen. Media volgen oorlogen omdat ze een zekere nieuwswaarde hebben. Daarnaast zijn ze ook meeslepend en fascinerend om te volgen. Oorlog is dramatiek, wekt de aandacht van het publiek en media kunnen daarmee scoren. Dat betekent niet dat een oorlog op zich al voldoende is om media-aandacht te krijgen. Heel wat andere factoren zoals de intensiteit en de omvang van het conflict, de plaats en toegang tot de regio en wie de strijdende partijen zijn, bepalen of er al dan niet over bericht wordt.

In onze analyse onderzochten we enkel de berichtgeving over de Kosovo-oorlog. Hoe ging het er daar aan toe? Welke strategie of tactiek werd er gehanteerd om dit conflict te verslaan? Wat maakte de berichtgeving over de Kosovo-oorlog zo uniek? Het uiteindelijke doel van ons onderzoek was de berichtgeving van de Kosovo-oorlog op het VRT-journaal te analyseren. We gingen ook op zoek naar bestaand buitenlands televisieonderzoek over de Kosovo-oorlog. Van het schaarse aantal buitenlandse onderzoeken dat we vonden, gingen we op zoek naar al of niet overeenstemmende resultaten. Hoewel in beperkte mate een krant met televisie kan worden vergeleken, ondernamen we een poging dit te doen voor het Vlaams krantenonderzoek van De Bens et al. (2003) en ons televisieonderzoek.

De soort strategie die tijdens de vijandelijkheden in Kosovo werd gevolgd, vertoont volgens ons zowel kenmerken van de gesitueerde vrijheid als van embedded journalism⁴⁴. Voor hun bronnen waren de journalisten hoofdzakelijk aangewezen op de overheden en de militairen. Ze hadden een beperkte vrijheid om te gaan en staan waar ze wilden. Af en toe kwamen ze wel in contact met de vluchtelingen en vluchtelingenkampen maar vaak werden die aanzien als onbetrouwbare bronnen. Zoals bij bijna elk nieuw conflict vertoont haar berichtgeving enkele unieke eigenschappen. Bij de Kosovo-oorlog werd voor het eerst de mogelijkheden van de 'nieuwe media' gebruikt. *'The war of the web'* werd al gevoerd vanaf het begin van de

⁴⁴ Ons eigen opgesteld continuüm voor de soorten strategieën in oorlogstijd kwam vroeger aan bod op p. 32

strijd. Elke belanghebbende creëerde een eigen website en probeerde daar zoveel mogelijk voordeel uit te halen. De strijd bestond er in om op een heel uitgebreide manier telkens zijn eigen versie de virtuele wereld in te sturen.

De theoretische basis van onze analyse op het VRT-journaal situeert zich binnen de ‘framing’ traditie. Een ‘framing’ analyse poogt een relatie te zoeken tussen enerzijds de betekenis van de kijker en anderzijds de betekenis van de media aan een boodschap. Het gaat op zoek naar een verband tussen een publieksanalyse en een nieuwsanalyse. Specifiek in mediastudies wordt voor framing een onderscheid gemaakt tussen het audience frame en het mediaframe. Onze studie spitste zich vooral toe op dat mediaframe. Er werd geen onderzoek uitgevoerd naar het hoe en de manier waarop kijkers gebruik maken van een frame om informatie tot zich te nemen en te verwerken. Het effect van het publiek werd niet gemeten. We focusten ons op de vraag op welke manier een gebeuren, conflict of probleem door de productiezijde, namelijk de media, wordt gepresenteerd en ‘geframed’. Eigenlijk gaan we in ons onderzoek na uit welk soort elementen het mediaframe bestaat. Het theoretisch gedeelte rond mediaframing passen we dan toe op onze concrete case, nl. het NAVO-frame tijdens de Kosovo-oorlog. Het NAVO-frame wordt getypeerd door een aantal kenmerken die eigen zijn aan de context of een gebeuren. Pas wanneer aan een aantal eigenschappen of karakteristieken is voldaan, spreekt men van een NAVO-frame. De volgende stap in ons onderzoek was te kijken hoe dat NAVO-frame weerspiegeld werd in het VRT-journaal.

Uit onze analyses mogen we besluiten dat de VRT een tactiek van zwart-wit-berichtgeving hanteert. In 38% van haar reportages was er een overwicht aanwezig van NAVO-elementen. Niettegenstaande dit hoog percentage aan NAVO-elementen, waren in 35% van haar reportages anti of geen NAVO-elementen terug te vinden. Vooral het lage percentage aan neutrale⁴⁵ berichtgeving riep bij ons vragen op. Vandaar dat we spreken van een zwart-wit-berichtgeving. Hiermee bedoelen we dat in een reportage meestal slechts één van de strijdende partijen, ofwel de NAVO ofwel een andere partij, aan bod komt. Het principe van woord-wederwoord in een en dezelfde reportage wordt blijkbaar aan de kant geschoven. Volgens ons kreeg de kijker voor de volledige periode van de Kosovo-oorlog uiteindelijk een min of meer evenwichtige of ‘neutrale’ berichtgeving. Maar toch hebben we hier enkele kritische bedenkingen bij. Een kijker heeft meestal niet de mogelijkheid om elke dag naar het

⁴⁵ Met neutraal wordt hier bedoeld een evenwichtige weergave tussen NAVO-elementen en niet-NAVO-elementen, voor de volledige uitwerking zie ook p.86 en 87

Journal te kijken. Laat staan dat hij alle nieuwsuitzendingen op een zelfde dag volgt. De kans is groot dat hij vaak alleen maar kijkt naar het 19u – journal. Hoewel per dag misschien, alle nieuwsuitzendingen in acht genomen, een evenwichtig ‘neutraal’ beeld wordt gegeven, ervaart de kijker dit niet zo. Hij pikt maar enkele dingen mee en vormt er zijn eigen beeld van. Dit zorgt ervoor dat de kijker er uiteindelijk verkeerde indrukken kan op na houden. We stellen gewoon vast dat er een spanningsveld bestaat tussen drie grote actoren of elementen: namelijk het wetenschappelijk onderzoek (Hoe zou de verslaggeving moeten zijn?), de media (Hoe is de verslaggeving? Hoe gebeurt de verslaggeving in de praktijk?) en het publiek (Hoe ervaren we de verslaggeving?).

Naarmate dat het conflict vorderde, stelde Shmatikov (1999: 53) als hypothese dat de berichtgeving genuanceerder werd. Of we echt van een genuanceerder beeld kunnen spreken in de VRT-berichtgeving, is uit onze analyses moeilijk te zeggen. We stellen vast dat er pieken van het NAVO-frame te vinden zijn tijdens de maanden maart en juni 1999. De verklaring hiervoor is simpel: 24 maart 1999 was het begin van het conflict en op 10 juni 1999 hadden we het einde. Een ander typisch fenomeen bij oorlogssituaties, die we ook bij de VRT waarnemen, is het wegebben van de aandacht eens de oorlog achter de rug is. Vanaf juli zien we dat er zich een daling inzet wat betreft het aantal items⁴⁶. Dan zien we dat alleen nog het anti of geen NAVO-frame aan bod komt. Dit houdt in dat naar het einde toe meer en meer informatie beschikbaar komt alsook de blunders en stommiteiten van de NAVO naar boven komen.

Bij onze laatste hypothese gingen we ervan uit dat de verschillende actoren op een stereotiepe wijze zouden worden afgebeeld. Hieruit blijkt dat heel veel aandacht uitging naar de Kosovaarse vluchtelingen en de humanitaire hulpverleners, respectievelijk 31% en 21%. De NAVO daarentegen kwam in het begin van de oorlog vooral in beeld als militair bondgenootschap (met o.a. veel beelden over haar F-16 piloten) terwijl op het einde ervan de NAVO geassocieerd werd als hulpverlener (met de KFOR-vredesmacht) en redder van de Albanese Kosovaren. Ondanks het feit dat de NAVO haar actie legitimeerde met het argument een humanitaire catastrofe in Kosovo te vermijden, zien we dat het gebruik van beelden met Kosovaarse vluchtelingen niet het monopolie was van de NAVO. Ook bij de twee andere frames waren de vluchtelingen dominant aanwezig. In tegenstelling tot het

⁴⁶ Niet alleen het einde van de oorlog, ook andere factoren zorgden voor het verminderen van de aandacht. Op binnenlands vlak was er de dioxinecrisis en midden juni 1999 stonden de federale verkiezingen voor de deur.

buitenlands onderzoek en het Vlaams krantenonderzoek, blijkt uit ons onderzoek dat we de Kosovaarse vluchtelingen niet automatisch als een element van het NAVO-frame mogen beschouwen. We stellen vast dat, ongeacht het gebruikte frame, de Kosovaarse vluchtelingen dominant aanwezig waren op het scherm.

Als eindconclusie voor ons onderzoek zien we dat de openbare omroep VRT, wat betreft haar verslaggeving over de Kosovo-oorlog van 1999, de kant koos voor de Kosovaarse vluchtelingen en slachtoffers. Ondanks de pertinente aanwezigheid van de vluchtelingen heeft dit volgens ons weinig te maken met manipulatie of propaganda. Hieruit kun je niet zeggen dat de VRT daarom op een expliciete manier pro-Kosovaars, pro-NAVO of pro-Servisch was. Neen, we stellen gewoon vast dat ze zichzelf identificeerde met een slachtofferrol zonder daarvoor partij te kiezen. Was dit conflict een uitzondering in vergelijking met vroegere conflicten of oorlogen, of is het eerder een algemeen gegeven dat media zich met de slachtoffers identificeren? Bij elk conflict hebben media nood aan scenario's om de verslaggeving erover te kunnen verzorgen. Het vergemakkelijkt alvast de manier om de berichtgeving te verzorgen, zowel voor de media zelf als voor het uitleggen en de duiding naar de kijkers toe. Wanneer media niet in staat zijn om voor zichzelf een scenario uit te zoeken, dan verschuilen ze zich achter metaforen of verkondigen ze een discours waarbij ze hun onmacht verantwoorden. Dit is niet onmiddellijk een uitzondering, maar eerder een tendens. Dan zien we berichten als: "Er zijn geen eenvoudige oplossingen" of "Men begrijpt het niet". Media grijpen nu eenmaal vlug naar het emotionele. Wat dan met het medelijden, de beschuldigingen en de angst? Dit zijn allemaal ingrediënten om een verhaal te dramatiseren en een blijvende interesse van de kijker te behouden. De betrokkenheid van de kijker blijft meestal afstandelijk. Alles speelt zich af op zijn televisie terwijl hij rustig in zijn zetel zit. In de verslaggeving van een conflictsituatie of oorlog ziet de kijker nauwelijks beelden van de agressor. Dit was niet zo tijdens de Golfoorlog, Saddam Hoessein zag je amper in beeld, en ook niet tijdens de Kosovo-oorlog met Milosevic. Pas na de ontdekking van het massagraf in Racak schoot de westerse publieke opinie wakker. Telkens na een gruwelijke daad met veel slachtoffers (een drama) lijkt het wel alsof de internationale gemeenschap dan een reden heeft om in te grijpen. Zeker beelden op televisie van het drama versterken deze argumentatie. Maar contradictorisch genoeg in Kosovo zorgde het ingrijpen van de NAVO voor nieuwe slachtoffers, namelijk de Serviërs. Hoewel televisie de interventie rechtvaardigde, er werd een "propere oorlog" gevoerd, kwam de klemtoon te liggen op het emotionele, de Kosovaarse vluchtelingen, en een antipathie voor Milosevic. Ze ging niet echt op zoek naar de politieke

onderliggende redenen van het conflict. Hoe komt het dat televisie vaak de kant kiest van de onderdrukte, van de slachtoffers? Wij denken dat media heel gevoelig zijn voor een bepaald denkbeeld, namelijk dat van de rechtmatigheid, de oprechtheid of de authenticiteit. Er is iets misgelopen waarbij het publiek het recht heeft dit te weten. Dus als televisie moeten we dit tonen. Op basis van enkele universele waarden poogt televisie duidelijkheid en klaarheid te brengen in het conflict. Onmiddellijk probeert ze de verantwoordelijke(n) te zoeken die de onrechtmatige daad heeft of hebben begaan. Maar al vlug blijkt dat televisie met een eigen contradictie zit voor de verslaggeving van buitenlandse conflicten: enerzijds de wettigheid op basis van het recht (bijvoorbeeld een volk heeft het recht om zich af te scheiden), anderzijds de slachtoffers die hun bestaansrecht opeisen. Beelden over slachtoffers zijn een vorm van sensatie. Het is een vorm van drama dat inspeelt op de kijker. Hiermee lokt een televisiezender kijkers, wat handig meegenomen is voor haar kijkcijfers. De moeilijkheid bij televisie bestaat erin om geen vergissingen te geven over het dominante gedachtegoed alsook dat er grote aandacht uitgaat naar de historische achtergrond van een conflict. Eigenlijk moet er een soort wisselwerking zijn tussen enerzijds diegene die werkzaam zijn in de media, de journalisten, en alle geledingen van de maatschappij. Maar aan het medium televisie moet ook een niet al te grote manipulatiemacht worden toegekend. Ongetwijfeld reikt ze enkele denkkaders aan en speelt ze in op de kijkers. Het is dan misschien wel verstandiger te stellen dat televisie eerder over een alarmeringsfunctie beschikt dan dat ze een echte manipulatiekracht uitstraalt.

Onze studie is tot nu toe een van de weinige Vlaamse televisieonderzoeken rond oorlog. We hopen alvast dat dit een verdere aanzet mag zijn voor meer onderzoek omtrent televisie en oorlog, ondanks de vele problematieken die hiermee gepaard gaan. Het zou ons alvast veel meer inzichten kunnen verschaffen hoe televisie haar strategie voor oorlogsverslaggeving opstelt. Vooral de thematiek waarom precies televisie zich identificeert met een slachtofferrol, gepaard gaand met haar maatschappelijke relevantie, lijkt ons boeiende materie voor verder wetenschappelijk onderzoek. Niet alleen gezien vanuit het perspectief van het medium televisie, maar ook wat kijkers daar zelf van vinden is interessant om na te gaan. Morele factoren hebben een grote mobiliserende rol, maar democratieën nemen maar vrede met een kleine kost. De publieke opinie eist dan ook dat er zo weinig mogelijk slachtoffers vallen, met andere woorden ze willen een *'zero casualty war'*. Met onze analyse willen we alvast de interesse opwekken voor verder onderzoek rond conflicten en televisie.

LITERATUURLIJST

BOEKEN

Ackerman, S. & Naureckas, J. (2000). *Following Washington's Script : The United States Media and Kosovo*. In P. Hammond & E.S. Herman (Eds.), *Degraded capability : the media and the Kosovo crisis* (p.97-110). London : Pluto Press.

Arnett, P. (1994). *In de frontlinie. Oorlogsreporter van Vietnam tot Bagdad*. Amsterdam : Balans.

Arno, A. (1984). *The news media as third parties in national and international conflict : duobus litigantibus terius gaudet*. In A. Arno & W. Dissanayake (Eds.), *The news media in national and international conflict* (p. 229-238). Boulder, CO : Westview

Baudrillard, J. (1995). *The Gulf War did not take place*. Bloomington & Indianapolis : Indiana University Press

Brehm, S.S. ; Kassin, S.M. ; Fein, S. & Mervielde, I. (1999). *Sociale psychologie*. Boston : Houghton Mifflin Company en Gent : Academia Press

Brivio, E. (1999). *Soundbites and irony : NATO information is made in London. How NATO briefings in Brussels worked*. In P. Goff (Ed.), *The Kosovo news and Propaganda War* (p.514-522). Vienna : International Press Institute

Carruthers, S.L. (2000). *The media at war*. London : Macmillan Press Ltd

Charaudeau, P. ; Lochard, G. ; Soulages, J.C. ; Fernandez, M. & Croll, A. (2001). *La télévision et la guerre. Déformation ou construction de la réalité ? Le conflit en Bosnie (1990-1994)*. Brussel : éditions De Boeck Université

Chomsky, N. & Herman, E. (1988). *Manufacturing Consent*. New York : Pantheon

Cohen, L. (1993). *Broken Bonds. The Disintegration of Yugoslavia*. San Francisco : Boulder, Oxford : Westview Press

Cohen, B. (1994). *'The View from the Academy'*. In W.L. Bennett & D.L. Paletz (Eds.), *Taken by Storm : The Media, Public Opinion and US Foreign Policy in the Gulf War*(p. 8-11). Chicago, IL : University of Chicago Press

Cohen, A. A. ; Levy, R.M. ; Roeh, I. ; Gurevitch, M. (1996). *Global newsrooms, local audiences : A study of the eurovision News Exchange*. London : John Libbey & Company Ltd.

Collon, M. (2000). *Blufpoker. De grootmachten, Joegoslavië en de komende oorlogen*. Berchem : Uitgeverij Epo.

Daalder, I.H. & O'Hanlon, M.E. (2000). *Winning ugly. NATO's War to save Kosovo*. Washington : Brookings Institution Press.

De Bens, E. (2001). *De Pers in België. Het verhaal van de Belgische dagbladpers gisteren, vandaag en morgen*. Tielt : Lannoo

De Bens, E.; Hauttekeete, L. en Lagast, H. (2003). *De Kosovo-oorlog : informatie of desinformatie ? Een inhoudsanalyse van de berichtgeving over de Kosovo-oorlog in de Vlaamse dagbladpers*. In D. Biltereyst & Y. Peeren (Eds.), *Nieuws, democratie & burgerschap* (p.139-159). Gent : Academia Press.

Dearing, J.W. & Rogers, E.M. (1996). *Agenda-setting*. Thousand Oaks : Sage publications

De Wijk, R. (2000). *Pyrrus in Kosovo of hoe het Westen de oorlog niet kon winnen en zelfs bijna verloor*. Amsterdam : Mets en Schilt.

Detrez, R. (1999). *Kosovo, de uitgestelde oorlog*. Antwerpen : Uitgeverij Houtekiet.

Gandy, H.O.Jr. (1982). *Beyond agenda setting : information subsidies and public policy*. Norwood, New Jersey : Ablex Publishing Company.

Gans, H. (1979). *Deciding what's news*. New York : Patheon

Gitlin, T. (1980). *The whole world is watching : Mass media in the making and unmaking of the new left*. Berkeley : University of California Press

Gocic, G. (2000). *Symbolic warfare : NATO versus the Serbian media*. In P. Hammond & E.S. Herman (Eds.), *Degraded capability : the media and the Kosovo crisis* (p.88-93). London : Pluto Press.

Goff, P. (Ed.) (1999). *The Kosovo news and Propaganda War*. Vienna : International Press Institute

Graber, D.A. (1988). *Processing the news : How people tame the information tide*. New York : Longman

Gunter, B. (1987). *Poor Reception : Misunderstanding and Forgetting Broadcast News*. Hillsdal, New Jersey : Lawrence Erlbaum

Hallin, D. (1986). *The Uncensored War : The Media and Vietnam*. Oxford : Oxford University Press.

Hamill, R. & Lodge, M. (1986). *Cognitive consequences of political sophistication*. In R.R. Lau & D.O.Sears (Eds.), *Political Cognition* (p.69 – 95). Hillsdale, New Jersey : Erlbaum

Hammond, P. & Herman, E.S. (Eds.) (2000). *Degraded capability : The media and the Kosovo Crisis*. London : Pluto Press

Huang, K.S. (1996, mei). *A comparison between media frames and audience frames : The case of the Hill-Thomas controversy*. Paper presented at the annual conference of the International Communication association : Chicago, IL.

International Centre against censorship Article 19. (1988). *Information, freedom and censorship : the article 19 World report 1988*. Harlow (Essex) : Longman.

- International Centre against censorship Article 19. (1994). *Forging war, the media in Serbia, Croatia and Bosnia-Hercegovina*. London, Avon : The Bath Press.
- Iyengar, S. & Kinder, D.R. (1987). *News that matters. Television and American opinion*. Chicago : University of Chicago Press
- Judah, T. (1997). *The Serbs. History, myth and the destruction of Yugoslavia*. New Heaven and London : Yale University Press.
- Karskens, A. (2001). *Pleisters op de ogen. De Nederlandse oorlogsverslaggeving van Heiligerlee tot Kosovo*. Amsterdam : Meulenhoff
- Keeble, R. (2000). *New militarism and the Manufacture of Warfare*. In P. Hammond & E.S. Herman (Eds.), *Degraded capability: the media and the Kosovo crisis* (p.59-69). London : Pluto Press.
- Kosicki, G.M. & McCleod, J.M. (1990). *Learning from political news : effects of media images and information-processing strategies*. In S. Kraus (Ed.), *Mass communication and political information processing* (p. 69-83). Hillsdale, New Jersey : Erlbaum.
- Leurdijk, D. & Zandee, D. (2001). *Kosovo : from crisis to crisis*. Aldershot : Ashgate Publishing Limited.
- Livingston, S. (2000). *Media coverage of the war : An empirical assessment*. In A. Schnabel & R. Thakur (Eds.), *Kosovo and the challenge of humanitarian intervention* (p. 360 – 384). Tokyo, New York and Paris : United Nations University Press.
- Malcolm, N. (1998). *Kosovo. A short history*. London : Macmillan.
- McCombs, M. & Bell, T. (1996). *The agenda-setting role of mass communications*. In M. Salwen & D. Stacks (Eds.), *An integrated approach to communications theory and research* (p. 93 – 110). Lawrence Erlbaum Associates.
- McCombs, M. ; Shaw, D.L. & Weaver, D. (1997). *Communication and democracy. Exploring the intellectual frontiers in agenda-setting theory*. Mahwah, New Jersey : Erlbaum
- McNair, B. (1988). *Images of the enemy*. London and New York : Routledge
- Mertus, J.A. (1999). *Kosovo, how myths and truths started a war*. Berkeley and Los Angeles : University of California Press.
- Midteide, T. & Grønli, H. (2000). *Kosovokonflikten på TV*. Oslo : University College of Oslo.
- Milošević, M. (2000). *The media wars : 1987 – 1997*. In J. Udovički & J. Ridgeway (Eds.), *Burn this house. The making and unmaking of Yugoslavia* (p.109-130).
- Neuman, W.R. ; Just, M.R. & Crigler, A.N. (1992). *Common knowledge*. Chicago : University of Chicago Press

Neuman, J. (1996). *Lights, Camera, War : Is media technology driving international politics ?* New York : St. Martin's.

Pozzato, M.P. (2000). *Linea a Belgrado. La comunicazione giornalistica in tv durante la guerra per il Kosovo.* Roma : RAI – ERI (Radiotelevisione Italiana)

Priebe, M. (2000). *Der Krieg im Konferenzraum. Eine Untersuchung zum Verhältnis von NATO-Öffentlichkeitsarbeit und Berichterstattung in Süddeutscher Zeitung und the Guardian während des Kosovo-Krieges.* Ongepubliceerde cursus voor studie journalistiek, Freie Universität Berlin, Fachbereich Politik –und Sozialwissenschaften

Riegert, K. (2003). *The Image War : Nato's battle for Kosovo in the British Media.* Örebro Universitet : Studier i kommunikation och medier, 22

Scollon, R. (1998). *Mediated discourse as social interaction. A study of news discourse.* New York : Addison Wesley Longman Limited

Seaton, J. (2003). *Understanding not empathy.* In Thusu, D.K. & Freedman, D. (Eds). *War and the media* (p.45-54). London, Thousand Oaks and New Delhi : Sage publications

Seib, P. (2002). *The Global Journalist. News and Conscience in a World of Conflict.* Maryland : Rowman & Littlefield Publishers

Servaes, J. & Tonnaer, C. (1992). *De nieuwsmarkt : Vorm en inhoud van de internationale berichtgeving.* Groningen : Wolters – Noordhoff.

Shalikashvili, J.M. (1996). *Joint Vision 2010.* Joint Chiefs of Staff : Washington D.C.

Shoemaker, P.J. & Reese, S.D. (1996). *Mediating the message.* White Plains, New York : Longman

Skoco, M. & Woodger, W. (2000). *The military and the media.* In P. Hammond & E.S. Herman (Eds.), *Degraded capability : the media and the Kosovo crisis* (p.79-87). London : Pluto Press.

Sofos, A.S. (1999). *Culture, media and the politics of disintegration and ethnic division in former Yugoslavia.* In T. Allen & J. Seaton (Eds.), *The media of conflict* (p.162-174). London and New York : Zed Books.

Stallaerts, R. (1992). *Afscheid van Joegoslavië. Achtergronden van de crisis.* Leuven en Apeldoorn : Garant.

Strobel, W.P. (1997). *Late-breaking foreign policy, the news media's influence on peace operations.* Washington DC : United States institute of peace press.

Taylor, P.M. (1992). *War and the media. Propaganda and persuasion in the Gulf war.* Manchester : Manchester University Press

Taylor, P.M. (1997). *Global Communications, International Affairs and the Media since 1945.* London : Routledge

Thussu, D.K. & Freedman, D. (2003). *War and the media*. London, Thousand Oaks and New Delhi : Sage publications

Tuchman, G. (1978). *Making news : A study in the construction of reality*. New York : Free Press.

Van Belleghem, T. (1999). *Berichtgeving over de Rwandagenocide 1994 in de Vlaamse dagbladders : Analyse van de internationale nieuwsflow*. Onuitgegeven scriptie, Universiteit Gent

Van Zoonen, L. (1991). *'Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn ?' De vrouwenbeweging en de media*. Amsterdam : SUA

Vraneski, A. & Richer, R. (2002). *Frames, Framing and Reframing in and through the Mass Media : Reflection fo Four Protracted Environmental Disputes in the Israeli Press*. ICAR working paper #21

Webster, F. (2003). *Information warfare in an age of globalization*. In Thussu, D.K. & Freedman, D. *War and the media* (p.57-69). London, Thousand Oaks and New Delhi : Sage publications

TIJDSCHRIFTEN EN KRANTEN

Media casualties. The Christian Century, 19 april 2003, 5

Albers, C. & Piryns, P. (1999). *"Het goede nieuws is : niemand herkent me nog", gesprek met NAVO-woordvoerder Jamie Shea*. Knack, 29 (51), 128-131.

Albrecht, U. (1999). *Strategische Ziele und Arbeitsweisen der Informationspolitik der NATO*. Antimilitarismus information, 29 (8/9), p. 54-63

Anstadt, M. (1999). *Wie wist er wat van de Balkan ?* De Journalist, 104(16), 35-36

Assies, S. (1998). *Steun aan onafhankelijke media in voormalig Joegoslavië : Poging tot meerstemmigheid*. Oost-Europa Verkenningen, 151, 10-21

Babst, S. (2000). *Der Krieg im Kosovo und die NATO. Ein Informations –und Medienkrieg ?* Europäische Sicherheit 3, 17-22

Badsey, S. (2000). *Media interaction in the Kosovo conflict March – June 1999*. Paper for the Political Studies Association UK, 50th Annual Conference 10 – 13 April 2000, London

Bakker, E. (1998). *Groot offer voor Serviërs en Albanen*. Oost-Europa Verkenningen, 152, 56-68

Beham, M. (2000). *Der Informationskrieg um das Kosovo*, S+F. Vierteljahresschrift für Sicherheit und Frieden, 18 (3), p.218-226

- Beirlant, B. (2004, 19 maart). Hoe minder Serviërs, hoe beter. *De Standaard*, p.17
- Biltreyest, D. (1999). *Oorlog in Europa, Kosovo en het desinformatiegevecht*. *Samenleving en politiek*, 6 (4), 46-48
- Blehschmidt, P. (1999, 8 mei). Neue PR-Truppe der NATO weckt Mißtrauen. *Süddeutsche Zeitung*, p.3
- Brosius, H.B. (1991). *Format Effects on Comprehension of Television News*. *Journalism of Quarterly*, 68, 396-401
- Byford, J. & Billig, M. (2001). *The emergence of antisemitic conspiracy theories in Yugoslavia during the war with NATO*. Institute for Jewish Policy Research, 35 (4), 50-63
- Carpentier, N. (1999). *Het Westerse oorlogsdiscours tijdens de eerste drie weken van de Joegoslavische oorlog : een vergelijking met de Golfoorlog*. In UIA departement politieke en sociale wetenschappen, PSW-papers (Ed.) (p. 11-23). Kritische geluiden in tijden van oorlog : Kosovo-crisis.
- Cooke, T. (1998). *Prepared for war, ready for peace ? paramilitaries, politics and the press in Northern Ireland*. Discussion Paper D-31, Press/Politics Public Policy, The Joan Shorenstein Center, Harvard University
- De Landtsheer, C. ; Palmer, J. & Middleton, D. (2002). *Een 'framing' analyse over de Kosovo-oorlog in de Nederlandse pers (vergeleken met de Britse en Italiaanse pers)*. *Tijdschrift voor Sociologie*, 23 (3-4), 403-438
- De Rouck, M. (2000). *Journalistiek tijdens gewapende conflicten : een verloren strijd ?* UIA departement politieke en sociale wetenschappen, PSW-papers.
- De Vries, A. (1995). *Pers, propaganda en politiek*. *Oost-Europa Verkenningen*, 141, 3-11
- De Vrieze, F. (1996). *De onzekere toekomst van Kosovo*. *Oost-Europa Verkenningen*, 146, 104-111
- Dodds, K. (2000). *Political geography II : some thoughts on banality, new wars and the geopolitical tradition*. *Progress in Human Geography*, 24 (1), 119-129
- Entman, R. (1993). *Framing : toward classification of a fractured paradigm*. *Journal of communication*, 43, 51-58
- Fachot, M. (2003). *Uneasy bedfellows*. In Dossier : The Media in Times of War, Diffusion online, 12 [on-line]
http://www.ebu.ch/union/publications/diffusion_on_line/2003/pdf/online_12_censure_guerre.pdf
- Fan, D.P. ; Wyatt, R.O. & Keltner, K. (2001). *The Suicidal Messenger. How press reporting affects public confidence in the press, the military and organize religion*. *Communication Research*, 28 (6), 826-852

- Franks, T. (2003). *Not war reporting – just reporting*. *British Journalism Review*, 14 (2), 15-19
- Gibson, J. (1999, 14 mei). *CNN counts costs of war. Media TV network faces losses in trying to live up to Gulf coverage*. *The Guardian*, p.4
- Gilboa, E. (2003). *Television News and U.S. Foreign Policy. Constraints of Real – Time Coverage*. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 8 (4), 97-113
- Glascok, J. (2000). *The Role of AT&T's Public Relations Campaign in Press Coverage of the 1982 Breakup*. *Public Relations Review*, 26 (1), 67-83
- Graber, D.A. (1990). *Seeing is Remembering : How Visuals Contribute to Learning from Television News*. *Journal of Communication*, 40, 134-155
- Hallahan, K. (1999). *Seven models of framing : implications for public relations*. *Journal of public relations research*, 11 (3), 205-242
- Höijer, B. ; Nohrstedt, S.A. & Ottosen, R. (2002). *The Kosovo war in the Media. Analysis of a Global Discursive Order*. *Conflict & Communication online*, 1 (2), p.1-18
- Hume, B. (2004). *Cynical media is not playing fair*. *USA Today*, January 2004, 20-21.
- Iyengar, S. & Simon, A. (1993). *News coverage of the gulf crisis and public opinion : A study of agenda-setting, priming, and framing*. *Communication research*, 20, 365-383
- Jermey, M. (2003). *War and ethics*. In *Dossier : The Media in Times of War*, Diffusion online, 12 [on-line]
http://www.ebu.ch/union/publications/diffusion_on_line/2003/pdf/online_12_censure_guerre.pdf
- Kalb, M. (1996). *Report first, check later, an interview with Former Secretary of State James A. Baker III*. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 1 (2) : 3-9
- Kellner, D. (2002). *September 11, the Media and War Fever*. *Television & New Media*, 3 (2), 143-151
- Knightley, P. (2000). *Truth buried at scripted press briefings*. IPI-report vol.6 (1)
- Kitfield, J. (2001). *Lessons from Kosovo. Bad things happen when the media and military butt heads yet again*. *Media Studies Journal*, 15 (1), Summer 2001, 34-39
- Knightley, P. (20 maart 2000). *Fighting dirty*. *The Guardian* [on-line].
<http://www.guardianunlimited.co.uk/Archive/Article/0,4273,3975978,00.html>
- Knightley, P. (4 oktober 2001). *The disinformation campaign*. *The Guardian* [on-line].
<http://www.guardian.co.uk/Archive/Article/0,4273,4270014,00.html>
- Kondopoulou, M. (2002). *The Greek media and the Kosovo Crisis*. *Conflict and communication online*, 1 (2), 1 – 11 [on-line] <http://www.cco.regener-online.de>

- Livingston, S. (1997). *Clarifying the CNN effect : An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention*. Research Paper R-18, Press/Politics Public Policy, The Joan Shorenstein Center, Harvard University
- Lewis, J. (2002). *Speaking of Wars...* Television & New Media, 3 (2), 169-172
- Lewis, D.A. & Rose, P.R. (2002). *The President, the Press and the War-making Power : an Analysis of Media Coverage Prior to the Persian Gulf War*. Presidential Studies Quarterly, 32 (3), 559-571
- Manoff, R. (1998). *Role plays : Potential media role sin conflict prevention and management*. Track Two, 7 (4), 11-16
- Markotich, S. (1994). *Government control over Serbia's media*. RFE/RL Research Report, 3 (5), 35-39
- Maxwell, R. (2002). *Honor among Patriots ?* Television & New Media, 3 (2), 239-248
- McAuliffe, K. (1999). *Kosovo : a special report. How correspondents are dealing with the hazards, harassments and hassles of getting the news out of the Balkans*. Columbia Journalism Review [on-line]. <http://archives.cjr.org/year/99/3/Kosovo/index.asp>
- Miller, D. (2002). *Opinion Polls and the Misrepresentation of Public Opinion on the War with Afghanistan*. Television & New Media, 3 (2), 153-161
- Nelson, T.E. ; Clawson, R.A. & Oxley, Z.M. (1997). *Media framing of a civil liberties conflict and its effect on tolerance*. American Political Science Review, 91, p.567-583
- Neuman, R.W. (1976). *Patterns of Recall among Television News Viewers*. Public Opinion Quarterly, 40, 115-123
- Niblock, S. (2003). *Television's reporting of the Iraq war : reflexivity or ratings ?* Visual Communication, 2 (3), 375-377
- Nohrstedt, S.A. ; Kaitatzi-Whitlock, S. ; Ottosen, R.& Riegert, K. (2000). *From the Persian Gulf to Kosovo – War journalism and Propaganda*. European Journal of Communication, 15 (3), 383-404
- Nohrstedt, S.A. & Ottosen, R. (2000). *News Discourse and Propaganda in the Scandinavian Kosovo coverage*. Paper presented to the conference on War and media, Piran October 13-15, 2000
- Ottosen, R. (2000). *News Discourse and Propaganda in Norway's Kosovo Coverage*. Paper presented to the International Communication Section at the IAMCR Conference, Singapore July 17-20, 2000
- Pan, Z. & Kosicki, G. (1993). *Framing analysis : an approach to news discourse*. Political Communication, 10 (1), 55-75

- Pejic, N. (1993). *Enkele opmerkingen over media in oorlogstijd*. Andere Siinema, 117 (september-oktober), 43-45
- Rhee, J.W. (1997). *Strategy and issue frames in election campaign coverage : a social cognitive account of framing effects*. Journal of Communication, 47 (3), p.26-48
- Robinson, P. (2000). *The News Media and Intervention : critical media coverage, policy uncertainty and air power intervention during humanitarian crisis*. Ongepubliceerde paper voor Political Studies Association – UK 50th Annual Conference, 10-13 April 2000, London
- Robinson, P. (2001). *Theorizing the influence of media on World Politics. Models of Media Influence on Foreign Policy*. European Journal of Communication, 16 (4), 523-544
- Rousseau, D.L. ; Lux, D. & Miodownik, D. (2000). *The Media and Military Intervention : The Relationship between Media Frames and Individual Beliefs*. Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, August 2000, Washington.
- Savarese, R. (2000). *'Infosuasion' in European newspapers. A case study on the war in Kosovo*. European Journal of Communication, 15 (3), 363-381
- Scheufele, D. (1999). *Framing as a theory of media effects*. Journal of Communication, 49, 103-118
- Schlömer, F. (19 maart 2004). *Nieuwe golf van geweld raast door Balkan*. De Morgen, p.11
- Shea, J. (1999). *Dealing with the media during Crisis and Peacekeeping Missions*. Notes for Presentation to Crisis Management Orientation course, Brussel, p. 140-148
- Shmatikov, M. (1999). *Balanced coverage sinks into background*. The Bulletin, 16 (2), p.53-54
- Simic, P. (1994). *The former Yugoslavia : the media and violence*. RFE/RL Research Report, 3(5), 40-47
- Smith, R.J. (1999, 23 januari). *This time, Walker wasn't speechless ; memory of El Salvador spurred criticism of Serbs*. Washington Post, p. A15
- Snoeijer, R. ; de Vreese C. H. & Semetko, H.A. (2002). *Research Note : The Effects of Live Television Reporting on Recall and Appreciation of Political News*. European Journal of Communication, 17 (1), 85-101
- Solana, J. (1999b). *Een bepalend moment voor de NAVO : de besluiten genomen tijdens de Top van Washington en de Kosovo crisis*. NAVO-kroniek, 47 (2), 3-8
- Swain, J.(2003). *War doesn't belong to the generals*. British Journalism Review, 14(1), 23-29
- Tehrani, M. (2002). *Peace Journalism. Negotiating Global Media Ethics*. Press/Politics, 7 (2), 58-83

Thussu, D.K. (2000). *Legitimizing 'Humanitarian Intervention' ? CNN, NATO and the Kosovo crisis*. European Journal of Communication, 15 (3), 345-361

UIA departement politieke en sociale wetenschappen, PSW-papers (Ed.) (1999). *Kritische geluiden in tijden van oorlog : Kosovo-crisis*. Antwerpen

Valkenburg, P.M. ; Semetko, H.A. & De Vreese, C.H. (1999). *The effects of News Frames on Readers' Thoughts and Recall*. Communication Research, 26 (5), p.550-569

Van de Roer, R. (2000, 13 mei). Ik moest duwen, balanceren en improviseren. *De Standaard*

Van de Roer, R. & Van Zwol, C. (2000, 9 maart). Geruchten over mol bij NAVO houden aan [on-line]. *NRC Handelsblad* <http://www.nrc.nl/W2/Lab/Kosovo/000309b.html>

Vincent, R. (2000). *A Narrative Analysis of US Press Coverage of Slobodan Milosevic and the Serbs in Kosovo*. European Journal of Communication, 15 (3), 321-344

Walton, D. (1997). *What is propaganda, and what exactly is wrong with it ?* Public Affairs Quarterly, 11 (4), 383-413

Ward, S. (1999). *Pragmatic News Objectivity : Objectivity with a Human Face*. Discussion Paper D-37, Press/Politics Public Policy, The Joan Shorenstein Center, Harvard University

Yang, J. (2003). *Framing the NATO air strikes on Kosovo across countries. Comparison of Chinese and US Newspaper Coverage*. Gazette : The international journal for communication studies, 65 (3), 231-249

INTERNETBRONNEN

Chapman, C. (2000). *Examining Kosovo : an in-depth view of the past, present, and possible future of the Balkans* [on-line]. <http://students.washington.edu/ruckus/vol-2/issue-6/kosovo.html>

Clark, W. (1998). *A National Security Strategy for a New Century* [on-line]. Commander in Chief, U.S. European Command, The White House
<http://armedservices.house.gov/testimony/106thcongress/99-03-17clark.htm>

Clinton, B. (1999, 24 maart). *Statement of the President to the Nation*. White House, Office of the Press Secretary

Fisk, R. (1999). *Mensonges de guerre au Kosovo* [on-line].
<http://www.monde-diplomatique.fr/1999/08/FISK:12378.html>

<http://www.eurovision.net>

House of Commons, Defence – Fourteenth report (2000). [on-line]
<http://www.parliament.the-stationary-office.co.uk/pa/cm199900/cmselect/cmdfence/347/34702.htm>

Howe, P. (1999). *War on the web : Serb hackers blitz sites*. [on-line]
<http://www.ardemgaz.com/prev/balkan/abnet12.html>

Johnstone, D. (1999). *NATO's Humanitarian Trigger*. [on-line]
<http://www.lbbs.org/mar24johnstone.htm>

Joint Doctrine for Information Operations, Joint Pub 3-13, 9.10.1998 [on-line]
http://www.dtic.mil/doctrine/jel/new_pubs/jp3_13.pdf

Media in conflict. Case study – Former Republic of Yugoslavia [on-line]
http://www.internews.org/mediainconflict/mic_yugoslavia.html

Ottosen, R. (1997). *The Peace Journalist Option* [on-line]
<http://www.poesis.org/pjo/pjotext.html>

Priebe, M. (2000, 23 maart). *Ein Jahr nach dem Kosovo-Krieg* [on-line]
<http://www.dradio.de/dlf/sendungen/hintergrundpolitik/124847>

Povel, E. (2000, november). *The Kosovo Crisis and the Media : Reflections by a NATO Official* [on-line]
<http://www.medientage-muenchen.de/archiv/pdf/povel.pdf>

Plavšak, K. (2000, februari). *Communicating security and cooperatin in South-Eastern Europe. Role of Public Opinion, Media and Communication* [on-line]
<http://www.media-forum.si/slo/izobrazevanje/javna.diplomacija/clanki/comunicating-security-cooperation.pdf>

Shea, J. (1999). *Modern conflicts, the Media and Public Opinion: the Kosovo example* [on-line]. http://www.mil.no/multimedia/archive/00022/From_manoeuvre_warfa_22349a.pdf

Solana, J. (1999a). *Text of Nato's Yugoslavia Statement* [on-line].
<http://www.nrc.nl/W2/Lab/Kosovo/aanvallennato0323.html>

TFF (The Transnational Foundation for Peace and Future Research) (1999, 15 april). *The Information War About Kosovo*. [on-line]
<http://www.transnational.org/pressinf/pf62.html>

Vrede (2003). *Camp Bondsteel : het Amerikaanse fort in Oost-Europa*.
http://www.vrede.be/nl/veiligheid_view.php?id=111

WSWS (World Socialist Web Site) (1999, 24 mei). *Why is NATO at war with Yugoslavia ? world power, oil and gold*. [on-line] <http://www.wsws.org>

VARIA

Gastcollege op 2 maart 2004 Wim Van Waesberghe in het kader van het vak Beroepstechnieken Audiovisuele Media